

РОЗШУК
НЕЗАКОННО
ОТРИМАНИХ
АКТИВІВ

практичний посібник

© Базельський інститут управління, Міжнародний центр з повернення активів, 2015 (оригінал, англійська мова) / 2016 (переклад українською мовою)

Basel Institute on Governance, Steinenring 60, 4051 Basel, Switzerland
www.baselgovernance.org, info@baselgovernance.org

Відповідальність за висловлені думки та будь-які неточності щодо викладених фактів або суджень несуть виключно автори посібника.

Розшук незаконно отриманих активів - практичний посібник

Міжнародний центр з повернення активів

Зміст

Авторський колектив **9**

Базельський інститут управління **13**

Список скорочень **15**

1. ВСТУП **19**

2. СТРАТЕГІЯ ВЕДЕННЯ СПРАВИ ТА ПЛАН РОЗСЛІДУВАННЯ **25**

1. Вступ **27**
  2. Розшук викрадених активів – комплексне завдання **27**
  3. Організація слідчої групи **29**
  4. Розробка та впровадження загальної стратегії ведення справи **29**
  5. Створення плану розслідування **29**
    - 5.1 Перелік характерних рис злочинів **30**
    - 5.2 Створення матриці доказів: опис необхідних доказів та метод їх отримання **31**
    - 5.3 Створення стратегії комунікації зі ЗМІ **44**
    - 5.4 Розробимо процедури оцінки справи **44**
  6. Пам'ятайте про пріоритети **44**
- Контрольний перелік: створення стратегії розслідування **45**

3. СТВОРЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ **47**

1. Вступ **49**
  - 1.1 Інструмент забезпечення непрямих доказів **49**
  - 1.2 Інструмент доведення злочину отримання «необґрунтованих статків» або «незаконного збагачення» **50**
2. Проведення аналізу джерел походження та використання коштів з метою оцінки обсягів необґрунтованих доходів **50**

4. МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА **55**

1. Вступ **57**
2. Крок 1: підготовка до участі в системі міжнародної правової допомоги (МПД) **58**
  - 2.1 До початку участі в МПД: збір оперативних даних та неформальні методи співпраці **59**
  - 2.2 Коли необхідно вдаватись до МПД: час подання запиту **60**
  - 2.3 Як просити про надання МПД: правові засади **61**
  - 2.4 Які запити можна здійснювати в рамках МПД: види правової допомоги **61**

- 2.5 Як подавати запит про надання МПД; подвійна підсудність **62**
- 2.6 Як подавати запит про надання МПД; спеціалізація **62**
- 3. Крок 2: створення запиту про надання МПД **63**
  - 3.1 Заключні міркування: процедура «виманювання» даних **64**
  - 3.2 Мова запиту **64**
- 4. Крок 3: подання запиту про надання МПД **64**
- Додаток 1 - Контрольний перелік для оформлення запиту про надання МПД **66**
- Додаток 2 - Зразок запиту про надання МПД **68**

5. ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ БОРОТЬБИ З ВІДМИВАННЯМ ГРОШЕЙ ДЛЯ ЦІЛЕЙ РОЗШУКУ АКТИВІВ 73

- 1. Вступ **75**
- 2. Інструменти боротьби з відмиванням грошей (БВГ) **76**
- 3. Використання заборонних методів БВГ в процесі розшуку активів **79**
  - 3.1 Заходи забезпечення **79**
  - 3.2 Заходи забезпечення у справах міжнародного характеру **79**
  - 3.3 Конфіскація та перенесення тягаря доведення **80**
  - 3.4 Конфіскація без засудження **81**
  - 3.5 Перелік активів, які підлягають замороженню, арешту та конфіскації **82**
- 4. Використання запобіжних заходів БВГ в процесі розшуку активів **83**
  - 4.1 Вимоги щодо належної перевірки клієнтів (НПК) та ведення обліку **83**
  - 4.2 Визначення публічних посадових осіб (ППО) **86**
  - 4.3 Цільові фінансові санкції по відношенню до фізичних та юридичних осіб **87**
- 5. Роль підрозділів фінансової розвідки (ПФР) у розшуку активів **88**
  - 5.1 Типи ПФР **89**
  - 5.2 Зобов'язання щодо звітування та інформація, яку отримують ПФР **92**
  - 5.3 Роль ПФР в фінансових розслідуваннях та в підвищенні якості даних **94**
  - 5.4 Передача інформації іншим державним органам **98**
- 6. Роль співпраці на національному та міжнародному рівнях у розшуку активів **99**
  - 6.1 Співпраця на національному рівні **99**
  - 6.2 Співпраця на міжнародному рівні **100**

6. ВИКОРИСТАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ПРИХОВУВАННЯ НЕЗАКОННО ОТРИМАНИХ АКТИВІВ 105

- 1. Вступ **107**
- 2. Що таке «корпоративні засоби» **108**
  - 2.1 Значення терміну «офшор» **110**
  - 2.2 Роль надавачів послуг трастам і компаніям **111**
- 3. Вигодоодержувачі **112**
- 4. Типові корпоративні засоби, що використовують в злочинних цілях **113**

- 4.1 Компанія-«оболонка» **114**
- 4.2 «Поличкова» компанія **116**
- 4.3 Трасти **118**
- 5. Встановлення осіб, які мають контроль та вигоду **123**
  - 5.1 Міжнародна співпраця **124**
  - 5.2 Відповідна документація/інформація **125**

7. ВІДСТЕЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ ВАЛЮТИ 129

- 1. Поняття цифрової валюти **131**
  - 1.1 Загальні характеристики **131**
  - 1.2 Де чиї «біткоіни»? **133**
  - 1.3 Правові характеристики **134**
- 2. Відстеження цифрової валюти **135**
  - 2.1 Біткоін та злочинці **135**
  - 2.2 «Блокчейн» як інструмент розслідування **135**
  - 2.3 Методи розслідування **136**
  - 2.4 Практичний приклад: Шовковий шлях **139**
- 3. Заключні міркування **141**

Авторський колектив

ФІЛІС АТКІНСОН – начальник відділу підготовки Міжнародного центру з повернення активів. Відділ надає технічну допомогу країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою шляхом створення, розробки та впровадження інтерактивного та практичного навчання, орієнтованого на учасників, з наступних напрямків – боротьба з корупцією, відмивання грошей, фінансові розслідування та повернення активів. (член авторського колективу та редактор цієї публікації)

ЕЛЕНА ХУНТА – старший спеціаліст з повернення активів Міжнародного центру з повернення активів. Елена допомагає різним країнам, переважно на півдні Африки і в Південній Америці, розробляти стратегії і створювати ефективні механізми боротьби з відмиванням грошей і корупцією заради повернення отриманих в результаті злочинної діяльності доходів. (член авторського колективу та редактор публікації)

СЕЛВАН ЛЕМАН – експерт з впровадження методів боротьби з відмиванням грошей (БВГ/ПФТ) і керівник проекту «базельського показника» БВГ (*Basel AML Index*) при Міжнародному центрі з повернення активів, відповідає за впорядкування «базельського показника» БВГ. Також надає дорадчу допомогу країнам Східної Європи/Середньої Азії та проводить консультації для різних технічних проектів з протидії відмиванню коштів та поверненню активів. (член авторського колективу та редактор публікації)

ЧАРЛЬЗ МОНТІС – керівник відділу юридичних консультацій Міжнародного центру з повернення активів. Чарльз очолює колектив консультантів які працюють з широким колом країн у справах про повернення активів, над переглядом законодавства та розвитком інституційного потенціалу країн у справі боротьби з корупцією і повернення активів та сприяння процесу реформ. (член авторського колективу та редактор публікації)

ЕНДРЮ ДОРНБІРЕР – спеціаліст з повернення активів Міжнародного центру з повернення активів. Ендрю бере участь в розслідуваннях відповідних справ у країнах на півдні Африки та надає допомогу в оцінці стану боротьби з корупцією, поверненні активів та впровадженні методів БВГ/ПФТ.

ПЕДРО ГОМЕС ПЕРЕЙРА – старший спеціаліст з повернення активів Міжнародного центру з повернення активів, бере участь в розслідуваннях відповідних справ в країнах Південної Америки, Південно-Східної Азії і на Близькому Сході, надає їм правову допомогу в сфері запобігання та боротьби з корупцією і відмиванням грошей, спеціалізується на МПД, питаннях екстрадиції, міжнародних правових стратегіях та стратегіях ведення слідства.

ФЕДЕРІКО ПАЕЗАНО – старший спеціаліст з фінансових розслідувань, працює у відділі організації навчання та підготовки Міжнародного центру з повернення активів. Федеріко займається реалізацією програм технічної підготовки у сфері проведення фінансових розслідувань та повернення активів в Південній Америці, Африці, Азії і Європі та розробкою посібників з оперативної роботи для співробітників правоохоронних органів.

Для отримання більш докладної інформації про професійну діяльність авторів, будь ласка, відвідайте наш веб-сайт за адресою:
www.baselgovernance.org/about_us/team.

Ми хотіли б подякувати Аманді Дулі, позаштатному редактору, Ніні Шильд і Петеру Хупперцу з Базельського інституту управління за їхню віддану роботу і неоціненну допомогу у виданні оригінальної англійської версії цього посібника. Щиро дякуємо також Вадиму Каstellі з Медіа центру "Розмай" (Київ) за плідну роботу над українським перекладом та Патріку Гілли за експертну підтримку.

Базельський інститут управління

Базельський інститут управління є незалежним некомерційним експертним центром, що спеціалізується на питаннях протидії корупції, державного управління, корпоративного управління і дотримання законодавства, боротьби з відмиванням грошей, застосування кримінального права та повернення вкрадених активів. Інститут було засновано в Швейцарії, а його багатопрофільний та міжнародний колектив експертів працює в усьому світі з державними і приватними організаціями з метою протидії фінансовим злочинам і вдосконалення якості управління в глобальному масштабі.

Базельський інститут управління складається з чотирьох підрозділів: Міжнародний центр з повернення активів МЦПА (*International Centre for Asset Recovery, ICAR*), Відділ з питань державного управління, Відділ з питань корпоративного управління і дотримання законодавства та Міжнародний центр колективних позовів.

Міжнародний центр з повернення активів МЦПА, заснований в 2006 році, допомагає державним органам у зміцненні їхніх спроможностей з питань арешту, конфіскації і повернення доходів, отриманих в результаті корупційних дій і відмивання грошей шляхом проведення консультацій щодо стратегій розслідування справ, надання технічної допомоги і сприяння організаційному розвитку. Навчальні програми МЦПА основані на унікальній, практично орієнтованій і інтерактивній методиці, яка щоразу окремо розробляється у відповідності до потреб відповідних країн, їхніх законів та інституцій. Навчальні програми МЦПА включають всі питання, які висвітлені в розділах даного посібника. Крім того, в МЦПА є власна Інтернет-платформа для обміну даними та експертними знаннями: www.assetrecovery.org

Список скорочень

БВГ	Боротьба з відмиванням грошей
ЄС	Європейський союз
ІТ	Інформаційні технології
МКЖР	Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів
МГД	Міжнародна правова допомога
МЦПА	Міжнародний центр з повернення активів (<i>International Centre for Asset Recovery, ICAR</i>)
НПК	Належна перевірка клієнтів
НСОР	Національна система оцінки ризиків
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ОФЦ	Офшорний фінансовий центр
ПОО	Правоохоронний орган
ППД	Повідомлення про підозрілу діяльність
ППО	Публічні посадові особи
ППТ	Повідомлення про підозрілу трансакцію
ПФР	Підрозділ фінансової розвідки
ПФТ	Протидія фінансуванню тероризму
РБООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
ФБР	Федеральне бюро розслідувань
ФУ	Фінансова установа
ARINSA	Міжвідомча мережа Південної Африки з повернення активів (<i>Asset Recovery Inter-Agency Network of Southern Africa</i>)
ARIS	Система збору розвідувальних даних щодо повернення активів (<i>Asset Recovery Intelligence System</i>)
BTC	Біткоїн (електронна валюта)
CARIN	Кемденська міжвідомча мережа з повернення активів (<i>Camden Assets Recovery Interagency Network</i>)
FATF	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (<i>Financial Action Task Force</i>)

KYC	«Знай свого клієнта» (<i>Know your customer</i>)
OFAC	Управління контролю за іноземними активами (<i>Office of Foreign Assets Control</i>)
RBA	Підхід, заснований на оцінці ризиків (<i>Risk-based approach</i>)
StAR	«Ініціатива з повернення викрадених активів» (<i>Stolen Asset Recovery Initiative</i>)
TCSP	Надавачі послуг трастам і компаніям (<i>Trust and Company Service Provider</i>)

1. Вступ

В процесі кримінального переслідування осіб, які вчинили злочин, правоохоронці, як правило, мають одну мету: встановити винних і покарати їх шляхом ув'язнення. Однак фінансова злочинність відрізняється від багатьох інших видів злочинів в тому, що основним мотивом скоєння такого злочину є особисте збагачення. Отже особи, винні в скоєнні таких злочинів, цілком готові відбутися строк тюремного ув'язнення, якщо після звільнення на них чекатимуть їхні незаконно отримані статки, якими вони зможуть вільно скористатися. Для того, щоб ефективно розкривати фінансові злочини і насамперед позбавити злочинців стимулу щодо скоєння такого виду злочинів, в центрі уваги правоохоронних органів має бути не просто покарання винних, але й виявлення та розшук доходів, які були отримані злочинним шляхом.

Таким чином, головним та основним пріоритетом правоохоронних органів, що спеціалізуються на розслідуванні фінансових злочинів, є постійний пошук можливості повернути незаконно отримані активи. Це дозволить ефективно позбавити винних у скоєнні таких злочинів їхніх незаконних статків і стане значним фактором стримування для потенційних злочинців. Крім того, повернення викрадених активів, зокрема отриманих в результаті корупційних правопорушень, зрештою матиме значний вплив на загальний економічний розвиток країни, оскільки такі повернені активи можуть бути використані для інвестицій в базові соціальні послуги та проекти розвитку.

Повернення активів - це процес, в якому кожен етап залежить від того, чи належним чином проведено попередній етап. Слабкі оперативні дані ускладнюють, якщо не унеможливають, проведення успішного розслідування, а недолуге розслідування знижує шанси прокуратури виграти справу в суді. Іншими словами, чим краще забезпечено виконання попередніх етапів, тим більше шансів на успіх. Складність процесів повернення активів і відсутність технічних знань, а це часто спостерігається в країнах, що розвиваються, є основними перешкодами для успішного процесу повернення активів.

Однак повернення незаконно отриманих активів вимагає насамперед можливості успішно їх розшукати. Розшук активів - це процес, за допомогою якого слідчий визначає шляхи отримання і знаходить місце перебування злочинних доходів. Слідчі здійснюють заходи з розшуку активів з метою їх арешту та/або заморожування так, щоб ці активи згодом можна було конфіскувати в судовому порядку і зрештою повернути їх потерпілим від злочину - чи то приватній стороні, чи державі. Традиційне розслідування з метою розшуку активів має три задачі: виявлення активів, встановлення їхнього зв'язку з протиправною діяльністю таким чином, щоб отримати дозвіл на їх заморожування і конфіскацію, та доведення фактів вчинення відповідних злочинів. Це не повинно розглядатися як три різних та окремих кроки, а як суміжні цілі, які слідчі повинні переслідувати одночасно для досягнення кінцевої мети - не дати злочинцям можливості скористатись доходами від свого злочину.

Дана публікація «Розшук незаконно отриманих активів» написана фахівцями з практичним досвідом і пропонує практичний, а не теоретичний підхід до розшуку незаконно отриманих активів, підкреслюючи роль фінансової розвідки та слідства у сфері повернення активів. Нашою безпосередньою аудиторією є переважно представники правоохоронних органів, у тому числі співробітники прокуратури. Це видання стане в нагоді і іншим фахівцям-практикам в даній царині, тобто адвокатам, консультантам з фінансових питань, журналістам-розслідувачам та громадським діячам. Хоча тут безпосередньо і не висвітлюється судовий процес, це видання буде особливо цікавим для прокурорів, які все частіше беруть участь в слідчому процесі з самого початку, тож їм також буде необхідно знати, як працювати з оперативними даними. В цьому довіднику ми зазвичай говоримо про фахівців-практиків, окрім випадків, коли ми звертаємось до конкретної цільової групи, як, наприклад, слідчі.

Загалом, процес, який призводить до відновлення або повернення активів, ділиться на чотири основних етапи:

- Етап попереднього слідства, під час якого слідчий перевіряє джерела інформації, ініціює розслідування і визначає достовірність фактів. Якщо мають місце невідповідності або помилкові заяви і припущення, повинні бути встановлені достовірні дані.
- Етап слідства, коли з'ясується інформація про доходи від злочинів, їх місцезнаходження та докази щодо власності на них. На цьому етапі вищезазначені дані зводяться воедино шляхом застосування декількох напрямків слідчої роботи, наприклад: проведення фінансових розслідувань для встановлення фінансової характеристики підозрюваного, використання запобіжних заходів, передбачених правовою базою у сфері боротьби з відмиванням грошей, здійснення запитів в рамках міжнародної правової допомоги (МПД) з метою отримати інформацію стосовно офшорних структур. Результатом такого розслідування може бути застосування тимчасових запобіжних заходів (арешт майна) для забезпечення можливості подальшої конфіскації за рішенням суду.
- Судовий етап, коли обвинуваченого/підсудного засуджують (або виправдовують), і рішення про конфіскацію стає остаточним.
- Етап виконання рішення, коли майно фактично підлягає конфіскації на користь держави відповідно до закону і з урахуванням домовленостей про міжнародний обмін активами.

Як зазначено вище, ми розглянемо перші два етапи. Корисні тематичні дослідження можна знайти в декількох інших публікаціях, крім цього існують достатньо розлогі

довідники, які стосуються загальної тематики повернення активів.¹

Фахівці-практики отримають багато користі від простого для розуміння посібника, який вкаже на ключові і критично важливі кроки, підкреслюючи значення стратегічних міркувань, а також найважливіших «контрольних переліків», які треба мати для успішного повернення активів. В розділах посібника докладно описані головним чином етапи попереднього слідства та самого слідства, процес отримання міжнародної правової допомоги, заморожування або арешт активів шляхом використання правової бази у сфері боротьби з відмиванням грошей. Тут також розкривається тема використання офшорних структур і цифрових валют.

В другому розділі йдеться про те, як слідчим, які працюють над складними справами про повернення активів, доводиться зводити докупи і «просіювати» великий обсяг інформації для успішного виявлення та розшуку доходів від злочинної діяльності. Коли слідчі наштовхуються на величезну кількість інформації, що знаходиться в декількох юрисдикціях, легко випустити з поля зору головну мету розслідування і забути про найбільш пріоритетне завдання. Посібник пропонує структурований підхід до створення ефективної стратегії і плану розслідування, що допоможе практикам в доведенні основних елементів складу злочину та посилить їхню спроможність успішно виявляти та розшукувати злочинні доходи.

На етапі розслідування, власне в рамках розроблення плану і стратегії розслідування, дуже важливим

1 Публікації Базельського інституту управління:

'Working Paper No 17: The Role of Donors in the Recovery of Stolen Assets', 2014.

Emerging Trends in Asset Recovery, 2013.

Non-State Actors in Asset Recovery, 2011.

'Working Paper No 08: The Recovery of Stolen Assets: Seeking to Balance Fundamental Human Rights at Stake', 2010.

Recovering Stolen Assets, 2008.

інструментом є створення фінансової характеристики підозрюваного, яка може бути використана фахівцями для встановлення зв'язку між злочинцями, їхньою незаконною діяльністю та незаконно отриманими активами. Третій розділ пропонує простий метод доведення існування невстановлених доходів, які можуть мати незаконний характер, шляхом використання «аналізу джерел надходження та способу використання коштів», також відомого як метод встановлення «витрат», «обігу» або «використання коштів». В даному розділі описано, як метод встановлення «джерел надходження та способів використання коштів» може бути застосовано для того, щоб порівняти протягом певного періоду часу витрати особи та її легальний задекларований дохід. В результаті цей метод може бути використаний для збору непрямих доказів вчинення злочину, а також і прямих доказів в юрисдикціях, де «необґрунтовані статки» або «незаконне збагачення» передбачають кримінальне покарання як окремі види злочинів.

В четвертому розділі детально описано використання МПД, що є важливим процесом з огляду на необхідність міжнародного співробітництва. Докази і активи не завжди можна знайти виключно всередині країни, де відбувається розслідування, кримінальне переслідування або судовий процес. Через це одна держава, як правило, потребує допомоги інших держав для розшуку правопорушників, свідків, доказів і активів шляхом використання МПД. Оскільки МПД можна отримувати в ході розслідування, кримінального переслідування або судового етапу кримінального провадження, строки подання запитів про МПД мають вирішальне значення. У цьому розділі йдеться про те, коли і як правоохоронним органам слід використовувати запити про МПД, і не лише під час розшуку активів, а й для їх повернення.

З метою отримання подальшої вигоди від злочинної діяльності правопорушники, як правило, змушені «відмивати» доходи, щоб приховати їхнє походження. Крім розслідування самих злочинів, пов'язаних з отриманням незаконних доходів, і намагань злочинців конвертувати/перетворити незаконні надходження на нібито законні

активи, паралельно має проводитися розслідування фактів відмивання грошей. В п'ятому розділі описано, як фахівцями може використовуватися міжнародна система БВГ як інструмент в процесі розшуку незаконних активів (звичайно, це залежить від того, наскільки вона впроваджена в правову базу відповідної країни). У цьому розділі описуються завдання і шляхи використання різних аспектів даної системи, таких як використання карних і превентивних заходів, роль підрозділів фінансової розвідки та значення міжнародного співробітництва в процесі розшуку незаконних активів.

Наступні два розділи даного посібника стосуються вирішення конкретних проблем, а саме ролі корпоративних засобів та цифрової валюти в процесі розшуку незаконно отриманих активів.

Відтоді, коли корпоративні структури стали невід'ємною складовою сучасної світової фінансової системи, злочинці постійно ними зловживають (як і структурами, що надають послуги з відкриття та управління трастами і компаніями), щоб замаскувати і конвертувати свої злочинні доходи, перш ніж вони потраплять до традиційної фінансової системи. Встановлення зв'язку між незаконно отриманими активами та злочинцями значно ускладнюється в міру того, як інформація про власників майна та сліди руху грошей чи інших активів все більше віддаляються від самого злочину або злочинця в напрямку як внутрішніх, так і офшорних зон. З огляду на це надзвичайно важливо встановити зв'язок між злочинцем і вигодоодержувачем - власником таких активів. Інформація з розділу 6 допоможе фахівцям-практикам підвищити свій рівень обізнаності про види допомоги і структури, що зазвичай пропонують надавачі послуг трастам і компаніям (*Trust and Company Service Providers, TCSP*) та інші спеціалісти, яких злочинці використовують як прикриття для приховування незаконних джерел походження своїх активів. Далі роз'яснюється значення «корпоративних засобів» та інших пов'язаних з ними понять, таких як «бенефіціарне володіння», роль TCSP і трастових фондів, найбільш поширених видів корпоративних засобів, використовуваних для незаконних цілей.

Внаслідок виникнення нових способів переміщення грошей світом фінансові операції, які завжди були пов'язані з грошовими коштами або грошовими інструментами, тепер стали частиною нових технологій, таких як Інтернет, мобільні платежі та платіжні картки. Ці нові інструменти впливатимуть (і вже впливають) на ефективність нинішніх методів розслідування і передову практику боротьби з фінансовими злочинами. Створені останнім часом нові платіжні механізми можуть зробити попередню методику і практику застарілою і поставити під загрозу шляхи проведення фінансових розслідувань. Розділ 7 стосується нових тенденцій використання цифрових валют з метою приховування джерел незаконно отриманих доходів і непомітного переміщення їх через державні кордони. Водночас в цьому розділі наведено приклади слідчих методів для ефективного розшуку та встановлення власників коштів. Після того, як «завісу таємничості» буде знято, активи можна розшукати, виявити та вилучити, оскільки цифрова операція завжди по собі залишає слід.

Наостанок ми хотіли б підкреслити, що всі наші автори є експертами-практиками, які працюють в МЦПА. Вони готові, мають бажання і можливість реагувати на прямі запити про надання допомоги з боку правоохоронних органів з усього світу, а також відповідати на питання читачів стосовно цієї публікації.²

---

2 Базельський інститут управління та МЦПА організували «Навчальний центр з відновлення активів» (www.campus.assetrecovery.org), який провадить он-лайн навчання з питань проведення фінансових розслідувань та інших питань, пов'язаних з процесом повернення активів. Навчання є безкоштовним для всіх, хто практично займається розшуком та поверненням вкрадених активів. Фахівці-практики також можуть знайти додаткові ресурси та інформацію про повернення активів на нашому веб-сайті: www.assetrecovery.org.

2. СТРАТЕГІЯ ВЕДЕННЯ СПРАВИ ТА ПЛАН РОЗСЛІДУВАННЯ

ЧАРЛЬЗ МОНТІС | Ендрю Дорнбірер

- 1. Вступ **27**
  - 2. Розшук викрадених активів – комплексне завдання **27**
  - 3. Організація слідчої групи **29**
  - 4. Розробка та впровадження загальної стратегії ведення справи **29**
  - 5. Створення плану розслідування **29**
    - 5.1 Перелік характерних рис злочинів **30**
    - 5.2 Створення матриці доказів: опис необхідних доказів та метод їх отримання **31**
    - 5.3 Створення стратегії комунікації зі ЗМІ **44**
    - 5.4 Розробимо процедури оцінки справи **44**
  - 6. Пам'ятайте про пріоритети **44**
- Контрольний перелік: створення стратегії розслідування **45**

1. Вступ

Основна увага слідчих зосереджена на виявленні, судовому переслідуванні і покаранні осіб, винних у фінансових злочинах, тому вони можуть забувати про необхідність повернення доходів від злочину. Часто розшук активів не проводиться, докладаються незначні зусилля щодо отримання судових постанов про заморожування і конфіскацію майна. Однак особисте збагачення є основним мотивом для всіх, хто скоює фінансові злочини, і ці злочинці зазвичай цілком готові провести певний час у в'язниці, якщо потім, після звільнення, вони зможуть повернутись до своїх незаконно отриманих статків. Арешт доходів від злочинної діяльності не тільки допоможе повернути ці кошти державі чи потерпілим, але є передусім значним фактором стримування фінансових злочинців. Таким чином, першим і основним пріоритетом правоохоронних органів, які розслідують такі злочини, **має завжди бути прагнення повернути незаконно отримані активи.**

Слідчі, які ведуть складні справи про повернення майна, як правило, повинні зібрати і «просіяти» великий обсяг інформації для успішного виявлення та розшуку доходів від злочинів. Коли вони наштовхуються на величезну кількість інформації, що знаходиться в декількох різних юрисдикціях, з їхнього поля зору може легко випасти головна мета розслідування і перший фундаментальний пріоритет. Тому дуже важливо, щоб правоохоронні органи (ПОО) мали добре розроблений план і стратегію (яка включає в себе повернення доходів від злочинів), що скеровуватимуть їхню діяльність і забезпечуватимуть структурований підхід до того, як слідча група розкриватиме справу. Отже, другий основний пріоритет для слідчої групи, що займається такими справами – **завжди потрібно мати добре продумані і розроблені стратегію та план розслідування.**

Як і в більшості інших складних справ з повернення активів, слідчі неодмінно побачать, що існують активи, приховані за межами їхньої країни. Повернення таких активів буде вимагати взаємного обміну інформацією

і доказами з правоохоронцями інших країн. Важливо пам'ятати, що ви не зможете зробити все самі, тож з цим пов'язаний третій основний пріоритет - **завжди шукати належну допомогу.** Майже щоразу буде необхідно просити про допомогу з боку зарубіжних слідчих органів, використовуючи угоди про обмін інформацією та запити на надання міжнародної правової допомоги (МПД). Іноземні установи можуть бути у більш вигідному положенні для проведення відповідно до власних законів розслідування і судового переслідування злочинців, а також повернення отриманих в результаті скоєння відповідних злочинів доходів - за умови, що вони згодні повернути ці доходи потерпілій країні після закриття провадження у справі (або обговорити домовленість про розподіл активів).

Цей розділ містить інформацію про те, як правоохоронні органи можуть розробляти ефективні стратегії, що допомагатимуть в доведенні основних елементів злочину та підвищать їхню здатність успішно виявляти і розшукувати доходи від злочинної діяльності.

2. Розшук викрадених активів - комплексне завдання

Розшук активів - це процес, за допомогою якого слідчий виявляє і знаходить місце перебування злочинних доходів. Слідчі здійснюють заходи з розшуку активів з метою їх арешту та/або заморожування так, щоб ці активи згодом можна було конфіскувати в судовому порядку і зрештою повернути їх потерпілим від злочину - чи то приватній стороні, чи державі.

Традиційне розслідування з метою розшуку активів має три задачі: виявлення активів, встановлення їхнього зв'язку з протиправною діяльністю таким чином, щоб отримати дозвіл на їх заморожування і конфіскацію, та доведення фактів вчинення відповідних злочинів. Це не повинно розглядатися як три різних та окремих кроки, а як суміжні цілі, які слідчі повинні переслідувати одночасно для досягнення кінцевої мети - не дати злочинцям можливості скористатись доходами від свого злочину.

Важливо відзначити, що повернення активів може бути досягнуто кількома шляхами, найбільш поширеними з яких є конфіскація на підставі засудження або без нього. У випадку конфіскації активів на підставі засудження суд виносить постанову про конфіскацію вкрадених активів після того, як фізична або юридична особа були визнані винними у скоєнні злочину. З іншого боку, конфіскація без винесення вироку не вимагає кримінального засудження фізичної або юридичної особи, а натомість дозволяє державам повертати незаконно отримані активи за допомогою відкриття провадження безпосередньо проти майна. Така можливість є не у всіх країнах. Таким чином, в цьому розділі основна увага буде приділена поверненню активів шляхом конфіскації на підставі засудження, хоча багато принципів, які тут будуть висвітлені, також стосуються конфіскації без винесення вироку.

У випадку застосування традиційного підходу до повернення активів на основі засудження слідчі повинні зробити більше, ніж просто знайти винних. Вони також повинні отримати достатні докази існування зв'язку між активами та протизаконною діяльністю так, щоб можна було отримати дозвіл на конфіскацію у судовому порядку. Багато спроб повернути доходи від злочинів є невдалими просто через те, що не вдалося встановити такий зв'язок. Водночас слідчі також повинні намагатися зібрати докази, які можуть бути використані для кримінального переслідування злочинця за скоєння основного злочину (або предикатного правопорушення), в результаті якого було отримано незаконні активи. Важливо підкреслити, що винесення вироку може супроводжуватися конфіскацією не тільки майна, пов'язаного з конкретним злочинном, а й додаткових коштів, які згідно рішення суду є доходами від інших аналогічних злочинів (за певних умов).¹

З поширенням застосування конфіскації без винесення обвинувального вироку в багатьох країнах відпадає

необхідність судового переслідування особи з метою повернути доходи від злочинної діяльності. Правоохоронні органи лише прагнуть повернути ті активи, що вважаються незаконно отриманими, або принаймні активи, походження яких не знаходить пояснення. Тим не менше, більшість юрисдикцій ще не мають законів, які дозволяють конфіскацію без винесення вироку, через що їм доводиться покладатися на традиційний підхід до конфіскації, що передбачає засудження винного.

ОСНОВНІ ФАКТОРИ УСПІХУ БАГАТОПРОФІЛЬНОЇ СЛІДЧОЇ

ГРУПИ

Співпраця: всі залучені установи співпрацюють ефективно, виконують свої обов'язки і активно допомагають одна одній.

Управління: одна установа забезпечує чітке стратегічне управління.

Розподіл відповідальності: всі завдання та обов'язки, необхідні для виконання стратегії розкриття справи, чітко розподілені між різними органами, щоб запобігти дублюванню зусиль і підвищити ефективність роботи.

Обмін: відповідна інформація розповсюджується між членами групи. Хороший зв'язок є вкрай важливим для ефективного функціонування цієї групи. Учасники слідчої групи повинні проводити засідання з обговорення стратегії на регулярній основі (принаймні раз на три місяці).

Активна участь: члени групи повинні активно проявляти творчі підходи і брати на себе ініціативу, не чекаючи на подальший розвиток подій.

¹ Рамкове рішення Ради ЄС 2005/212/JHA від 24 лютого, 2005 р. «Про конфіскацію отриманих в результаті злочинної діяльності доходів, засобів та майна».

3. Організація слідчої групи

Справи з розшуку активів потребують участі експертів з питань фінансової розвідки, фінансового слідства, аналітиків і юристів. Таким чином, якомога швидше має бути організована багатoproфільна команда, що має таких спеціалістів. В розслідуванні буде задіяна велика кількість установ, таких як поліція, агенція боротьби з корупцією, підрозділи фінансової розвідки, прокуратура та центральні органи влади, що надають запити про міжнародну правову допомогу, а також, можливо, бюро з повернення активів. Для залучення всіх необхідних фахівців важливо з самого початку розслідування визначити органи, які будуть необхідні для формування цієї багатoproфільної групи. Між відповідними установами повинен бути розроблений і підписаний меморандум про взаєморозуміння, щоб встановити і узаконити професійні відносини і сприяти співробітництву. Серед них повинна бути вибрана одна установа, яка зможе взяти на себе провідну роль у розслідуванні справи. Тому найперше стратегічне завдання - визначити, хто саме має найкращі умови для керування процесом розслідування. Цей провідний орган візьме на себе відповідальність за створення стратегії ведення справи і розподіл серед усіх установ-учасниць обов'язків, необхідних для здійснення цієї стратегії.

Керувати багатoproфільною групою може бути важко, тож є декілька факторів, які забезпечать ефективну роботу такої команди.

4. Розробка та впровадження загальної стратегії ведення справи

В процесі управління роботою багатoproфільної групи провідній установі необхідно з самого початку виконати ряд заходів. **Це заходи, які утворюють загальну стратегію справи. А саме, керівник групи повинен:**

- Залучити необхідні фінансові та людські ресурси, у тому числі забезпечити наявність необхідних фахівців в багатoproфільній групі і розробити переконливий проект бюджету;
- Налаштувати механізм обробки та зберігання відповідних матеріалів, які збиратиме група;
- Розробити план розслідування;
- Розробити перелік завдань і цілей для кожного члена групи;
- Пояснити кожному члену групи його роль та обов'язки і переконатися, що кожен розуміє, що від нього очікують.

В процесі проведення розслідування керівник групи також повинен:

- Організувати регулярні зустрічі членів групи і забезпечити обмін всіма наявними оперативними даними під час таких зустрічей;
- Забезпечувати оновлення плану розслідування в ході розслідування.

5. Створення плану розслідування

Хоча для успіху розслідування важливі всі деталі стратегії розслідування справи, не менш важливою частиною будь-якої стратегії розслідування є розробка плану розслідування. Решта інформації цього розділу буде стосуватись створення ефективного та надійного плану розслідування, який спрямує розслідування в потрібному напрямку.

Кожне розслідування особливе. Обсяг і тип інформації, яка стає доступною для слідства на ранніх етапах розслідування, значною мірою визначає те, як

розслідування рухатиметься з самого початку. Таким чином, чіткий план розслідування має окреслювати стратегічний підхід до розслідування кожної справи.

Метою розслідування з самого початку має бути перетворення відповідних оперативних даних на прийнятні в суді докази, які можуть бути використані для винесення вироку підозрюваним і для повернення вкрадених активів. План розслідування є скороченим варіантом загальної стратегії розслідування справи, яка буде прийнята для досягнення цієї мети. Фактично це дороговказ до загальної стратегії розслідування справи. Важливо пам'ятати, що план повинен бути «живим» документом, тобто він повинен переглядатись і оновлюватись протягом розслідування таким чином, щоб точно відображати доказовий матеріал, зібраний на різних стадіях розслідування, епізоди у справі, та зростання рівня розуміння деталей справи.

План розслідування повинен охоплювати і включати в себе наступне:

- Перелік характерних рис основного правопорушення (правопорушень), у тому числі незаконних активів/доходів, отриманих від цих злочинів (якщо вони вже були встановлені), і перелік потенційних злочинів з відмивання грошей, які можуть витікати з таких предикатних правопорушень;
- Перелік відповідного доказового матеріалу, необхідного для встановлення винних і демонстрації доходів від злочинної діяльності, а також перелік повноважень учасників та інструментів розслідування, які потрібно застосувати з метою збору таких доказів (матриця доказового матеріалу);
- Стратегію інформування ЗМІ;
- Перелік процедур для забезпечення поточної оцінки стану розслідування.

У цьому розділі ми по черзі поговоримо про кожен із вищевказаних напрямків і більш докладно пояснимо, що саме повинно бути в плані розслідування щодо кожного з цих питань.

5.1 Перелік характерних рис злочинів

5.1.1 Предикатне правопорушення

Доходи від злочинної діяльності отримуються в результаті скоєння кримінального злочину. Отже для того, щоб отримати судову постанову на замороження активів та зрештою постанову про конфіскацію, вкрай важливо встановити зв'язок між доходами і предикатним злочином. Таким чином, важливим елементом будь-якої справи про повернення активів є чітке визначення фактів, пов'язаних з вчиненням предикатного правопорушення і незаконними доходами, що були отримані в його результаті. Створення переліку таких фактів також допоможе слідчим під час розробки доказової матриці (див підпункт 2 нижче). Тим не менш, важливо пам'ятати про постійну необхідність регулярного перегляду і оновлення плану розслідування, оскільки доступні слідчим факти змінюватимуться в ході розслідування (особливо після завершення попередніх етапів).

Коли слідчі описують факти першочергового злочину, вони повинні прагнути дати відповідь на наступні питання:

ХТО є об'єктами розслідування? Визначте всіх фізичних та юридичних осіб, пов'язаних зі злочинною діяльністю, і їхні стосунки один з одним.

ЩО саме за злочин було скоєно? Визначте, які закони могли бути порушені. Які доходи були отримані від злочину, і що з ними трапилося?

ДЕ було скоєно злочин? Визначте всі місця, де учасники злочину вчинили дії, які становлять правопорушення (наприклад, де відбувалися зустрічі учасників, де відбулась передача грошей). Де в даний час знаходяться доходи

від злочинів? Ці факти є важливими для визначення питань юрисдикції.

КОЛИ мали місце дії, які становлять злочин? Визначте точний час і дати, коли відповідні дії відбувалися. Це буде особливо актуальним при оцінці строків давності у провадженні.

ЧОМУ учасники злочину вчинили ці дії? Визначте мотиви таких дій.

ЯКИМ ЧИНОМ учасники злочину його вчинили? Слідчі повинні розставити всі відповідні події і дії в хронологічній послідовності для того, щоб визначити метод, який використовувався злочинцями для вчинення злочину і отримання від нього доходів.

5.1.2 Складання переліку особливостей злочину з відмивання грошей

Якщо результатом злочину є дохід, і цей дохід було переміщено однією із сторін і змінено з наміром приховати його незаконне походження, то загалом можна говорити про те, що також було вчинено злочин з відмивання грошей. При встановленні характерних рис предикатного правопорушення (описаного вище) слідчі повинні також прагнути встановити особливості пов'язаного злочину з відмивання грошей (див. розділ 4) і намагатися відповісти на ті ж питання, які відносяться до початкового злочину, а саме:

ХТО є фігурантами розслідування справи з відмивання грошей? Визначте всіх фізичних та юридичних осіб, пов'язаних з відмиванням грошей, і їхні стосунки один з одним.

ЩО саме за злочин було скоєно, і які доходи були отримані від злочину? Визначте, який саме вид злочину з відмивання грошей було скоєно, знайдіть посилання на відповідний закон та визначте вид і обсяг доходів від злочинної діяльності.

ДЕ був скоєний злочин з відмивання грошей? Визначте всі місця, де учасники злочину вчинили дії, які становлять злочин. У випадку з відмиванням грошей ці місця, швидше за все, будуть знаходитись в декількох юрисдикціях та, ймовірно, включатимуть інші злочини з відмивання грошей в кожній з юрисдикцій.

КОЛИ відбулось відмивання грошей? Встановіть точний час та дати, коли відповідні дії мали місце. Це стане особливо актуальним під час оцінки строку давності у провадженні.

ЧОМУ учасники кримінальної справи вчинили такі дії? Встановіть мотиви цих дій. (У справах з відмивання грошей мотивація може варіюватися від простого бажання приховати гроші до фінансування тероризму або інших організованих злочинних дій).

ЯК учасники кримінальної справи організували відмивання доходів? Слідчі повинні відтворити послідовність всіх відповідних епізодів та дій з метою визначити метод, який використовувався злочинцями для відмивання злочинних доходів.

5.2 Створення матриці доказів: опис необхідних доказів та метод їх отримання

Слідчим знадобиться значна кількість доказів, прийнятних в суді, для встановлення фактів, що стосуються і доводять кожний елемент складу правопорушення. Отже визначення того, які докази необхідні для встановлення факту злочину, є невід'ємною частиною стратегічного планування.

В процесі визначення того, які саме дані повинні бути зібрані, слідчі мають звернути увагу на характерні риси як предикатних злочинів, так і злочинів з відмивання грошей, які були розроблені згідно рекомендацій у попередніх розділах. Потім треба зрозуміти, які докази необхідні для того, щоб переконати суд в тому, що суб'єкт розслідування вчинив вказаний злочин. **Також потрібно отримати докази, необхідні для встановлення**

зв'язку між незаконними активами і злочинами - часто як для засудження злочинця, так і з метою розшуку/повернення активів. Слід подумати про те, що необхідно для якнайшвидшого отримання постанови суду про заморожування активів в країні та/або за кордоном.

Аналіз доказів, необхідних для доведення правопорушення, дозволяє слідчій групі забезпечувати виявлення будь-яких прогалин в зібраних наразі даних і отже зосередитись на отриманні подальших важливих доказів від відповідних джерел.

Деякі органи розробляють опис зібраних доказових матеріалів (матрицю доказів), де фіксуватиметься «доказовий слід». Матриця доказів є корисним довідковим матеріалом в процесі розслідування, яка застосовується з метою визначити, чи будуть отримані докази прийнятними в суді і чи зможуть вони витримати судовий розгляд.

При заповненні матриці доказів слідчі мають вносити дані за чотири важливими напрямками:

1. Складові елементи злочину, які повинні бути доведені;
2. Факти, які повинні бути встановлені, щоб довести кожен елемент злочину;
3. Види доказів, які повинні бути зібрані для підтвердження кожного з цих фактів;
4. Метод, який слід використовувати, щоб зібрати ці докази.

Розгляньмо, приміром, випадок, коли слідчі отримали оперативні дані про те, що високопосадовець міністерства природних ресурсів країни X пан Сміт незаконно переказав 100 000 доларів США з банківського рахунку свого міністерства, на якому знаходились кошти, отримані в якості плати за видобування нафти (він має право підпису), на офшорний банківський рахунок в країні

Y (фактичним власником якого він є). Слідчі також отримали дані про те, що пан Сміт використав ці гроші для придбання будинку в країні Y.

Варто зазначити, що в кримінальному кодексі країни X є стаття щодо розтрата, в якій зазначено: «Якщо державний службовець здійснив переказ або конвертував державні кошти без відповідного дозволу з метою зміни права власності на ці кошти на свою користь або на користь третьої особи, він або вона вважаються винними у скоєнні злочину».

На основі цього прикладу «справи пана Сміта» ми детально опрацюємо кожен з чотирьох розділів доказової матриці і в результаті отримаємо приклад оновленої єдиної матриці.

5.2.1 Перелік складових, які підлягають доведенню

Матриця повинна складатись для кожного злочину, який підлягає встановленню. В процесі створення переліку складових злочину, що підлягає доведенню, слідчому потрібно буде зробити «розбивку» положень законодавства у даній справі. Складова злочину є по суті фактом, стосовно якого слідчий повинен довести, що він мав місце. Якщо слідчому потрібно приступити до розробки доказової матриці у «справі пана Сміта» в рамках розслідування злочину з розкрадання майна відповідно до викладених вище фактів, матриця може спочатку виглядати так:

Вид злочину: розтрата державних коштів

Складові злочину	Факти, що доводять кожну складову злочину	Вид доказів, необхідних для доведення фактів	Метод збору доказів
1. Пан Сміт є державним службовцем.			
2. Пан Сміт здійснив переказ або конвертував державні кошти.			
3. Пан Сміт це зробив без відповідних повноважень.			
4. Пан Сміт це зробив з наміром змінити особу власника майна на свою користь.			

Під час створення матриці у справі про повернення активів не забудьте включити до неї всі потенційні правопорушення, у тому числі щодо відмивання грошей (однак для зручності в нашому прикладі ми тільки включаємо предикатне правопорушення – розтрату державних коштів).

5.2.2 Викладення фактів з метою доведення кожної складової справи

Наступним кроком для слідчого є викладення всіх фактів, які повинні бути доведені для встановлення кожної складової злочину. Наприклад, у справі пана Сміта першою складовою є те, що «Пан Сміт є посадовцем органу державної влади». Отже, для доведення даної складової слідчий повинен буде встановити той факт, що «пан Сміт є співробітником міністерства природних ресурсів».

Під час складання цієї частини матриці слідчий повинен звернутися до переліку «характерних рис злочину» (див.

розділ «Перелік характерних рис злочину»), де він повинен був вже знайти попередні відповіді на питання: «Хто?, Що?, Де?, Коли?, Чому? і Як?» на основі оперативних даних, які були отримані раніше. Відповіді на ці питання і факти, які вони демонструють, можуть виявитися дуже корисними у встановленні складу злочину. Ці факти повинні бути внесені в доказову матрицю, там де це доцільно. Наприклад, на основі оперативних даних, вже наявних у справі пана Сміта, слідчий зможе відповісти на питання «Де?» (наприклад, «Де були вчинені злочинні дії?»), оскільки він вже знає, що «пан Сміт перерахував кошти з країни X до країни Y». Отже, ця відповідь може бути використана в якості факту для доведення другої складової частини злочину - «пан Сміт перерахував або конвертував державні кошти».

Якщо слідчому необхідно продовжити розробку доказової матриці шляхом перерахування всіх відповідних фактів, це може виглядати так:

Вид злочину: розтрата державних коштів

Складові злочину	Факти, що доводять кожну складову злочину	Вид доказів, необхідних для доведення фактів	Метод збору доказів
1. Пан Сміт є державним службовцем.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт – високопосадовець міністерства природних ресурсів. 		
2. Пан Сміт здійснив переказ або конвертував державні кошти.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт офіційно розпоряджався коштами на рахунку міністерства, куди надходить плата за видобування нафти. Пан Сміт санкціонував переказ 100 000 доларів США з рахунку в країні X на рахунок третьої особи в країні Y. 		
3. Пан Сміт це зробив без відповідних повноважень.	<ul style="list-style-type: none"> Керівництво міністерства не давало дозвіл на переказ 100 000 доларів США. В міністерстві не існувало жодного контракту або проекту, що потребував би переказу 100 000 доларів США. Міністерство нічого не отримало у відповідь на переказ 100 000 доларів США. 		
4. Пан Сміт це зробив з наміром змінити особу власника майна на свою користь.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт перерахував кошти на свій власний рахунок. Сміт потім використав ці кошти для придбання нерухомості. Майно було придбано на його ім'я. 		

5.2.3 Докази які необхідно зібрати, щоб довести факти

Наступним кроком для слідчого є намітити конкретні види доказів, які будуть необхідні для встановлення кожного з фактів, викладених у попередньому розділі.

Сам доказовий матеріал буде залежати від типу злочинів, які розслідуються, але в більшості справ з повернення активів типи таких необхідних доказів часто включають:

- записи розмов (у тому числі телефонних, письмового та Інтернет-листування);
- заяви та свідчення фігурантів розслідування і свідків;
- банківські та фінансові документи (наприклад, виписки з рахунку, інформація про відкриття рахунку та допоміжні документи, внутрішні звіти з оцінки ризиків, звіти за результатами перевірки фінансового стану та звіти про підозрілу фінансову діяльність);
- реєстраційні документи підприємства, такі як свідоцтво про реєстрацію та акційні сертифікати;
- виписка із земельного реєстру (наприклад, свідоцтво про право власності);
- комерційні контракти;
- юридичні документи (як, наприклад, трастові папери [див. розділ 6]).

Важливо пам'ятати, що перелік необхідних доказів буде істотно відрізнятися від однієї справи до іншої. Візьмемо, приміром, справу про хабарництво - у таких випадках хабар часто маскується у вигляді оплати шкільних витрат або майна, переданого дітям, батькам, чи братам або сестрам, або навіть на користь непов'язаних осіб, таких як садівники або інші співробітники. У такому

разі всі випадки передачі права власності на майно потребуватимуть ретельного пошуку доказів.

Повертаючись до прикладу пана Сміта, якщо слідчому необхідно довести, що «пан Сміт обіймає високу посаду в міністерстві природних ресурсів», то єдине, що може для цього знадобитися, це трудовий договір пана Сміта. В іншій ситуації, наприклад якщо слідчому необхідно довести, що «пан Сміт санкціонував переказ 100 000 доларів США на рахунок третьої особи», то слідчому може знадобитися отримати копію заяви Сміта, в якій він просить банк здійснити грошовий переказ.

На цьому етапі матриця доказів може почати виглядати ось так:

Вид злочину: розтрата державних коштів

Складові злочину	Факти, що доводять кожну складову злочину	Вид доказів, необхідних для доведення фактів	Метод збору доказів
1. Пан Сміт є державним службовцем.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт – високопосадовець міністерства природних ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> Трудовий договір 	
2. Пан Сміт здійснив переказ або конвертував державні кошти.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт офіційно розпоряджався коштами на рахунку міністерства, куди надходить плата за видобування нафти. Пан Сміт санкціонував переказ 100 000 доларів США з рахунку в країні X на рахунок третьої особи в країні Y. 	<ul style="list-style-type: none"> Документи з даними про банківський рахунок Сміта та підтвердження його права підпису Заява Сміта на переказ коштів з банку 	
3. Пан Сміт це зробив без відповідних повноважень.	<ul style="list-style-type: none"> Керівництво міністерства не давало дозвіл на переказ 100 000 доларів США. В міністерстві не існувало жодного контракту або проекту, що потребував би переказу 100 000 доларів США. Міністерство нічого не отримало у відповідь на переказ 100 000 доларів США. 	<ul style="list-style-type: none"> Підтвердження від міністерства про відсутність офіційного наказу на переказ коштів Фінансові звіти міністерства природних ресурсів, які підтверджують, що міністерство нічого не отримало у відповідь на переказ коштів Документи (закон, або підзаконні акти міністерства), де зазначено функціональні обов'язки посади, яку обіймав Сміт 	

	<ul style="list-style-type: none"> • Свідчення колег-співробітників, які також мають право санкціонувати переказ коштів, про те, що вони не давали такого дозволу 	
<p>4. Пан Сміт це зробив з наміром змінити особу власника майна на свою користь.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пан Сміт перерахував кошти на свій власний рахунок. • Сміт потім використав ці кошти для придбання нерухомості. • Майно було придбано на його ім'я. 	<ul style="list-style-type: none"> • Виписка з банку з підтвердженням зарахування коштів на рахунок Сміта • Виписка з земельного кадастру, що підтверджує набуття права власності на майно паном Смітом • Копія договору купівлі-продажу майна із зазначенням способу оплати • Виписки з банківського рахунку з підтвердженням переказу коштів попередньому власнику майна • Усні свідчення агента з продажу нерухомості/ посередника/ підприємства, що надає відповідні послуги, який допоміг провести оборудку. 	

5.2.4 Перелік повноважень слідства, інструментів та джерел, які будуть використовуватися для збирання доказів

Успіх розслідування часто значною мірою залежить від здатності слідчого органу використовувати весь спектр своїх повноважень, доступні інструменти та джерела з метою збирання доказів і розшуку активів. На цьому етапі слідчі повинні спрямовувати зусилля на обробку оперативних даних, які вони збиратимуть і перетворюватимуть на доказовий матеріал, який можна буде використати в суді. При цьому необхідно розглянути надійність джерел і актуальність отриманої інформації, щоб з її допомогою встановити факти стосовно доведення складу злочину.

Типи повноважень, інструментів і джерел є різними за своєю природою і можуть включати в себе спеціалізовані слідчі установи, такі як підрозділи фінансової розвідки (ПФР), різні джерела оперативних даних, а також стратегії співпраці з іноземними правоохоронними органами. Деякі з них наведені нижче більш докладно.

Фінансова розвідка і ПФР

Коли активи проходять через фінансову систему, переказ грошових коштів з рахунку на рахунок, як правило, залишає по собі паперовий слід, який можна відстежити і виявити. Дані фінансової розвідки - це будь-які дані, які можуть бути отримані, щоб допомогти в цьому процесі, та які зрештою можуть бути використані для створення фінансової характеристики підозрюваного (див. розділ 3). Ці дані можуть надходити з широкого кола джерел і включати в себе інформацію, отриману від фінансових установ (наприклад, виписки з банківських рахунків, повідомлення про відкриття рахунку і звіти про підозрілі операції), державних установ, засобів електронного банкінгу, постачальників кредитно-фінансових послуг, юридичних фірм та підприємств, що надають послуги бухгалтерського обліку, агентів з продажу нерухомості, підприємств, що надають послуги з відкриття та управління трастами та компаніями, і бізнес-конкурентів.

Для надання допомоги в зіставленні таких даних в більшості країн світу були створені ПФР. Насамперед вони отримують, аналізують і розкривають інформацію, представлену фінансовими та позабанківськими кредитно-фінансовими установами, пов'язану з підозрілими або нетиповими фінансовими операціями, а також створюють фінансові характеристики осіб і документують нові методи відмивання грошей. Крім того, в 1995 році була створена Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки, яка є форумом для обміну даними фінансової розвідки між представниками ПФР з різних держав щодо підозрюваних, проти яких ведеться слідство в різних юрисдикціях, що значно прискорює міжнародну координацію дій.

Наприклад, у нашій навчальній справі можна отримати дані фінансової розвідки, що покажуть, у якому вигляді і де саме знаходяться 100 000 доларів США, які присвоїв пан Сміт. Зокрема, представникам ПФР в країні X може бути запропоновано зв'язатися з ПФР в країні Y і неофіційно дізнатися про існування будь-яких банківських рахунків, що належать пану Сміту, його компанії або членам його сім'ї в країні Y. Вони можуть також попросити представників ПФР країни Y перевірити, чи не мали місце які-небудь великі обороти з майном за участі пана Сміта. У відповідь країна Y може надати розвіддані, які можуть допомогти слідству в країні X. Однак важливо зазначити, що ця інформація може бути використана тільки для розвідувальних цілей. Якщо правоохоронні органи в країні X згодом вирішать використати інформацію, отриману від країни Y в якості доказового матеріалу у ході судового розгляду в країні X, вони повинні будуть спочатку відправити офіційний запит про МПД, щоб отримати ці докази та їхні копії офіційними каналами (більше інформації з даної теми знаходиться далі, в розділі «Співпраця із зарубіжними правоохоронними органами», а також в розділі 4 про міжнародну правову допомогу).

Розділ 5 містить додаткову інформацію та огляд діяльності різних видів ПФР, а також розповідає про

те, як система боротьби з відмиванням грошей (БВГ) може бути використана для розшуку незаконних активів.

Добровільні інформатори

Інформатори як джерело оперативних даних залишаються одним з ключових інструментів отримання інформації для правоохоронних органів, особливо у справі протидії діяльності мереж з відмивання грошей, проникнути в які дуже важко. Добровільне інформування охоплює всі випадки, коли певна особа звертається до відповідних органів і надає інформацію, яка може допомогти в розслідуванні. Здебільшого йдеться про інформаторів-викривачів, потерпілих або невдоволених співників. Інформація, надана в такий спосіб, може мати вирішальне значення для успішного розслідування, оскільки вона може забезпечити отримання «інсайдерської» інформації про діяльність злочинних мереж, а також відкрити нові напрямки для слідства, що може привести до отримання додаткових доказів.

Хоча інформація, надана такими особами, і може бути безцінною, важливо підходити до неї з певною обережністю, особливо під час оцінки мотивів такого інформатора, адже інформація, що вводить в оману, або помилкова інформація може скомпрометувати і зіпсувати весь хід розслідування.

Застосовуючи ці поради на прикладі справи корумпованого посадовця, зазначеної вище, такі розвіддані можуть приймати форму інформації, отриманої від викривача, який працює в тому ж міністерстві і також має доступ до даних з відповідного банківського рахунку та знає про місце, куди можуть бути переказані вкрадені кошти. Втім важливо пам'ятати, що під час роботи з такими джерелами інформації слідчі повинні подбати про перевірку надійності будь-якої наданої інформації, щоб виключити будь-яку ймовірність того, що дана інформація може зіпсувати розслідування.

Примусова співбесіда

У деяких випадках, та в разі, якщо слідчий орган має такі повноваження, може виникнути необхідність викликати

відповідних осіб на примусову співбесіду. Як правило, такі співбесіди необхідні, якщо:

- Потрібно швидко провести опитування через брак часу;
- Особа, пов'язана з розслідуванням, готова говорити, але хоче, щоб її змусили це робити, аби він чи вона не вважались тими, хто надає інформацію добровільно;
- Особа має договірні або інші юридичні зобов'язання щодо дотримання конфіденційності, і офіційний примус потрібний з метою звільнити її від таких зобов'язань;
- Особа відмовляється дати згоду на добровільну співбесіду або намагається домовитися про умови, що є неприйнятними (наприклад, отримати привілей на захист від самозвинувачення);
- Слідчий підозрює, що співрозмовник не каже правду в ході добровільної співбесіди;
- Слідчий хоче поставити співрозмовника у більш офіційне середовище, щоб посилити його мотивацію щодо надання правдивої інформації

Примусові співбесіди мають свої недоліки, проте, і це важливо пам'ятати, сказане під час примусової співбесіди може бути не прийняте судом стосовно головних підозрюваних (залежно від кримінально-процесуального законодавства країни). Такі дані також не можуть бути використані для цілей самозвинувачення, якщо тільки про це не було зроблено попередження. Крім того, під час співбесіди слідчий може сказати щось, що може навести підозрюваного на думку про можливе проведення проти нього негласних слідчих дій. Отже, треба ретельно продумати питання часу проведення такої співбесіди. Крім того, завжди пам'ятайте про необхідність незалежної перевірки всього, що було сказане під час таких співбесід.

Вимоги обов'язкового надання інформації

Вимоги щодо надання інформації можуть допомогти отримати цінні дані. Відповідні органи повинні спочатку визначити структури, на чію адресу доцільно надіслати вимогу щодо надання інформації, а потім підготувати саму вимогу. Вимоги щодо надання інформації не повинні використовуватись, якщо існує ризик знищення даних або зміни їх. Однак пам'ятайте, що вимога має бути якомога більш лаконічною і простою, тому що надмірно розлогі запити можуть призвести до затримок в процесі розслідування через велику кількість часу, необхідного для надання відповіді. У нашому прикладі з паном Смітом, вимога щодо надання інформації може бути надіслана банку для отримання відповідних банківських документів або до кадрового відділу міністерства з метою отримання інформації про працевлаштування фігурантів справи. Або ж така вимога може бути надіслана підприємству, що надає пану Сміту послуги зв'язку, щоб отримати дані про його СМС-повідомлення та електронні листи.

Фізичне стеження і спостереження

Фізичне стеження є традиційним і чудовим джерелом оперативних даних. Здійснення фізичного спостереження за діями підозрюваного може дати слідчим уявлення про осіб, з якими щодня спілкується підозрюваний, та про мережі контактів, частиною яких він або вона є. Крім того, це може допомогти виявити місця, які підозрюваний відвідує, і розташування об'єктів майна та підприємств, контрольованих підозрюваним, про існування яких слідчі раніше не здогадувалися.

Проведення обшуків і виїмок

Обшуки можуть бути дуже ефективним методом збору доказів. Вони зводять до мінімуму можливість знищення та приховування документів і можуть допомогти уникнути навмисної або ненавмисної відмови пред'явити документи на вимогу. Недоліком проведення обшуків і вилучень є те, що обсяг матеріалу, зібраного в ході операції, іноді стає дуже великим, і таким чином потребуватиме значного часу для аналізу.

Відкриті джерела даних

В останні роки десять все частіше використовуються дані з відкритих джерел, що включає в себе збір та аналіз інформації з загальнодоступних джерел. Наприклад, через стрімке зростання мережі Інтернет зростає кількість джерел, які стають загальнодоступними. Для слідчих вони є багатим джерелом високоякісного доказового матеріалу, який може бути використаний для обстоювання стратегічних та оперативних рішень. Приклади таких джерел включають он-лайн ЗМІ (газети, блоги, тощо), інформаційні довідники, звіти та документи державних органів (у тому числі податкові декларації), бази даних органів статистики і загальнодоступні бази даних (наприклад, бази даних власників майна та підприємств), які можна легко відшукати за допомогою загальнодоступних пошукових систем, таких як Google. Все це також можна аналізувати за допомогою спеціально розроблених програм, таких як Система збору розвідувальних даних щодо повернення активів (ARIS) Міжнародного центру з повернення активів МЦПА.

Останніми роками особливо корисним відкритим он-лайн джерелом для слідчих стали соціальні мережі. Facebook і LinkedIn, наприклад, стали хорошими джерелами інформації, оскільки вони дозволяють забезпечити детальний аналіз контактів і шляхів пересування особи, а в деяких випадках їхніх значних покупок. Повертаючись до нашого корумпованого високопосадовця, слідчий зможе отримати велику кількість цінної інформації, дослідивши його профіль у Facebook. В разі, якщо він не має жодного профілю у соціальних медіа, то напевно вони є у його дружини, дітей або у відомих слідству контактів. У ході такого аналізу слідчі можуть виявити фотографії з проведених разом з сім'єю відпусток, у тому числі фотографії, де зображені його активи, такі як нещодавно придбані дачі або розкішні яхти. Місце зйомки також буде вказувати на країни, де ці активи можуть бути виявлені і вилучені.

Співпраця з іноземними правоохоронними органами

Якщо активи знаходяться за кордоном, правоохоронні органи можуть взаємодіяти із своїми закордонними колегами для отримання як інформації, так і доказового матеріалу, що стосується місця знаходження активів. Це також дозволить фактично заморозити і вилучити активи.

Наприклад, як виявилось, наш корумпований чиновник переказав свої незаконно отримані кошти з банківського рахунку в країні Х на рахунок в країні Y. Отже необхідно налагодити співпрацю з правоохоронними органами в країні Y з метою вийти на слід активів і встановити їхнє місце знаходження на даний момент. Якщо припустити, що пан Сміт купив будинок у країні Y за ці кошти, співпраця з правоохоронними органами в країні Y також буде необхідною, щоб заморозити такі активи і запобігти їхньому продажу.

На початку, під час відстеження руху коштів, слідчі в країні Х можуть неофіційно обмінюватися інформацією з правоохоронними органами країни Y. Наприклад, якщо обидві країни мають ПФР, що є членом Егмонтської групи, вони можуть використовувати цю мережу та її механізми, які дозволяють проводити неформальний та швидкий обмін інформацією про підозрілі активи (як згадувалося вище). Крім того, якщо кожна з країн є членом міжнародної міжвідомчої правоохоронної мережі, такої як CARIN (Кемденська міжвідомча мережа з повернення активів), або ARINSA (Міжвідомча мережа Південної Африки з повернення активів), вони також можуть використовувати ці мережі для неофіційного обміну та отримання інформації. Це дозволить країні Y швидко інформувати представників країни Х про будь-який рух активів, який міг мати місце.

Однак для того, щоб арештувати підозрілі активи, країні Х потрібно буде надіслати запит про МПД до країни Y. МПД є засобом, який дозволяє одній країні офіційно надавати допомогу компетентним органам (наприклад, прокуратурі, судам і навіть правоохоронним органам)

іншої країни. В цьому разі країна Y зможе визнати певні слідчі чи судові постанови країни Х (наприклад, вручення процесуальних документів, збір доказового матеріалу або конфіскацію активів). Також ці постанови можуть бути прийняті в роботу і виконані в цій країні, оскільки державні органи країни, що робить запит, не мають належного правового статусу для їх впровадження в країні-адресаті (для отримання додаткової інформації див. розділ 4 про міжнародну правову допомогу). Таким чином, якщо прокуратура в країні Х хоче використати докази (наприклад, виписки з банківських рахунків), які знаходяться в країні Y, у кримінальному процесі проти публічної посадової особи в країні Х, вони також можуть отримати ці дані через офіційний запит про МПД з метою забезпечення прийнятності цих доказів в суді.

Повертаючись до матриці доказів, якщо слідчий візьме до уваги ці джерела і методи збору доказів, він повинен розробити перелік стратегій з метою отримання конкретних доказів, які він має зібрати, щоб довести факти у справі. На цьому етапі матриця доказів слідчого може виглядати наступним чином:

Вид злочину: розтрата державних коштів

Складові злочину	Факти, що доводять кожну складову злочину	Вид доказів, необхідних для доведення фактів	Метод збору доказів
1. Пан Сміт є державним службовцем.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт – високопосадовець міністерства природних ресурсів. 	<ul style="list-style-type: none"> Трудовий договір 	<ul style="list-style-type: none"> Запит в міністерство про примусове надання інформації (якщо необхідно)
2. Пан Сміт здійснив переказ або конвертував державні кошти.	<ul style="list-style-type: none"> Пан Сміт офіційно розпоряджався коштами на рахунку міністерства, куди надходить плата за видобування нафти. Пан Сміт санкціонував переказ 100 000 доларів США з рахунку в країні X на рахунок третьої особи в країні Y. 	<ul style="list-style-type: none"> Документи з даними про банківський рахунок Сміта та підтвердження його права підпису Заява Сміта на переказ коштів з банку 	<ul style="list-style-type: none"> Отриманий запит та/або ордер для банку про примусове надання інформації Вимога щодо примусового надання інформації надіслана до банку
3. Пан Сміт це зробив без відповідних повноважень.	<ul style="list-style-type: none"> Керівництво міністерства не давало дозвіл на переказ 100 000 доларів США. В міністерстві не існувало жодного контракту або проекту, що потребував би переказу 100 000 доларів США. Міністерство нічого не отримало у відповідь на переказ 100 000 доларів США. 	<ul style="list-style-type: none"> Підтвердження від міністерства про відсутність офіційного наказу на переказ коштів Фінансові звіти міністерства природних ресурсів, які підтверджують, що міністерство нічого не отримало у відповідь на переказ коштів 	<ul style="list-style-type: none"> Виклик свідків Проведення обшуків Примусове вручення документів Використання експертів в якості свідків (наприклад, незалежного аудитора з метою аналізу рахунків міністерства)

		<ul style="list-style-type: none"> • Документи (закон, або підзаконні акти міністерства), де зазначено функціональні обов'язки посади, яку обіймав Сміт • Свідчення колег-співробітників, які також мають право санкціонувати переказ коштів, про те, що вони не давали такого дозволу 	
<p>4. Пан Сміт це зробив з наміром змінити особу власника майна на свою користь.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пан Сміт перерахував кошти на свій власний рахунок. • Сміт потім використав ці кошти для придбання нерухомості. • Майно було придбано на його ім'я. 	<ul style="list-style-type: none"> • Виписка з банку з підтвердженням зарахування коштів на рахунок Сміта • Виписка з земельного кадастру, що підтверджує набуття права власності на майно паном Смітом • Копія договору купівлі-продажу майна із зазначенням способу оплати • Виписки з банківського рахунку з підтвердженням переказу коштів попередньому власнику майна • Усні свідчення агента з продажу нерухомості/ посередника/ підприємства, що надає відповідні послуги, який допоміг провести оборудку. 	<ul style="list-style-type: none"> • Неформальні запити до ПФР в країні Y для отримання інформації про банківський рахунок та передачу права власності на майно • Запит про МПД до країни Y з метою отримати інформацію про банківський переказ та передачу права власності на майно • Опитування свідків (можливо через запит про МПД в країні Y в залежності від місцезнаходження свідків)

5.3 Створення стратегії комунікації зі ЗМІ

Під час розробки плану розслідування важливо, щоб слідчі створили узгоджену стратегію комунікації зі ЗМІ. Справи з повернення активів часто привертають високий рівень уваги з боку засобів масової інформації, тому важливо, щоб всі члени слідчої групи розуміли, що саме можна і потрібно оприлюднювати на кожному етапі проведеного розслідування.

Одним з ключових питань у поверненні активів є те, що громадськість не повною мірою розуміє правові процеси, які повинні відбутись, перш ніж будь-які активи можуть бути повернені. Внаслідок цього відповідним органам часто доводиться мати справу з нереалістичними очікуваннями громадськості. Найкраще прояснити такі очікування на самому початку розслідування (в разі, якщо таку інформацію можна безпечно оприлюднити) і підкреслити, що повернення незаконно отриманих активів передбачає необхідність виконувати належні правові процедури (і судові рішення), як в країні, де сталося корупційне правопорушення, так і в країні, де наразі перебувають активи. Слідчі повинні підкреслити, що все це може перетворитись на тривалий процес, якщо підозрювані не погодяться повернути активи або не буде досягнуто іншої домовленості. Це стосується активів як фізичних, так і юридичних осіб, проти яких було застосовано санкції.

Інколи небажано підтверджувати або спростовувати, що розслідування розпочалося, але після того, як інформація про розслідування стала відома громадськості (тобто, після того, як відбулись обшуки, виїмки, затримання), важливо якомога більше взаємодіяти з громадськістю.

5.4 Розробимо процедури оцінки справи

В ході розслідування правильно буде переглядати і видозмінювати план і стратегію розслідування, щоб враховувати нові отримані докази, а також оцінювати важливі моменти, розглядати нові питання, оцінювати стратегію збору доказів, здійснювати моніторинг і

корегування цілей та перерозподіляти адміністративні завдання. Отже важливо, щоб процес оцінки також був частиною плану розслідування, в якому зазначені методи і терміни постійного перегляду поточної справи.

Цей процес оцінки повинен містити графік регулярних засідань групи, що є ефективним способом забезпечити актуальність плану розслідування і включення до нього всіх важливих питань. Крім регулярних засідань групи служби повинні періодично проводити більш офіційні внутрішні засідання з метою інформування керівників та осіб, які приймають рішення, про хід розслідування на критичних етапах, коли повинні бути прийняті важливі рішення. Співробітники служби можуть готувати документи, що містять оновлені дані, докази та тематичний порядок денний для інформування та поширення на таких засіданнях.

6. Пам'ятайте про пріоритети

Після того, як було розроблено план і стратегію розслідування, слідчі повинні почати діяти відповідно до них. При цьому дуже важливо, щоб слідчі постійно пам'ятали про пріоритетне завдання розслідування: повернути доходи від злочинної діяльності. Всі зусилля повинні бути спрямовані на досягнення цієї мети. Це означає, що слідчі повинні:

1. Визначити, які саме активи були викрадені;
2. Відстежити рух активів до їхнього поточного місця розташування;
3. Встановити зв'язок між активами та їхнім кримінальним походженням шляхом збору достатніх доказів;
4. Використати ці дані з метою отримання необхідних постанов про заморожування, виїмку та конфіскацію активів.

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК: СТВОРЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ

- Організуйте багатопрофільну слідчу групу з використанням представників всіх відповідних установ і домовтесь, яке відомство візьме на себе провідну роль.
- Складіть перелік відомих фактів щодо початкового злочину і злочину з відмивання грошей, використовуючи наступні питання: Хто?, Що?, Де?, Коли? і Як?
- Підготуйте матрицю доказів, яка перераховує наступне:
  - Складові злочину, які повинні бути доведені з посиланням на відповідну статтю кримінального кодексу;
  - Факти, які повинні бути встановлені, щоб довести кожний елемент складу злочинів;
  - Види доказів, які повинні бути зібрані для доведення кожного з цих фактів;
  - Метод отримання або джерело таких даних.
- Підготуйте стратегію комунікації зі ЗМІ
- Розробіть процедуру поточної оцінки стану справи
- Пам'ятайте про пріоритет справи: розшукати, заморозити, провести виїмку та **конфіскацію активів**.

3. Створення фінансової характеристики

Федеріко Паезано

1. Вступ **49**
  - 1.1 Інструмент забезпечення непрямих доказів **49**
  - 1.2 Інструмент доведення злочину отримання «необґрунтованих статків» або «незаконного збагачення» **50**
2. Проведення аналізу джерел походження та використання коштів з метою оцінки обсягів необґрунтованих доходів **50**

1. Вступ

Як докладно зазначено в розділі 2 даного посібника, першим кроком на шляху до повернення викрадених активів є проведення комплексного фінансового розслідування, яке дозволить виявити активи і відстежити їхній шлях від джерела походження. Під час цього процесу створення фінансової характеристики є потужним інструментом, який може допомогти експертам-практикам встановити зв'язок між злочинцями, їхньою незаконною діяльністю та незаконно отриманими активами.

Найбільш поширеним і простим методом створення фінансової характеристики та засвідчення невідомого доходу, який може бути незаконним, є аналіз джерел походження та використання коштів, також відомий як метод відстеження витрат, обігу або використання коштів. Аналіз джерел походження та використання коштів порівнює витрати особи та її законний і відомий дохід протягом певного періоду часу. Дохід від злочинної діяльності буде зберігатися в готівковій формі або на банківському рахунку і використовуватиметься для придбання активів, погашення боргових зобов'язань або для особистих витрат. Наступний метод дозволяє взяти всі ці способи до уваги.

Цей інструмент може бути використаний для отримання непрямих доказів скоєння злочину, але він може також дозволити отримати прямі докази в країнах, де «отримання необґрунтованих статків» або «незаконне збагачення» кваліфікують як окремий злочин.

1.1 Інструмент забезпечення непрямих доказів

В кращому випадку слідчий отримає в ході розслідування прямі докази вчинення злочину, наприклад: хабар, що було перераховано безпосередньо на банківський рахунок публічної посадової особи, відеозапис, на якому зафіксовано незаконні дії, або арешт злочинця в ході негласної операції в ту мить, коли він отримує хабар. Цей вид доказів зараз все важче і важче отримати, хоча він

і є дуже ефективним для доведення справи в суді. Нові технології та способи оплати, як наприклад, електронна валюта, дозволяють злочинцям перераховувати кошти та хабарі, не встаючи з крісла, а іноді і без особистої зустрічі один з одним. Крім того, корумповані чиновники і ті, хто займаються відмиванням грошей, часто винаймають кваліфікованих бухгалтерів та юристів, які допомагають їм у створенні складних фінансових схем, з метою приховати справжнього власника цих грошей. Зрештою, в результаті корупційних злочинів вигоду отримують обидві сторони - особа, що дає хабар, і особа, яка отримує хабар. Такі злочини часто вчиняють за закритими дверима, і учасники абсолютно не зацікавлені повідомляти про це відповідні органи. В результаті розслідування часто починається через декілька місяців після скоєння таких незаконних дій, що робить пошук прямих доказів практично неможливим.

Як цю завісу секретності і плутанини можна зняти? Відповідь така: йти за грошима, тобто шукати вигодоотримувача, власника незаконних активів – особу, яка володіє дорогими авто і проживає в розкішних курортних об'єктах нерухомості.

Таким чином, слідчому часто залишається тільки одна можливість - скористатися непрямим методом для доведення фактів справи, тобто використати непрямі докази для того, щоб довести вчинення злочину. Непрямі методи можуть бути використані, коли підозрюваний отримав грошові кошти, інші платежі або активи, які не можна безпосередньо простежити. Застосування цих методів засновано на припущенні, що рано чи пізно значний обсяг доходів від злочинної діяльності випливе, прямо або побічно, з'явившись на рахунках злочинця, серед активів або витрат.

У середньовічні часи традиція загального права розглядала «парадигму показів свідків» як єдину надійну форму доказів. В результаті непрямі докази часто вважаються менш надійними, тому використовують їх неохоче. У минулому, однак, корупція у всіх її аспектах не була настільки зрозумілою і не мала ендемічний характер,

як це сталося в нашому суспільстві. Минули сторіччя, але давній спосіб мислення залишився без змін. Акцент і ставка досі робиться на прямих доказах на відміну від непрямих, незважаючи на те, що наша реальність демонструє обмежену придатність «парадигми показів свідків» для успішного кримінального переслідування у справах про корупцію.¹ Таким чином, перехід до використання непрямих методів доведення незаконної поведінки є дуже важливим і цінним.

В даному випадку аналіз джерел походження та використання коштів надає непрямі докази і застосовується в ході розслідування за наступних обставин:

- Прямі докази відсутні
- Протягом певного періоду часу підозрюваний витратив або використав в інший спосіб набагато більше грошей, ніж він законно отримав.

1.2 Інструмент доведення злочину отримання «необґрунтованих статків» або «незаконного збагачення»

В країнах, де «необґрунтовані статки» або «незаконне збагачення» кваліфікують як окремий злочин, слідчий повинен продемонструвати обсяг незаконних статків підозрюваного. Він повинен довести, що різниця між витратами підозрюваного і його легальним доходом є активом, отриманим в результаті незаконної діяльності, який відповідно підлягає конфіскації. Для того, щоб довести це, слідчий може застосувати метод аналізу джерел походження та використання коштів, як описано нижче.

Ця важлива норма права в багатьох країнах може і не існувати, оскільки дехто вважає, що злочин отримання «необґрунтованих статків» передбачає перенесення

тягаря доведення, що суперечить їхній конституції та основоположним принципам їхньої правової системи. Правопорушник не може скористатися основоположним правом на презумпцію невинуватості, доки його вину не буде доведено, оскільки йому буде потрібно довести законність джерела походження його статків. У випадку, коли підозрюваний, наприклад – публічний посадовець, що нібито отримав хабар за незаконну передачу державних контрактів, цей метод сам собою не доводить скоєння злочину як такого, а показує, що людина витрачає набагато більше рівня своїх легальних доходів. Деякі країни можуть вимагати проведення розслідування для встановлення фактів, які показують, що суб'єктом було скоєно кримінальний злочин (одержання хабаря чи зловживання владою, як зазначено в прикладі вище) для того, щоб встановити зв'язок між його незаконною діяльністю та необґрунтованими статками. У цьому випадку метод аналізу джерел походження та використання коштів забезпечує переконливі докази. Докази, отримані в результаті застосування методу аналізу джерел походження та використання коштів, будуть доповнювати покази свідків і дозволять дослідити будь-які інші можливі варіанти походження необґрунтованих статків для того, щоб дозволити суду дійти висновку про те, що кошти були отримані в результаті незаконної діяльності.

Таким чином, метод аналізу джерел походження та використання коштів може бути використаний по-різному, в залежності від правової системи країни, де ведеться розслідування.

2. Проведення аналізу джерел походження та використання коштів з метою оцінки обсягів необґрунтованих доходів

Цей метод дозволяє порівняти кількість витрат, заощаджень та використаних коштів з відомим і законним рівнем доходу, який особа отримала протягом певного

1 E. Hoseah, *Corruption in Tanzania: The Case for Circumstantial Evidence*, Amherst, NY, Cambria, 2008.

періоду часу. «Відомий і законний дохід» означає, що кожне джерело походження грошей, включене в розрахунок, повинно мати законне та документально підтвержене походження.

Ця концепція (виражена формулою) буде виглядати наступним чином:

ПРОТЯГОМ ПЕВНОГО ПЕРІОДУ ЧАСУ, ПІДОЗРЮВАНИЙ ЗДІЙСНИВ:

Всього витрат та інших видів використання коштів на суму:	3 000 000 євро
Від цієї суми віднімаємо відомі і законні джерела доходу:	100 000 євро
Отримуємо обсяг незаконних або необґрунтованих доходів:	2 900 000 євро

Метод аналізу джерел походження та використання коштів дозволить порівняти всі фінансові операції, здійснені підозрюваним за визначений період часу. Цей період може дорівнювати одному календарному року (з 1 січня по 31 грудня), або це може бути будь-який інший термін, який покаже значне перевищення витрат чи статків у порівнянні із законними доходами суб'єкта і який включає в себе період, за який він здійснював, як підозрюється, незаконну діяльність. Коли ми маємо справу з випадком корупції в державних органах, де «декларування доходів» є обов'язковим за законом, дата, коли можливий чиновник-корупціонер подав таку декларацію, є гарною відправною точкою для встановлення таких строків. Використовуючи дані, внесені до документу, що створив або подав сам підозрюваний, слідчий зможе уникнути можливої відмови від наданих свідчень з боку сторони захисту.

На наступній сторінці наведено простий приклад заповненої таблиці аналізу джерел походження та використання коштів.

У стовпчику «Джерела надходжень» наведено дані про залишки по кожному рахунку на початок встановленого

періоду. Аналогічним чином у стовпчику «Використання коштів» наведено дані про залишки по кожному з тих саме рахунків, але в кінці періоду. Наступним кроком є перерахунок всіх законних та відомих джерел доходу (стовпчик ліворуч) і всіх витрат (стовпчик праворуч). Перші рядки кожного з двох стовпчиків (джерела та витрати) заповнюємо даними, взятими з кожного банківського рахунку, який контролює підозрюваний та (за наявності) даними з його податкової декларації. А як щодо готівки? Крім грошових коштів, задекларованих в офіційному документі, готівкові вклади на банківських рахунках підозрюваного не будуть вважатися «законними та відомими» джерелами надходження коштів, окрім випадків, коли він зможе пояснити і надати документальне підтвердження їхнього походження.

Типові **джерела надходження коштів** включають в себе заробітну плату, подарунки (слідчий буде визначати справжній характер цих подарунків в процесі опитування осіб, які нібито їх подарували), дохід від здачі майна в оренду, дивіденди, задекларовані кошти (наприклад, у податковій декларації), дохід від продажу майна, що мав місце у звітний період, отримана спадщина (якщо є документальне підтвердження), доходи від страхування, пенсія по інвалідності, виграші в азартних іграх.² А як щодо переоцінки землі, будинку, коштовного живопису або чого-небудь іншого, чия вартість зростає (або знецінюється)? Зміна справедливої ринкової вартості активу не вказує на джерело надходження або використання коштів, бо збільшення або зменшення вартості майна не дозволяє отримати квитанцію або документальне підтвердження витрат грошових коштів або грошового еквіваленту активу. Ринкова ціна має гіпотетичне значення, що не створює жодних фінансових потоків, поки актив не продадуть, тому він залишається поза розрахунками.

² Виграші в азартних іграх повинні мати документальне підтвердження, перш ніж вони можуть бути прийняті до уваги. Однак цього може бути недостатньо. Наявність великих або низки менших виграшів необхідно ретельно дослідити і в подальшому розслідувати, оскільки вони можуть бути результатом схеми з відмивання грошей.

Типові сфери **використання** коштів включають в себе: оренду майна, платежі за іпотечними кредитами, придбання авто, об'єктів нерухомості, яхт і літаків (у тому числі їх технічне обслуговування), платежі за кредитними картами, купівля одягу, продуктів харчування, сплата за комунальні послуги, подорожі, акції, страхування. Але чи існує спосіб, згідно якого грошові кошти можуть

попасти в категорію «витрати»? Якщо під час обшуку в будинку підозрюваного або в будь-якому іншому місці, яке він контролює, було виявлено та вилучено готівку (бо є підстави вважати, що це доходи від злочинної діяльності), ці гроші можуть вважатися «витратами» згідно аналізу джерел походження та використання коштів.

Звітний період = 01/01/2014 - 30/06/2015			
Джерела надходжень		Використання коштів	
Вид	Сума	Вид	Сума
Залишок на початок періоду – Таши Банк	2 500.00	Залишок на кінець періоду – Таши Банк	128 904.00
Залишок на початок періоду – Карибський трастовий банк	0.00	Залишок на кінець періоду – Карибський трастовий банк	410 000.00
Залишок на початок періоду – Національний банк Пенджабу	0.00	Залишок на кінець періоду – Національний банк Пенджабу	440 000.00
Задекларовані грошові кошти	1 000.00	Університет Лондона	72 000.00
		Позика	37 800.00
Зарплатня на державній службі	216 600.00	Спа-процедури	3 990.00
		Оренда житла в Лондоні	23 945.00
		Ресторани	13 500.00
		Зв'язок та електрика	9 683.00
		Мерседес	87 000.00
		Квартира на Кайманових островах	300 000.00
		Ремонт будинку	125 000.00
Всього від «законних та відомих» джерел	220 100.00	Всього витрат	1 651 822.00
		МІНУС законні та відомі джерела	220 100.00
		Незаконний та необґрунтований дохід	1 431 722.00

4. МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА

Педро Гомес Перейра

1. Вступ **57**
  2. Крок 1: підготовка до участі в системі міжнародної правової допомоги (МПД) **58**
    - 2.1 До початку участі в МПД: збір оперативних даних та неформальні методи співпраці **59**
    - 2.2 Коли необхідно вдаватись до МПД: час подання запиту **60**
    - 2.3 Як просити про надання МПД: правові засади **61**
    - 2.4 Які запити можна здійснювати в рамках МПД: види правової допомоги **61**
    - 2.5 Як подавати запит про надання МПД: подвійна підсудність **62**
    - 2.6 Як подавати запит про надання МПД: спеціалізація **62**
  3. Крок 2: створення запиту про надання МПД **63**
    - 3.1 Заключні міркування: процедура «виманювання» даних **64**
    - 3.2 Мова запиту **64**
  4. Крок 3: подання запиту про надання МПД **64**
- Додаток 1 - Контрольний перелік для оформлення запиту про надання МПД **66**
- Додаток 2 - Зразок запиту про надання МПД **68**

1. Вступ

Встановлення обсягу доходів від злочинів часто є складним і трудомістким процесом, який нерідко виходить за межі кордонів країн, оскільки докази і активи не завжди знаходяться виключно на території держави, яка проводить розслідування, кримінальне переслідування або судовий розгляд. В результаті одна держава, як правило, потребуватиме допомоги інших держав під час розшуку правопорушників, пошуку свідків, доказів і, зокрема, активів. Викрадені активи зазвичай швидко виводяться за кордон для того, щоб спробувати скористатись ними у недоступній для слідчих юрисдикції - звідси і впливає особливе значення міжнародного співробітництва у виявленні, локалізації та арешті викрадених активів.

Державними органами різних країн було розроблено низку процесів для здійснення запитів та отримання інформації, доказів і арешту активів в рамках транскордонних розслідувань та судових переслідувань. Цей процес зазвичай починається із взаємного обміну інформацією між правоохоронними органами або через ПФР (підрозділи фінансової розвідки) (див. розділ 5), а потім надходить черга того, що називається запитом про міжнародну правову допомогу. Взаємний обмін інформацією неофіційними каналами повинен спершу бути використаний для інформування та направлення подальшого запиту про МПД. Запит про МПД направляється однією державою (відправником) до іншої держави (одержувача), яка в свою чергу може також оформити запит про МПД для держави-відправника. Таким чином, в даній сфері існують певні правові та практичні вимоги, які висвітлені в даному розділі.

МПД відіграє важливу роль в цілій низці процедур, які становлять весь процес відновлення активів: МПД використовується в ході розслідування, кримінального переслідування або на етапі судового розгляду кримінальної справи для виявлення та вилучення активів, пов'язаних з доходами від злочинів з метою їхньої остаточної конфіскації і повернення після засудження.

Основна відмінність між формальними і неформальними способами збору інформації полягає в тому, що МПД, надана офіційним шляхом, зазвичай дозволяє використовувати дані, виписки та підтверджувальні документи, отримані у відповідь від країни-одержувача, в якості допустимих доказів в судах країни-відправника і навпаки.

Однією із основних проблем, що стоїть перед країною-відправником стосовно викрадених активів, які перебувають за межами її юрисдикції, це прив'язка цих активів до злочину, який стався в межах її юрисдикції. Довести, що мав місце предикатний злочин, не достатньо: також повинен існувати зв'язок між предикатним злочином та активами, що знаходяться за кордоном. На цьому початковому етапі встановлювати такий зв'язок за допомогою доказів з метою оформлення запиту про МПД не обов'язково. Гіпотези слідства, підозри чи переконаність з боку держави-відправника, які пов'язують активи зі злочином, як правило, є достатнім для того, щоб держава-відправник змогла на них відповідати.

Слід також враховувати той факт, що запити про МПД залежать від часу їх подання, і їхня ефективність (зокрема, коли є необхідність діяти швидко, для того щоб заморозити викрадені активи) значною мірою залежить від рівня довіри та співробітництва, які було встановлено в рамках неформального обміну інформацією.

Цілі і завдання

В рамках МПД держава-відправник прагне, щоб держава-одержувач зробила наступне: (I) задовольнила вимоги про надання доказового матеріалу у зв'язку з розслідуванням, переслідуванням або судовим розглядом, що проводиться державою-відправником; або (II) вжила запобіжних заходів щодо активів, які, як вважається, є доходами від злочинів і знаходяться в державі-одержувачі, і щодо яких може існувати ризик розпорошення. Метою запиту про МПД в кінцевому рахунку є прийняття рішення державою-одержувачем про виконання постанови суду держави-відправника про конфіскацію майна з метою подальшого повернення

конфіскованих активів. Таким чином, запити про МПД є необхідними для отримання доказів або для захисту активів (це може бути зроблено в одному або в окремих запитах про МПД, залежно від стратегії справи) і прийняття рішення про виконання постанови про конфіскацію.

МПД може бути оформлена державою-відправником на будь-якому етапі провадження, тобто розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду. Запит про МПД ґрунтується на взаємній координації, співробітництві і спілкуванні. Тому запити повинні містити достатню інформацію, отриману в результаті розслідування на території держави-відправника, для того, щоб органи країни-одержувача змогли краще зрозуміти факти і контекст того, що треба знайти, і пов'язати їх з активами, стосовно арешту яких видано запит, тим самим дозволяючи державі-одержувачу діяти від імені держави-відправника.

МПД дозволяє отримати докази або відстежити активи, що були знайдені в іншій країні. Крім цього, такі активи можна визначити, зберегти, кваліфікувати, забезпечити збереження, конфіскувати, або повернути в законний спосіб до держави-відправника. Дії, що виконуються від імені держави-відправника державою-одержувачем шляхом оформлення МПД, є законними, і їхні результати на території держави-одержувача повинні бути використані виключно в судовому розгляді, що провадять органи держави-відправника, зазначені в запиті про МПД.

МПД є необхідною тому, що держава-відправник не може безпосередньо здійснювати свої дії на території держави-одержувача і, таким чином, одна потребує попереднього дозволу від іншої, щоб це зробити. В разі оформлення запиту про МПД держава-відправник повинна також дотримуватися правових та конституційних вимог держави-одержувача. Отже МПД стає процесом, за допомогою якого здійснюється запит, і способом, в який держава-одержувач дістає повноваження надати докази або вжити примусові заходи від імені держави-відправника. Таким чином МПД відповідає як вимогам

законодавства держави-одержувача, так і підтверджує, що заходи, здійснені за її допомогою, залишаються в силі в судах держави-відправника.

2. Крок 1: підготовка до участі в системі міжнародної правової допомоги (МПД)

До оформлення запиту про МПД орган, що подає запит, повинен визначити наступне:

- Чи слід використовувати канали МПД, інші оперативні дані, або неофіційні канали співробітництва;
- Строки подання заяви про МПД;
- Повноваження органу влади, що здійснює запит про МПД;
- Тип потрібної допомоги;
- Правові засади для оформлення запиту;
- Кримінальний злочин(и) на стадії розслідування.

Орган, відповідальний за оформлення запиту про МПД (орган-відправник), повинен знати і розуміти міжнародні вимоги і вимоги держави-одержувача, необхідні для здійснення успішного запиту. Він також повинен визначити об'єкт допомоги, потрібної від держави-одержувача. Крім того, цей орган повинен знати, коли запит про МПД має супроводжувати додаткова документація, наприклад, це може бути судова постанова про збереження активів, яка повинна бути виконана в державі-одержувачі.

Всі ці складові повинні бути відомі органу, що подає запит, до того, як сам запит буде передано державі-одержувачу. Для того, щоб їх визначити, орган, що подає запит, повинен встановити попередній контакт з органом-одержувачем.

Цей контакт має бути неформальним, якщо це доцільно і можливо (наприклад, за допомогою електронної пошти або телефонного дзвінка), і орган, що подає запит, повинен або зв'язатися зі своїм відповідником в державі-одержувачі, якщо його дані відомі, або отримати інструкції з цього питання від центрального органу влади держави-відправника. З метою роз'яснення орган, що подає запит, в рамках свого запиту повинен вказати наступну інформацію:

- Кримінальний злочин(и) на стадії розслідування в державі-відправнику;
- Інформація, докази або допомога, яку прагне отримати держава-відправник;
- Правові вимоги, вимоги щодо доказового матеріалу та інші специфічні вимоги, необхідні для отримання допомоги від держави-одержувача.

Таким чином, до подання будь-якого запиту про МПД держава-відправник повинна спочатку розробити стратегію справи (як описано в розділі 2) стосовно її розслідування або переслідування злочинця, переконавшись в тому, що будь-які вимоги про МПД передбачені такою стратегією. Держава-відправник, яка несе відповідальність за проведення розслідування та переслідування, повинна ретельно проаналізувати всі факти і складові, що оточують процес розслідування або кримінального переслідування і визначити, (i) які дії повинні бути вжиті, (ii) коли має починатись кожна дія та (iii), що можна очікувати, зрозуміти і визнати стосовно можливих ризиків і наслідків кожної із дій.

2.1 До початку участі в МПД: збір оперативних даних та неформальні методи співпраці

Орган, що подає запит, повинен визначити, чи є запит про МПД найбільш належним планом дій з огляду на цілі розслідування або кримінального переслідування. Цей орган повинен спочатку визначити, чи буде потрібна інформація використовуватися в якості оперативних

даних, чи для доведення фактів справи. Якщо вона буде використовуватися в якості оперативних даних, тобто коли жодний з доказів не буде представлено в суді, або коли не потрібно вживати заходи примусу, але необхідно отримати інформацію на підтримку розслідування або кримінального переслідування - орган, що подає запит, може отримати таку інформацію шляхом збору оперативних даних або неформальної допомоги.

Визначення способу кінцевого використання потрібної інформації дозволяє органу, що подає запит, краще визначити, наскільки офіційним має бути запит про надання інформації і, отже, швидкість, з якою інформація може бути отримана. Це пояснюється тим, що отримання неформальної допомоги не вимагає такого ж рівня формальностей, як запит про МПД. Однак отримання інформації через неформальні джерела, як правило, означає неможливість її використання в суді в зв'язку з тим, що для цього бракуватиме необхідних формальностей, узгоджених між країною-відправником і країною-одержувачем. Тим не менш, це дозволяє слідчому або прокурору «завести» процес розслідування або кримінального переслідування в потрібне русло набагато швидше, що може призвести до оформлення запиту про МПД з метою зібрати необхідні докази або застосувати обмежувальні заходи.

Оскільки неможливо одразу визначити масштаб застосування неофіційних способів співпраці, вони зазвичай включатимуть в себе слідчі заходи не примусового характеру, такі як збір публічно доступної інформації, проведення візуального спостереження та отримання інформації від підрозділів фінансової розвідки (ПФР). Це може додатково поширюватися на випадки спонтанного розкриття інформації (стаття 46 (4) Конвенції ООН проти корупції).

На відміну від МПД, де чітко визначені канали передачі даних (див. розділ 4 нижче), отримання неофіційної допомоги здійснюється між колегами безпосередньо (через телефонну розмову або під час особистих зустрічей) або через одну з декількох неформальних

мереж, створених з такою метою.¹ Крім того, є декілька офіційних мереж, які дозволяють проводити обмін фінансовими або правоохоронними оперативними даними між органами державної влади, такі як Егмонтська група та Інтерпол.

2.2 Коли необхідно вдаватись до МПД: час подання запиту

Час подання запиту про МПД також є важливим. Спілкування в даному питанні має першорядне значення з тим, щоб обидві держави в повній мірі усвідомлювали результати, «продукт» та наслідки будь-якої наданої допомоги. Як зазначено вище, вкрай необхідно встановити зв'язок між злочиним та активами, які знаходяться на території держави-одержувача. Тільки шляхом належної комунікації експерти-практики можуть дізнатися і зрозуміти правові наслідки виконання запиту на території держави-одержувача. Крім того, розуміння цих наслідків також дозволить передбачити можливі правові ускладнення в перебігу провадження в державі-відправнику.

Інші фактори, що впливають на терміни подання запиту, включають питання терміновості та конфіденційності, пов'язані із запитом про МПД. Держава-відправник повинна поінформувати іншу державу про причини терміновості запиту таким чином, щоб ця держава змогла надати допомогу протягом встановленого часу (або повідомити про те, що це неможливо). Питання конфіденційності повинні бути обговорені взаємним чином перед направленням запиту, оскільки держава-одержувач може отримати зобов'язання розкрити доказовий матеріал для сторони захисту

перед його направленням до держави-відправника. Крім того, перед поданням запиту про МПД, важливо визначити компетентний орган, який буде відповідати за оформлення запиту (орган-відправник). Міжнародні договори, як правило, нічого не пропонують у цьому зв'язку, оскільки передбачається, що це питання буде вирішуватись процесуальним законодавством держави-відправника.

Втім, зазвичай орган, що подає запит, стає провідним органом (часто називається компетентним органом), відповідальним за той етап кримінальної справи, протягом якого відбувається оформлення запиту про допомогу. Тому якщо запит оформляється на етапі розслідування, саме особа, відповідальна за проведення розслідування, повинна подати заяву про МПД. І навпаки, якщо розслідування було завершено, і кримінальна справа перейшла у фазу судового розгляду, заяву про МПД повинен подати прокурор. Нарешті, якщо кримінальне провадження знаходиться в стадії судового розгляду, заяву про МПД повинен подати суд. Правильне визначення відповідального органу має вирішальне значення, враховуючи, що будь-яка допомога, отримана у відповідь на запит про МПД, може вважатися недійсною для цілей провадження держави-відправника, якщо запит надійшов від органу, не уповноваженого на це.

Крім того слід зазначити, що існують винятки із загального правила, зазначеного вище. Ці винятки часто впливають із законів держави-одержувача. Один приклад такого винятку стосується запиту про МПД, оформленого на етапі розслідування: у багатьох країнах розслідування проводяться правоохоронними органами, які повністю незалежні від органів прокуратури. Однак в інших країнах прокуратура відповідає за проведення розслідування, а потім делегує свої повноваження правоохоронним органам. Таким чином, в деяких юрисдикціях, які не мають незалежних правоохоронних органів, можуть і не прийняти запит від правоохоронних органів іншої держави і вимагатимуть, щоб замість цього запит зробила прокуратура.

1 Наприклад, серед іншого: Кемденська міжвідомча мережа з повернення активів (*Camden Assets Recovery Inter-Agency Network*, CARIN); Іbero-американська мережа з міжнародної правової співпраці (*Red Iberoamericana de Cooperación Jurídica Internacional*, IBERRED); Мережа з повернення активів GAFILAT (*Red de Recuperación de Activos de GAFILAT*, RRAG); Міжвідомча мережа Південної Африки з повернення активів (*Asset Recovery Inter-Agency Network of Southern Africa*, ARINSA).

2.3 Як просити про надання МПД: правові засади

Під час визначення правової основи для здійснення запиту про МПД орган, що подає запит, повинен взяти до уваги наступне: (I) наявні двосторонні або багатосторонні міжнародні договори;² (II) угоди про взаємний обмін даними; або (III) можливість використання відповідного законодавства держави-одержувача. Ці варіанти не виключають, а доповнюють один інший.

З метою отримання МПД може бути використаний багатосторонній або двосторонній договір, якщо держава-одержувач і держава-відправник його ратифікували. Договори, що існують між двома державами, передбачають існування міжнародного зобов'язання співпрацювати між країнами, що беруть участь у вирішенні питань, зазначених у договорі, який застосовується в цей час.

За відсутності відповідного договору держава-відправник може здійснити запит про МПД (або держава-одержувач може надати допомогу) через угоду про взаємний обмін даними, тобто у відповідь держава-відправник зобов'язується в майбутньому забезпечити надання інформації на звернення від держави-одержувача у справах аналогічного характеру згідно мети запиту.

Нарешті, держава-відправник може також просити про допомогу на основі положень будь-якого наявного

внутрішнього законодавства про МПД, що існує в державі-одержувачі.³ Декілька країн вже мають у своїй правовій базі положення про прийом, обробку та виконання іноземних запитів про МПД, наприклад Швейцарія та Великобританія.⁴ Ці закони забезпечують умови, правила, обов'язки і обмеження для запитів про МПД, що надходять від іноземних країн.

2.4 Які запити можна здійснювати в рамках МПД: види правової допомоги

Договори про МПД, як правило, забезпечують різні види необхідної допомоги, які можуть бути запитані. Проте перелік видів допомоги не є вичерпним, і держави будуть надавати будь-яку допомогу, якщо тільки запит не суперечить нормам їхньої внутрішньої конституційної чи правової системи. Тим не менш слід зазначити, що виконання запиту може бути відкладене, передбачати існування додаткових умов, виконано частково, або взагалі відхилено - навіть тоді, коли всі умови були виконані - якщо виконання запиту про МПД означатиме втручання в хід розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду.

Нижче наведено список загальноприйнятих заходів, які можуть бути виконані в рамках МПД. Також їх можна знайти в міжнародних договорах, пов'язаних з наданням МПД (наприклад, «Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності» Організації Об'єднаних Націй

2 Наприклад, серед іншого: **Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності Організації Об'єднаних Націй**, за адресою https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf; **Конвенція ООН проти корупції**, за адресою: http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf; **Міжамериканська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах**, за адресою: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-55.html>; і **Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах**, за адресою http://www.hcch.net/upload/wop/jdgm_info01e.pdf.

3 Декілька держав розробили керівні принципи з метою допомоги державам-відправникам краще зрозуміти їхні правові системи і вимоги, які повинні бути дотримані для направлення запитів про МПД. Серед іншого, їх можна знайти за адресою: <https://star.worldbank.org/star/ArabForum/asset-recovery-guides> (для багатьох європейських країн, США, Канади, Японії та Гонконгу) або за адресою: <http://www.oas.org/Juridico/mla/en/index.html> (для членів Організації американських держав).

4 **У випадку Швейцарії**, це Федеральний закон «Про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах», за адресою: <http://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19810037/index.html>. **У випадку Великобританії**, це Закон «Про боротьбу зі злочинністю» (розділ «Міжнародне співробітництво») від 2003 року, за адресою: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/32/dfs/ukpga_20030032_en.pdf.

та Конвенція ООН проти корупції). Слід підкреслити, що країна-відправник та країна-одержувач можуть надавати будь-які інші види допомоги, які не наведено в списку нижче, і які не суперечать внутрішньому законодавству та основоположним принципам країни-одержувача.

Таким чином, МПД може бути надана, зокрема, для наступних цілей:

- отримання показань свідків або заяв окремих осіб;
- вручення судових документів;
- проведення обшуків, виїмок та заморожування;
- огляд об'єктів;
- отримання інформації, речових доказів та висновків експертів;
- виявлення, заморожування та відстеження доходів від злочинів;
- надання оригіналів або засвідчених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи державні, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи;
- виявлення та відстеження доходів від злочинів, майна, засобів або інших речей для цілей доведення;
- сприяння добровільній явці осіб до органів держави-одержувача.

2.5 Як подавати запит про надання МПД: подвійна підсудність

Принцип подвійної підсудності (передбачений в ст. 43 (2) і 46 (9) (б) Конвенції ООН проти корупції та ст. 18 (9) Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності) передбачає, що кримінальний злочин, який знаходиться на етапі розслідування в

державі-відправнику, повинен бути співвідносним з таким саме злочином в державі-одержувачі. Злочин в обох країнах не обов'язково повинен бути ідентичним, бо за наявності такої вимоги це значно знизило б можливість надання допомоги або узгодження різних правових систем і традицій. Подвійна підсудність означає, що основні елементи або склад злочину в обох державах мають бути однаковими за своєю природою.

До оформлення запиту про МПД орган, що подає запит, повинен бути в курсі будь-яких питань щодо подвійної підсудності. Отже він має взаємодіяти з представниками держави-одержувача, пояснювати складові кримінального злочину і чому вони необхідні для того, щоб довести факт скоєння злочину, який знаходиться на етапі розслідування або кримінального переслідування. Спількування є ключовим в цьому питанні: орган, що подає запит, повинен приділяти значну увагу комунікації з представниками держави-одержувача для того, щоб питання подвійної підсудності розумілося правильно.

2.6 Як подавати запит про надання МПД: спеціалізація

Принцип спеціалізації стоїть на заваді або забороняє державі-відправнику використовувати результати, що були отримані в якості допомоги, яка надається державі-відправнику в провадженні, крім тих, що були зазначені в запиті про МПД. Однак, це не означає, що результати такого запиту не можуть бути використані в інших провадженнях, аніж ті, що зазначені в запиті про МПД. Швидше за все це означає, що запитуюча держава повинна просити дозволу у письмовій формі від держави-одержувача на використання результатів в інших провадженнях і отримати такий дозвіл до розкриття доказового матеріалу в інших провадженнях. Ця письмова заява має посилатися на нові провадження, де державні органи мають бажання використати докази. Також тут має бути пояснення злочину, що розслідується, контекст розслідування, і як надані докази можна використати на користь інших проваджень. Якщо держава-одержувач

погодиться, то докази можуть бути передані в нове провадження з дотриманням будь-яких умов, які держава-одержувач може встановити.

3. Крок 2: створення запиту про надання МПД

Після того, як буде встановлено, що запит про МПД є необхідним, перший крок, який ми повинні зробити до оформлення запиту - налагодити **комунікацію**. Це передбачає здійснення телефонного дзвінка або направлення листа електронною поштою своєму колезі в державі-одержувачі, або контакт з органами центральної влади своєї країни. Орган, що подає запит, повинен спілкуватися з представниками держави-одержувача для того, щоб зрозуміти, що означатимуть його вимоги для них і для нього. Підготовка заяви про МПД повинна бути ретельною і комплексною, оскільки її основна мета полягає в забезпеченні ефективності та бажаних результатів.

Запит про МПД повинен містити **базову ідентифікаційну інформацію**, яка включає в себе:

- ПІБ особи (осіб), що фігурує в розслідуванні або кримінальному переслідуванні (а також її відомі псевдоніми), дату народження, ПІБ батьків фігуранта (-ів) розслідування або кримінального переслідування, її громадянство (громадянства) і номер її паспорта (ів) з датами закінчення терміну дії і країнами видачі;
- Дані про провадження, що лежить в основі заяви про МПД, у тому числі номер справи, характер і етап кримінального провадження, на якому оформляється заява про МПД.

Після надання базової інформації, орган, що подає запит, оформлює **описову частину запиту** про МПД, яка містить наступне:

- **Факти справи.** Описова частина запиту про МПД повинна бути простою і об'єктивною, оскільки держава-одержувач повинна зрозуміти зв'язок між фактом злочинної діяльності на території держави-відправника, особою (особами), яка, як стверджується, скоїла(и) злочин, незаконними активами, отриманими в результаті, або які були інструментом злочинної діяльності, та предметом запиту. Потрібна допомога повинна бути чітко описана і пов'язана з фактами злочину і злочинною поведінкою, описаною в запиті. Простота, ясність і мета є ключовими рисами запиту - орган, що подає запит, повинен взяти до уваги те, що орган-одержувач не є обізнаним з законами держави, що просить допомоги, і сам повинен досконально знати власні закони і поняття, зокрема для того, щоб визначити питання подвійної підсудності, описаної вище.
- **Опис потрібної допомоги.** Орган, що подає запит, повинен буде детально описати для держави-одержувача, які саме дії потрібно здійснити відносно провадження, що відбувається в державі-відправнику. Цей орган повинен намагатися надати якомога більше інформації про те, як можна сприяти виконанню запиту про МПД. Ця частина запиту повинна бути добре узгоджена із органами держави-відправника перед направленням офіційного запиту з метою забезпечити його повну відповідність законодавству держави-одержувача.
- **Цілі запиту.** Орган, що подає запит, повинен надати пояснення для держави-одержувача щодо мети проведення заходів, зазначених в запиті, та очікуваних результатів.
- **Дотримання встановлених процедур.** Запити про МПД здійснюються відповідно до вимог законодавства держави-одержувача. Тим не менш, держава-відправник може зажадати дотримання особливих процедур під час виконання запиту (наприклад, пришвидшити виконання запиту,

забезпечити конфіденційність виконання запиту, або виконати певні процедури, яких необхідно дотримуватися в державі-одержувачі під час виконання запиту). При цьому держава-одержувач повинна дотримуватися цих спеціальних процедур, якщо вони не суперечать законам і правилам держави-одержувача.

- **Детальний опис кримінальних правопорушень.**

Всі кримінальні правопорушення, щодо яких проводиться розслідування, повинні бути повністю описані в запиті про МПД, чи то в тексті, чи в додатку до запиту. Опис злочину є важливим для того, щоб органам держави-одержувача було зрозуміле юридичне визначення злочину (з метою встановлення подвійної підсудності) і було відомо про покарання, передбачене у відношенні розслідуваного злочину.

3.1 Заключні міркування: процедура «виманювання» даних

Незважаючи на таке широке застосування МПД, його не потрібно помилково сприймати як спосіб передачі відповідальності за проведення розслідування державі-одержувачу (відомий як процедура «виманювання» даних). Запит про МПД не є вимогою для держави-одержувача провести розслідування або кримінальне переслідування замість або від імені держави-відправника. Натомість держава-відправник повинна провести власне розслідування і просити про допомогу в отриманні доказів, які має держава-одержувач. Ці докази будуть підтверджувати і уточнювати деякі факти або висновки для органів держави-відправника. Попередні результати розслідування, отримані органами держави-відправника, повинні надавати докази цього і містити відомості про активи, що знаходяться на території держави-одержувача (наприклад, назва банку, де суб'єкт має рахунок).

3.2 Мова запиту

Запити про МПД оформлюють офіційною мовою (мовами) держави-одержувача. Однак офіційна мова держави-одержувача може бути іншою, аніж мова держави-відправника. В результаті запит про МПД необхідно надсилати в перекладі офіційною мовою (або однією з офіційних мов) держави-одержувача. Відповідальність за переклад запиту лежить на державі-відправнику.

Враховуючи, що запит про МПД необхідно буде перекласти іноземною мовою, орган, що подає запит, завжди має прагнути використовувати прості і короткі речення, щоб уникнути будь-якого помилкового тлумачення певних аспектів запиту. Якщо орган-одержувач не зможе зрозуміти текст запиту про МПД, то він і не зможе належним чином опрацювати і виконати запит.

Однак у виняткових обставинах і невідкладних випадках обидві країни можуть домовитися про те, що направлення і отримання запитів про МПД здійснюватиметься загальноновживаною мовою (наприклад, англійською) для більш швидкого опрацювання запиту. За таких обставин держава, що подає запит, все одно буде зобов'язана рано чи пізно подати запит офіційною мовою (або однією з офіційних мов) держави-одержувача.

4. Крок 3: подання запиту про надання МПД

Після того, як орган, що здійснює запит, вирішує подати запит про МПД, він також має визначити спосіб його передачі.

- Як правило, такі запити передають дипломатичними каналами. В разі, коли між державами не існує відповідної угоди, ратифікованої відправником і одержувачем, відправник повинен направити запит дипломатичними каналами.

- Передача через органи центральної влади є можливою, якщо між державами існує відповідна угода, яка дозволяє передачу запитів в такий спосіб. Центральні органи влади є особливими учасниками процесу отримання МПД.⁵ Вони створюються державою з метою скеровувати діяльність інших державних органів і органів іноземних країн, які здійснюють запит про МПД стосовно дотримання вимог до оформлення і направлення такого запиту.
- Пряма передача запитів про МПД можлива тільки шляхом застосування певних регіональних договорів, згідно яких орган-відправник уповноважений направляти запити про МПД безпосередньо до органу-виконавця в державі-отримувачі без необхідності його передачі через центральні органи влади або дипломатичними каналами.

Орган-відправник повинен розуміти, що незалежно від способу передачі такий процес передбачатиме відносно велику затримку з моменту передачі запиту до його отримання і виконання державою-одержувачем. Враховуючи цю затримку, і тільки у разі надзвичайних обставин, проект запиту про МПД має бути направлений державі-одержувачу через взаємно узгоджені засоби зв'язку (наприклад, факсом, електронною поштою, тощо), а оригінал надсилається паралельно офіційно визначеними каналами. Крім того, до направлення проекту запиту орган-відправник повинен повідомити про це представників держави-одержувача.

---

5 Центральний орган державної влади (ст. 46(13) Конвенції ООН проти корупції; ст. 18(13) Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності) - це орган (або рідше органи), який відповідає за надання допомоги державі-відправнику або сприяє в отриманні допомоги від держави-одержувача. Органу центральної влади доручено як функцію організації отримання, так і виконання запитів про МПД, або сприяння у виконанні таких запитів. Залежно від країни, цим центральним органом державної влади може бути Міністерство юстиції, Міністерство закордонних справ, чи прокуратура.

Додаток 1 - Контрольний перелік для оформлення запиту про надання МПД

Підготовка до направлення запиту про МПД	Чи було створено компетентний орган для здійснення запиту?
	Чи було організовано взаємний обмін відповідними оперативними даними?
	Чи було встановлено перший контакт з державою-одержувачем стосовно вашої справи?
	Чи було встановлено, які саме кримінальні правопорушення фігурують в розслідуванні?
	Чи була організована перевірка вашою організацією (або центральним органом влади) на предмет відповідності злочинів, що фігурують в розслідуванні, вимогам держави-одержувача щодо подвійної підсудності?
	Чи визначили ви, яку саме допомогу вам потрібно одержати від держави-одержувача?
	Чи можна отримати таку допомогу з відкритих джерел?
	<i>Якщо так, подумайте про можливість використання оперативних каналів або неформальних каналів зв'язку.</i>
	Яким чином ви повинні отримати інформацію – офіційно чи неофіційно?
	<i>Якщо інформацію можна отримати неофіційно, подумайте про можливість використання оперативних каналів або неформальних каналів зв'язку.</i>
Чи було встановлено вашою організацією (або центральним органом влади) правове підґрунтя для направлення запиту про МПД?	
Створення запиту про МПД	Чи провели ви повну та чітку ідентифікацію особи-фігуранта слідства?
	Чи вказали ви всі провадження, що стосуються запиту про МПД, та їхній поточний стан?
	Чи визначили ви всі відповідні кримінальні правопорушення з метою їх перевірки на предмет дотримання вимог подвійної підсудності в країні-одержувачі?
	Чи вказали ви всі важливі кримінальні правопорушення в запиті про МПД?
	Чи включили ви в запит про МПД детальний опис всіх відповідних злочинів?
	Чи визначили ви об'єкт запиту про МПД?
	Чи було проведено вашою організацією (або центральним органом влади) обговорення об'єкту запиту про МПД з державою-одержувачем та здійснено перевірку на предмет наявних вимог?
	<i>Дізнайтеся, якими є стандарти доведення в державі-отримувачі щодо зазначених злочинів. Також переконайтесь, що описова частина запиту містить всі складові злочину відповідно до законодавства держави-одержувача.</i>
	Чи представили ви у своєму запиті всі важливі факти для держави-одержувача?
	Чи маєте ви чітку, зрозумілу та пряmlinіну описову частину, де ви вказали на зв'язок між особами, проти яких проводиться розслідування, та відповідними фактами, які ви представили?
	Чи підготували ви чіткий, прямий і простий текст описової частини і вказали на зв'язок між відповідними фактами та кримінальними правопорушеннями?

	<p>Чи підготували ви чіткий, прямий і простий текст описової частини і вказали на зв'язок між фактами і об'єктом запиту про МПД?</p> <p><i>В запиті про МПД об'єкт запиту повинен бути наданий в контексті. Він може варіюватися в межах цілей, визначених у пункті 2.5. Наприклад, якщо об'єктом запиту є арешт банківського рахунку, в описовій частині запиту потрібно показати, як цей банківський рахунок пов'язаний із фактами справи, а також особою (особами), яка, як стверджується, вчинила злочин.</i></p>
	<p>Чи надали ви роз'яснення для держави-одержувача щодо важливості об'єкта запиту про МПД?</p>
Відправка запиту про МПД	<p>Чи перевірили ви правові засади для направлення запиту про МПД?</p>
	<p>Чи визначили ви спосіб передачі запиту про МПД?</p>
	<p>Чи зроблено переклад (в разі необхідності) запиту про МПД (вашою організацією або центральним органом влади) офіційною мовою країни-одержувача?</p>
	<p>В разі, якщо запит носить конфіденційний характер, чи вказали ви чітко про це в запиті про МПД і пояснили причини такої конфіденційності?</p>
	<p>В разі, якщо запит носить терміновий характер, чи було вашою організацією або центральним органом влади встановлено контакт з країною-одержувачем стосовно даного питання до відправлення запиту?</p>
	<p>В разі, якщо запит носить терміновий характер та якщо існує відповідна домовленість, чи було направлено вашою організацією або центральним органом влади копію запиту про МПД заздалегідь?</p>

Додаток 2 - Зразок запиту про надання МПД

<p>Правове підґрунтя для оформлення запиту:</p>	<p>Вкажіть всі юридичні підстави, за якими формується запит, наприклад Конвенція ООН проти корупції, двосторонній договір, внутрішнє законодавство країни-відправника, угода про взаємний обмін даними.</p> <p><i>Наприклад: цей запит оформлено відповідно до Конвенції ООН проти корупції, ратифікованої (вказати назву держави-відправника) згідно закону/постанови/підзаконного акту №...</i></p>
<p>Орган, що здійснює запит:</p>	<p>Вкажіть реквізити органу-відправника. Орган-відправник має вказати свою назву та контактну інформацію: адресу електронної пошти та номер телефону. Вкажіть також дані щодо ролі та завдань органу-відправника таким чином, щоб представникам держави-одержувача було зрозуміло, що він має повноваження направляти запити про МПД. Повинно бути чітко визначено, що орган-відправник в державі, що здійснює запит, має право проводити розслідування або кримінальне переслідування, або те і інше, з точки зору внутрішнього законодавства.</p>
<p>Одержувач (державний орган):</p>	<p>Вкажіть назву центрального органу влади в державі, що здійснює запит. Якщо з відповідним органом вже відбувся попередній контакт, бажано вказати назву та контактні дані цього органу.</p> <p><i>Наприклад: Федеральне міністерство юстиції Швейцарії - центральний орган з питань МПД.</i></p>
<p>Реквізити (справи):</p>	<p>Вкажіть реквізити справи в номенклатурі органу-відправника, наприклад, номер справи, або назва операції/ПІБ головного підозрюваного.</p> <p><i>Наприклад: запит про МПД у справі XYZ</i></p>
<p>Провадження:</p>	<p>Зробіть короткий опис запиту про МПД. Резюме повинно мати вигляд короткої анотації, яка дозволить читачеві швидко визначити мету запиту і розставити пріоритети. Це резюме повинно включати в себе наступне:</p> <p>Вкажіть (i) номер справи; (ii) на якому етапі відбуваються провадження у справі (розслідування, кримінальне переслідування або судовий розгляд); (iii) дані про особу, проти якої відкрито справу; та (iv) щодо яких саме кримінальних правопорушень.</p> <p><i>Наприклад: кримінальне розслідування № 123, відкрите (вказати назву органу), проти (вказати ПІБ особи(осіб)) щодо можливого вчинення ним(и) злочинної діяльності (назви злочинів).</i></p>

Кримінальні правопорушення:	Вкажіть всі кримінальні правопорушення, щодо яких проводиться розслідування або кримінальне переслідування, і які безпосередньо відносяться до запиту про МПД. Повний опис кримінального правопорушення повинен бути поміщений в кінці запиту про МПД, або в додатку до нього.
Особи, щодо яких проводиться розслідування:	Зазначте (i) ПІБ та псевдоніми особи (осіб) проти якої проводиться розслідування або переслідування, а також дані міжнародної ідентифікації; (ii) дату народження; (iii) ПІБ батьків; (iv) номер паспорта (паспортів) і термін дії; та (v) будь-яку відому адресу (адреси).
Факти:	<p>Це найбільш важлива частина запиту про МПД. В запиті про МПД повинні бути представлені відповідні обставини справи, і як вони пов'язані з державою-одержувачем.</p> <p>Факти повинні включати в себе дані про зв'язок між особою (особами), щодо яких проводиться розслідування, кримінальне переслідування або судовий розгляд, і фактами справи та представленими доказами; кримінальним правопорушенням, за скоєння якого особі (особам) було пред'явлено звинувачення, активами, які були виявлені в ході розслідування чи кримінального переслідування, зв'язок між цими активами та фактами справи, а також інформація про допомогу, для отримання якої подається запит про МПД.</p> <p>Факти повинні бути представлені короткими, прямими, чіткими і простими реченнями. Пам'ятайте: країна-одержувач може мати власну державну мову (необхідно зробити переклад запиту), і її представники не є експертами з національного законодавства вашої країни.</p> <p><i>Наприклад: XXXX (дата), XXXX (дані про орган, який відкрив кримінальне розслідування) було порушено розслідування у справі підприємства X, далі, крім всього іншого, має бути чітке посилання на діяльність осіб А і В. Очевидно, що на перший погляд, в справі йдеться про скоєння наступних злочинів, а саме:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. XXXX 2. XXXX <p><i>Кримінальну справу було відкрито проти посадових осіб та/або акціонерів компанії, а саме:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. XXXX 2. XXXX

Опис кримінальних справ:	Наведіть назви усіх статей закону, згаданих вище у пунктах «Кримінальні правопорушення» і «Факти». Щодо «Кримінальних правопорушень», інформація повинна включати назву злочину, опис злочину і відповідне покарання. Описання злочинів може також знаходитись в додатку до запиту про МПД.
Опис необхідної допомоги:	Вкажіть, що саме необхідно отримати від органу-одержувача, і як би ви хотіли це зробити. Спробуйте надати якомога більше деталей. Цей пункт повинен бути добре узгодженим з державою-одержувачем до направлення запиту.
Цілі запиту:	Вкажіть, як саме допомога, що надається, стане корисною в проведенні розслідування або кримінального переслідування на території держави-відправника.
Необхідні процедури:	<p>Вкажіть, чи існують які-небудь процедури, яких необхідно дотримуватися, такі як конфіденційність або терміновість.</p> <p><i>Наприклад, Угода про взаємний обмін даними: уряд ХХХ (назва держави-відправника) підтверджує, що в разі, якщо уряд ХХХХ (назва держави-одержувача) відповідь на цей запит, то ХХХХ (назва держави-відправника) відповідатиме на майбутні запити від уряду ХХХХ (назва держави-одержувача) про надання правової допомоги у кримінальних справах.</i></p> <p>Спеціалізація: уряд ХХХХ (назва держави-відправника) бере на себе зобов'язання в тому, що будь-які докази та/або інформація, надана урядом ХХХХ (назва держави-одержувача) і передана ХХХХ (назва держави-відправника), не використовуватиметься для розслідування та кримінального переслідування будь-яких злочинів крім тих, що зазначені в цьому запиті, без попереднього дозволу.</p> <p>Конфіденційність: якщо дані запиту мають конфіденційний характер, це має бути зазначено в запиті, наприклад, якщо є побоювання, що підозрюваний може знищити докази або «розпорозити» активи, то це повинно бути доведено до відома держави-одержувача.</p>
<p>Підпис представника органу, що здійснює запит</p> <p>Місце і дата оформлення</p>	

5. Використання інструментів боротьби з відмиванням грошей для цілей розшуку активів

Елена Хунта | Селван Леман

1. Вступ **75**
2. Інструменти боротьби з відмиванням грошей (БВГ) **76**
3. Використання заборонних методів БВГ в процесі розшуку активів **79**
  - 3.1 Заходи забезпечення **79**
  - 3.2 Заходи забезпечення в справах міжнародного характеру **79**
  - 3.3 Конфіскація та перенесення тягаря доведення **80**
  - 3.4 Конфіскація без засудження **81**
  - 3.5 Перелік активів, які підлягають замороженню, арешту та конфіскації **82**
4. Використання запобіжних заходів БВГ в процесі розшуку активів **83**
  - 4.1 Вимоги щодо належної перевірки клієнтів (НПК) та ведення обліку **83**
  - 4.2 Визначення публічних посадових осіб (ППО) **86**
  - 4.3 Цільові фінансові санкції по відношенню до фізичних та юридичних осіб **87**
5. Роль підрозділів фінансової розвідки (ПФР) у розшуку активів **88**
  - 5.1 Типи ПФР **89**
  - 5.2 Зобов'язання щодо звітування та інформація, яку отримують ПФР **92**
  - 5.3 Роль ПФР в фінансових розслідуваннях та в підвищенні якості даних **94**
  - 5.4 Передача інформації іншим державним органам **98**
6. Роль співпраці на національному та міжнародному рівнях у розшуку активів **99**
  - 6.1 Співпраця на національному рівні **99**
  - 6.2 Співпраця на міжнародному рівні **100**

1. Вступ

Члени організованих кримінальних угруповань або ж особи, що займаються злочинною діяльністю у фінансовій сфері, мають дві мети: приховати доходи, отримані в результаті такої незаконної діяльності, а також, якщо ці доходи були розшукані правоохоронними органами (ПОО), унеможливити доведення зв'язку між цими коштами та незаконною діяльністю. Відмивання грошей – це механізм досягнення зазначених цілей, тобто загалом процес конвертації/перетворення отриманих незаконних доходів від злочинної діяльності на нібито законні кошти або ж інші активи з метою приховати/замаскувати їхнє незаконне походження або джерело. Це є злочином, якому обов'язково передуює (але не обов'язково викривається) інший злочин – предикатний, наприклад, торгівля наркотиками, корупція, шахрайство, привласнення державних коштів, діяльність злочинних організованих груп, ухилення від податків, фінансування тероризму.

Міжнародна спільнота усвідомлює небезпечність злочину відмивання грошей та його наслідків для фінансової системи. Це діяння було визнане кримінально караним та окремо виділене в міжнародних конвенціях, включаючи Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року (Віденська конвенція), Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої

ВИЗНАЧЕННЯ ВІДМИВАННЯ ГРОШЕЙ

Відмивання грошей - це процес конвертації/перетворення незаконно отриманих доходів від злочинної діяльності на нібито законні кошти або ж інші активи з метою приховати/замаскувати їхнє незаконне походження або джерело.

ВИЗНАЧЕННЯ - ГРУПА З РОЗРОБКИ ФІНАНСОВИХ ЗАХОДІВ БОРЬБИ З ВІДМИВАННЯМ ГРОШЕЙ (FATF)

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) – це міжурядовий орган, який встановлює стандарти щодо заходів, які держави зобов'язані вживати для боротьби з відмиванням грошей та з фінансуванням тероризму, а також видає рекомендації, спрямовані на зміцнення стійкості фінансових систем щодо фінансових злочинів.

злочинності 2000 року (Палермська конвенція) та Конвенцію ООН проти корупції 2004 року.¹

Крім того, у 1989 році на зустрічі вищого рівня Великої сімки, на підтримку боротьби з відмиванням грошей був створений міжурядовий орган, який отримав назву «Група

¹ Згідно із статтею 6 Палермської конвенції, під відмиванням грошей розуміється: (a) (i) конверсія або переказ майна, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів, з метою приховання злочинного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні основного правопорушення, для того, щоб вона могла уникнути відповідальності за свої діяння; (ii) приховування справжнього характеру, походження, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його належність, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів; а також (b) (i) придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його одержання відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів; (ii) участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до цієї статті, замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення.

з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)». Відтоді FATF залишається головною дієвою особою в боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму та встановлює відповідні стандарти. Крім того, ця група видала свої рекомендації стосовно зміцнення стійкості фінансової системи щодо фінансових злочинів.

Експерти-практики можуть також використовувати в процесі розшуку незаконно отриманих активів міжнародні інструменти боротьби з відмиванням грошей (БВГ) – звичайно, залежно від міри, в якій ці інструменти реалізовані в правовій системі відповідної країни. В цьому розділі буде наведений короткий опис інструментів БВГ, а також визначена їхня роль та способи їх використання в розшуку незаконно отриманих активів. Даний розділ поділяється на наступні підрозділи:

1. Інструменти боротьби з відмиванням грошей (БВГ);
2. Використання заборонних методів БВГ в процесі розшуку активів;
3. Використання запобіжних заходів БВГ в процесі розшуку активів;
4. Роль підрозділів фінансової розвідки (ПФР) в розшуку активів;
5. Роль національної та міжнародної співпраці в розшуку активів.

2. Інструменти боротьби з відмиванням грошей (БВГ)

Інструменти БВГ спираються, головним чином, на міжнародні конвенції, а також на рекомендації та керівні принципи, видані FATF. Спочатку FATF видала 40 рекомендацій стосовно відмивання грошей та 9 – стосовно фінансування тероризму. Але в 2012 році ці

рекомендації були відредаговані та переглянуті і зараз складаються з 40 пунктів.²

Основні результати останньої редакції рекомендацій можна підсумувати наступним чином:³

- **Розширення кола питань, що охоплюється стандартами.** Стандарти націлені на нові загрози, такі як розповсюдження зброї масового ураження, корупційні та податкові злочини з одночасним підвищенням вимог щодо ідентифікації публічних посадових осіб (ППО), а також щодо забезпечення прозорості юридичних осіб та їхньої діяльності.
- **Централізація підходу, заснованого на оцінці ризиків (РВА).** Підхід РВА використовується в ході реалізації країною національної системи оцінки ризиків (НСОР) з метою виявлення та оцінки ризиків, на які відмивання грошей та фінансування тероризму наражають ринки, осіб та продукцію, що в них задіяні. НСОР діє як основа для налаштування національної системи боротьби з відмиванням грошей/протидії фінансуванню тероризму (БВГ/ПФТ), приділяючи особливу увагу тим ризикам, які були виявлені НСОР. Якщо ризики підвищуються, вживаються підсилені заходи, а в разі зменшення ризиків – спрощені заходи; таким чином досягається більш раціональний розподіл наявних в країні ресурсів.
- **Прийняття групою FATF нової методики оцінки.** FATF проводить оцінку дотримання своїх рекомендацій державами на основі не тільки

2 FATF, 'International Standards on Combatting Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation, The FATF Recommendations'. Див.: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf, останній перегляд – 21 листопада 2014 р.

3 FATF, 'FATF Recommendations, Media Narrative'. Доступно на: <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/Press%20hand-out%20FATF%20Recommendations%202012.pdf>, останній перегляд – 21 листопада 2014 р.

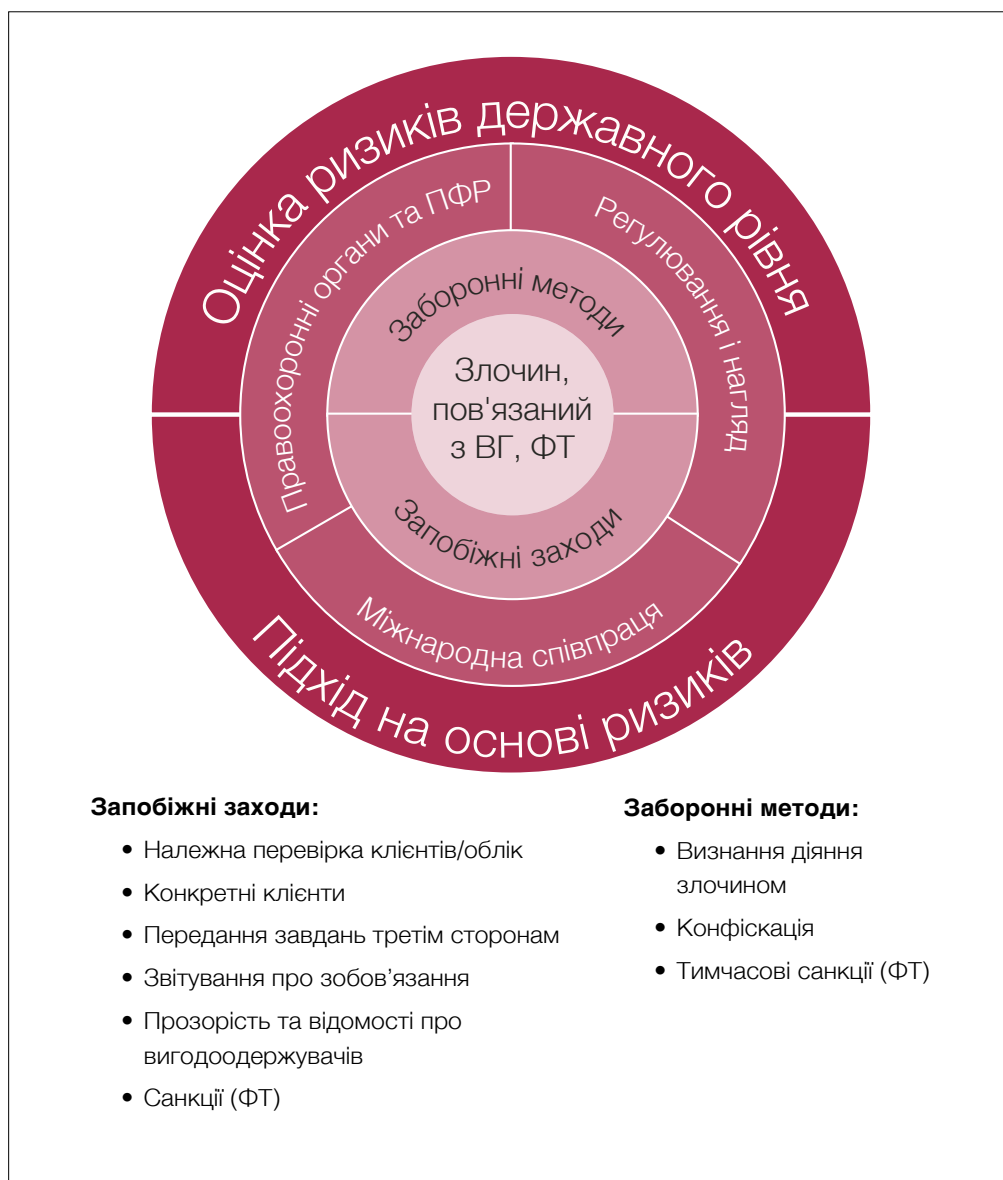
технічних параметрів, але також – і це головне – з точки зору оцінки результативності та міри, якою державам вдалося досягти тих практичних результатів, на які повинна націлюватись потужна система БВГ/ПФТ.

Інструменти БВГ можна описати наступним чином (див. мал. 1 далі):⁴

В серцевину цього набору інструментів закладені кримінальні злочини (відмивання грошей та/або фінансування тероризму), щодо яких вимагається створення заборонних методів та запобіжних заходів на зразок тих, що перелічені на мал. 1 далі. Для того, щоб такі заходи давали результати, мають існувати належна правова база та механізми нагляду, наділення ПОО та ПФР необхідними повноваженнями, а також міжнародна співпраця. Головним загальним принципом є підхід РВА, який слід використовувати для оцінки роботи цих інструментів та їх належного спрямування, і цей самий підхід має бути закладений до НСОП, яка реалізується в країнах.

---

4 Рекомендації FATF, вказ. вище.

Мал. 1 – Інструменти БВГ/ПФТ

3. Використання заборонних методів БВГ в процесі розшуку активів

Інструменти БВГ вимагають від держав застосування заборонних методів, таких як визнання відмивання грошей злочинним діянням, створення заходів забезпечення та дієвих процедур конфіскації. Заходи забезпечення включають в себе заморожування та арешт активів, в той час як конфіскація є заключним заходом, рішення про який приймається в самому кінці кримінального провадження. Компетентні органи держави повинні мати можливості для заморожування, арешту та конфіскації активів, отриманих незаконним шляхом.

Експертам-практикам належить знати про наведені далі аспекти інструментів БВГ, пов'язаних із заходами забезпечення та конфіскацією в ході розшуку незаконно отриманих активів.

3.1 Заходи забезпечення

Заходи забезпечення мають на меті забезпечити недоступність незаконно отриманих активів для їхніх власників та запобігти їх зникненню шляхом, як правило, заморожування або арешту таких активів. Можливість застосування таких заходів має існувати як в ході провадження всередині країни, так і для задоволення відповідних запитів з боку інших держав.

Заморожування – це тимчасовий захід, що застосовується до банківських рахунків та до інших фінансових продуктів та позбавляє номінального власника таких продуктів можливості їх перемістити, переказати або конвертувати. Заморожування є заходом, час застосування якого в ході провадження слід вибирати дуже ретельно. Після заморожування активів слідчий або прокурор наражаються на ризик того, що об'єкт розслідування насторожиться, а це може значно ускладнити розшук його інших активів. Крім того, відстеження руху активів

може вивести слідчого на інші рахунки, де можуть бути сховані інші кошти, та навіть доходи від іншої злочинної діяльності. Якщо заморозити активи передчасно, слідчий може втратити можливість розшукати інші активи/рахунки. З іншого боку, якщо заморозити активи надто пізно, весь ланцюг їхнього руху може бути загублений. Злочинці мають змогу переміщувати свої активи дуже швидко і дуже надійно їх ховати, в той час як правоохоронцям потрібно набагато більше часу для їх розшуку, оскільки вони мусять діяти за законом. Отже, слідчим слід дуже ретельно вибрати найбільш вдалий час для заморожування активів.

Арешт – це тимчасовий захід, що застосовується до рухомого або нерухомого майна та позбавляє номінального власника такого майна можливості його продати або передати іншій особі – в ідеалі на весь період кримінального провадження. При вирішенні питання про арешт активів необхідно брати до уваги певні аспекти, зокрема, характер активів, що будуть заарештовуватися. Перш ніж піддавати арешту активи, які швидко втрачають свою вартість та вимагають витрат на обслуговування, неліквідні активи або швидкокопсувні вироби, худобу та цінні породи деревини, слід добре зважити таке рішення, оскільки альтернативні йому варіанти можуть бути більш виграшними.

Експертам-практикам належить знати, що в цілях БВГ зазначені вище заходи забезпечення можуть вживатися за рішенням самих ПФР, або ж, в деяких випадках, фінансових установ навіть без відома осіб, до яких вони застосовуються і, як правило, на обмежений період часу.

3.2 Заходи забезпечення у справах міжнародного характеру

Що стосується справ міжнародного характеру, а також випадків, коли певна країна («країна, що запитує») просить про застосування заходів забезпечення іншою країною («країна, яка отримує запит»), інструменти

БВГ передбачають, як кращі зразки практики, наступні механізми:⁵

- Країна, яка отримує запит, має можливість вжити такі заходи забезпечення, як заморожування або арешт активів, на основі запитів, які передаються до пред'явлення підозрюваним офіційних обвинувачень в країні, що запитує. Це є першим етапом загального процесу повернення активів.
- Захід у вигляді заморожування або арешту може бути виконаний швидко в прямий спосіб (шляхом виконання самого запиту з іншої країни) або в непрямий спосіб (шляхом отримання постанови місцевого суду на основі доказів, наведених в запиті іншої країни).
- Рішення про заморожування/арешт може залишатися в силі до моменту прийняття країною, що запитує, рішення про долю майна, про яке йдеться. Таким чином країна, що запитує, отримує достатній час для проведення та завершення свого кримінального провадження без побоювань щодо можливої втрати відповідної власності.

Експертам-практикам слід покладатися на ті заходи, які можуть бути застосовані на ранніх етапах розслідування та стають дуже актуальними в разі ризику можливого зникнення/переведення до інших юрисдикцій майна, яке підлягає конфіскації. Слід зазначити, що за невідкладних обставин деякі країни можуть застосувати такі заходи і

на основі неформальних запитів (наприклад, запит від одного ПФР до іншого) в разі, коли орган, що звертається із запитом, надає достатню доказову базу (як правило, після таких неформальних запитів надсилається офіційний запит про правову допомогу [МПД]).

3.3 Конфіскація та перенесення тягара доведення

Конфіскація передбачає фактичне передання права власності від поточного власника до держави та може застосовуватися до рухомого або нерухомого майна, банківських рахунків та до інших подібних фінансових продуктів. Як правило, для конфіскації активів вимагається доведення їхнього незаконного походження.

Водночас, інструменти передбачають також і заходи, що вимагають від правопорушника доведення законного походження майна (тією мірою, якою така вимога буде відповідати принципам національного законодавства країни).⁶ Такі заходи є подібними до норм (таких як ті, що спираються на статтю 20 Конвенції ООН проти корупції), які вимагають визнання статків непоясненого походження злочинним доходом (або ж до норм про незаконне збагачення).⁷

Експертам-практикам варто знати, що за певних обставин та за наявності необхідних підстав в законодавстві тягар доведення може переноситися на підозрюваного, якщо певне майно визнається таким, що підлягає конфіскації. В таких випадках, навіть коли сторона обвинувачення має обов'язок підтвердити свої обвинувачення конкретними фактами, від правопорушника буде вимагатися пояснення джерела його статків. Таки чином, тягар доведення буде перенесений на правопорушника, який має довести законність джерела своєї власності. Далі наводяться деякі приклади, які проілюструють, яким чином можна вирахувати незаконні статки, набуті правопорушником,

5 FATF, 'Best Practices Paper on Confiscation (Recommendations 4 and 38) and a Framework for Ongoing Work on Asset Recovery', жовтень 2012 р., стор. 5, пар. 12. Доступно на:

<http://www.fatf-gafi.org/topics/fatfrecommendations/documents/bestpracticesonconfiscationrecommendations4and38andframeworkforongoingworkonassetrecovery.html>, останній перегляд – 21 листопада 2014 р. Згідно з рекомендацією FATF 38, ці кращі зразки практики слід застосовувати в процесі надання взаємної правової допомоги (див. п. 6.2.4 та розділ 4, де міститься більш докладна інформація щодо міжнародної правової допомоги).

6 Рекомендація FATF 4.

7 Згідно із статтею 20 Конвенції ООН проти корупції, незаконним збагаченням є значне збільшення активів державної посадової особи, яке вона не може пояснити з огляду на її законні доходи.

внаслідок чого правопорушник буде змушений доводити законність їхнього походження.⁸

Приклад 1

Незаконні статки набуваються засудженою особою за трьох умов:

- Особа є засудженою за тяжкий злочин.⁹
- Під час кримінального розслідування щодо такої особи розпочинається кримінальне фінансове розслідування.
- В ході кримінального фінансового розслідування з'ясовується, що існують вагомі підстави припускати, що злочин, за який дана особа була засуджена, або ж інші кримінальні злочини мали своїм результатом отримані певним чином незаконні статки: вирахувати такі статки можливо шляхом порівняння обсягів власності або коштів за певний період (наприклад, між початком злочинної діяльності та моментом арешту за таку діяльність).¹⁰

Приклад 2

Обвинувачений веде кримінальний спосіб життя, внаслідок чого отримує статки. Кримінальний спосіб життя має місце тоді, коли:

- Особа веде злочинну діяльність, що підпадає під перелік злочинів, визначених як кримінальний спосіб життя.
- Він є частиною злочинної поведінки.

8 FATF, 'Best Practices Paper on Confiscation (Recommendations 4 and 38) and a Framework for Ongoing Work on Asset Recovery', вказ. вище, стор. 7, пар. 23.

9 Згідно з пояснювальною запискою до рекомендації FATF 3, злочин відмивання грошей повинен розглядатися у зв'язку з всіма тяжкими злочинами.

10 Див. також розділ 3.

ВИЗНАЧЕННЯ - ЗАМОРОЖУВАННЯ, АРЕШТ, КОНФІСКАЦІЯ

Заморожування – це захід забезпечення, що застосовується до банківських рахунків або до інших фінансових продуктів та позбавляє номінального власника таких продуктів можливості переміщення, переказу або конвертації цих активів.

Арешт – це захід забезпечення, що застосовується до рухомого та нерухомого майна та позбавляє номінального власника такого майна можливості його продати або передати – в ідеалі на весь термін кримінального провадження.

Конфіскація – це заключний захід, що застосовується до рухомого або нерухомого майна, банківських рахунків та до інших аналогічних фінансових продуктів, результатом якого є фактичне передання права власності від поточного власника до держави, і рішення про який приймається в самому кінці кримінального провадження.

- Злочинна діяльність триває не менше шести місяців, і обвинувачений набув статків за її результатами: суд може вирахувати одержані злочинцем вигоди на основі аналізу злочинного способу життя особи або ж на основі зв'язку між набутими особою майновими/фінансовими вигодами та конкретним злочином, що цій особі закидається.

3.4 Конфіскація без засудження

Інструменти БВГ передбачають також конфіскацію без засудження, яка дає експертам-практикам можливість здійснити конфіскацію доходів від злочинної діяльності без попереднього засудження правопорушника. Такий захід створює можливість претендувати на власність, яка, згідно з доказами, являє собою дохід від злочинної діяльності в разі, коли домогтися засудження правопорушника у зв'язку з предикатним злочином

неможливо.¹¹

Застосування конфіскації відмитої власності, доходів від злочину або інструментів його вчинення за відсутності вироку у зв'язку з кримінальним діянням (конфіскація без засудження або конфіскація поза кримінальним провадженням (*in rem*), відома також як конфіскація цивільного майна) можливе, головним чином, за наступних обставин:¹²

- Коли правопорушник недоступний через його смерть, втечу, відсутність, або коли його особа невідома;
- Коли засудження не є можливим через процесуальні / технічні причини;
- Коли докази, які задовольнили б вимогу тягаря доведення в кримінальній справі, є недостатніми, але існують вагомі докази того, що дані статки були створені шляхом кримінальної діяльності;
- Коли кримінальне розслідування / притягнення до кримінальної відповідальності не є реалістичним або можливим;
- Коли за результатами розгляду справи щодо предикатного злочину правопорушник був виправданий через брак допустимих доказів або через невиконання вимоги щодо тягаря доведення;
- Коли майно було надбане внаслідок іншої або пов'язаної з доведеним злочином кримінальної діяльності засудженої особи;
- Коли правопорушник має імунітет від притягнення до кримінальної відповідальності.

11 Пояснювальна записка до Рекомендації FATF 3, параграф 4.

12 FATF 'Best Practices Paper on Confiscation (Recommendations 4 and 38) and a Framework for Ongoing Work on Asset Recovery', вказ. вище.

ВИЗНАЧЕННЯ - КОНФІСКАЦІЯ БЕЗ ЗАСУДЖЕННЯ

Конфіскація без засудження – це конфіскація, що здійснюється в порядку судового провадження стосовно кримінального діяння, винесення обвинувального вироку за яким не вимагається (Джерело: Загальний глосарій Рекомендацій FATF).

В деяких державах дискутується питання про те, якою мірою факти/докази мусять бути пов'язаними з предикатним злочином; в цьому відношенні спостерігаються істотні відмінності думок щодо юридичної та фактичної сторони питання. Наприклад, в Англії та Уельсі обвинуваченню досить продемонструвати «неспростовний висновок» про те, що активи є явно пов'язаними з певним видом кримінального правопорушення, наприклад, з шахрайством, корупцією або привласненням майна. Наявність доведеного предикатного злочину не вимагається. Часто такий висновок спирається на фінансову характеристику особи - власника даного активу, з якої слідує, що цей актив не міг бути здобутий із законних джерел доходів або капіталу, що в свою чергу вказує на те, що він напевно був створений в незаконний спосіб.

Водночас очевидно, що в деяких інших країнах судді (і закони) вимагають доведення більш прямого зв'язку з предикатними злочинами – навіть майже повного окремого доведення такого злочину, внаслідок чого відкидається сама суть злочину відмивання грошей. Це складна колізія, через яку іноді експерти-практики відмовляються висувати обвинувачення у відмиванні коштів, оскільки не мають доказів щодо конкретних предикатних злочинів.

3.5 Перелік активів, які підлягають замороженню, арешту та конфіскації

В інструментах БВГ наводиться безпосередній список типів майна та доходів від злочинної діяльності, які можуть бути піддані заморожуванню, арешту та конфіскації.

Зокрема, до них віднесені:¹³

- Відмита власність;
- Доходи, отримані від предикатних злочинів, або ж знаряддя, яке було використане або планувалося до використання для їх вчинення;
- Майно, що являє собою доходи від фінансування тероризму, терористичних актів або терористичних організацій, або яке було використане чи планувалося до використання, або ж було виділене для вчинення зазначених злочинів;
- Майно, що має аналогічну вартість.

Експертам-практикам слід мати на увазі, що спектр таких активів є дуже широким і включає в себе не тільки відмиту власність або доходи від відмивання грошей та предикатних злочинів, але також і майно, що має аналогічну вартість. Цей останній аспект забезпечує гнучку можливість заморозити, заарештувати або конфіскувати власність, яка могла бути придбана за законні кошти, в разі, коли розшукати незаконно придбану власність неможливо.

4. Використання запобіжних заходів БВГ в процесі розшуку активів

Реалізація запобіжних заходів в розшуку активів очікується, головним чином від дійових осіб приватного сектору, таких як фінансові установи (ФУ) та інші суб'єкти первинного фінансового моніторингу. Суб'єкти первинного фінансового моніторингу – це установи, від яких вимагається повідомляти про підозрілі трансакції, але до їхнього числа можуть входити й інші установи, представники певних професій та особи, до яких є

застосовними вимоги про належну перевірку клієнтів (НПК) та про ведення облікової документації. Ці питання не обов'язково мають перебувати в центрі уваги експертів-практиків в ході розшуку активів, але вони мають ключове значення для розуміння конкретних запобіжних заходів, які вживаються для відстеження та контролю інформації, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також тих типів інформації, одержання яких експерт-практик може очікувати від цих суб'єктів. Належна обізнаність із запобіжними заходами БВГ, зокрема, з вимогами щодо НПК та ведення облікової документації будуть корисними не тільки для кращого розуміння процесу виявлення підозрілих фінансових трансакцій, банківських рахунків та організаційно-правових форм суб'єктів господарювання, але також і для конструктивної співпраці та взаємодії з приватним сектором.

4.1 Вимоги щодо належної перевірки клієнтів (НПК) та ведення обліку

Від фінансових установ (ФУ) та уповноважених нефінансових установ та осіб вимагається проведення НПК та ведення обліку отриманої інформації. На думку FATF, в число уповноважених нефінансових установ та осіб входять, окрім іншого, казино, агентства, надавачі послуг трастам і компаніям, бухгалтери та юристи, коли вони задіяні у фінансових операціях.¹⁴

В більшості держав від суб'єктів первинного фінансового моніторингу вимагається проведення НПК в наступних випадках:

- Встановлення ділових стосунків (наприклад, відкриття рахунку в банку);
- Здійснення нерегулярних трансакцій, вартість яких перевищує встановлений поріг (значення таких порогів можуть бути різними);

¹³ Рекомендація FATF 4.

¹⁴ Див. повний перелік уповноважених нефінансових установ та осіб в рекомендації FATF 22.

- Виникнення підозри щодо можливого відмивання грошей або фінансування тероризму;
- Виникнення сумнівів щодо достовірності або адекватності документів, даних або інформації, що були отримані раніше в цілях НПК.¹⁵

До заходів НПК відноситься не тільки ідентифікація клієнта, але також підтвердження заявленого характеру та мети ділових стосунків. За міжнародними стандартами, НПК вимагає:

- Ідентифікації клієнтів та перевірки їхніх осіб на основі документів, даних або інформації, отриманих з надійного і незалежного джерела;
- Ідентифікації «вигодоодержувача», причетного до економічної діяльності або до трансакції та перевірки його особи, що передбачає аналіз прав власності та контролю в структурі юридичної особи, трасту або аналогічної організації;
- Отримання інформації стосовно мети та заявленого характеру ділових стосунків;
- Постійне ведення НПК у зв'язку з діловими стосунками на предмет перевірки відповідності трансакцій, що проводяться, до характеристики клієнта та джерела походження його коштів.¹⁶

Інформація про характер економічної діяльності може допомогти експертам-практикам в отриманні критично важливих доказів та ключів до версій в ході кримінального розслідування. Інформація, яка може бути актуальною для розуміння мети та заявленого характеру ділових стосунків, може включати в себе частково або повністю наступні елементи:

- Докладні дані про економічну або робочу діяльність клієнта;
- Очікувані джерела та походження коштів, що будуть використовуватися в ході реалізації ділових стосунків;
- Копії останніх і поточних фінансових звітів;
- Характер і мета стосунків між особами, що підписали документи, та вигодоодержувачами, що стоять за ними;
- Очікуваний рівень та характер діяльності, яка буде реалізовуватися через встановлені стосунки.¹⁷

Слід відзначити, що в випадках, коли клієнти позбавлені можливості надати стандартні документи для перевірки через брак доступу до офіційних документів або ресурсів, наглядові і правоохоронні органи можуть узгодити та визначити альтернативні вимоги щодо ідентифікації клієнта¹⁸, як-от листи від органу, який видав певні документи, або права водія.¹⁹

Одним з найважливіших елементів для експертів-практиків є вимога щодо встановлення (там, де це можливо) «істинного вигодоодержувача». Клієнти часто діють від імені іншої особи, або ж істинні права

¹⁵ Рекомендація FATF 10.

¹⁶ Рекомендація FATF 10.

¹⁷ UK HM Revenue and Customs, 'Anti-Money Laundering Guidance for Money Service Businesses', 2010 p., стор. 18. Доступна за адресою http://www.hmrc.gov.uk/mlr/mlr8_msb.pdf, останній перегляд 17 листопада 2014 р.

¹⁸ Basel Institute on Governance, 'Working Paper No 14: Using Money Laundering Investigations to Fight Corruption in Developing Countries: Domestic Obstacles and Strategies to Overcome Them', 2012 p., стор. 22. Доступна за адресою <https://www.baselgovernance.org/publications/370>, останній перегляд 12 листопада 2014 р.

¹⁹ Див. більш докладну інформацію в документі FATF 'Guidance on Anti-Money Laundering and Terrorist Financing Measures and Financial Inclusion', лютий 2013р. Доступна за адресою http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/AML_CFT_Measures_and_Financial_Inclusion_2013.pdf, останній перегляд 11 листопада 2014 р.

власності приховуються за завісою юридичних осіб або інших структур.²⁰

На додаток до вимоги про НПК експерти-практики можуть також скористатися вимогою про ведення облікової документації, яка в більшості країн застосовується до суб'єктів первинного фінансового моніторингу. FATF рекомендує фінансовим установам та уповноваженим нефінансовим установам та особам зберігати документацію щодо трансакцій, здійснених як всередині країни, так і за її межами, принаймні п'ять років. Крім того, зазначені структури мають зберігати всі документи, отримані в ході НПК принаймні протягом п'яти років після закінчення ділових стосунків з клієнтами. До таких документів відносяться копії документів, що ідентифікують особу, виписки з рахунків, записи про ділові відносини суб'єктів економічної діяльності та про незвичайно великі обсяги трансакцій, які дають можливість відновити документальні сліди та можуть використовуватися як докази. Суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають належним чином обліковувати та впорядковувати дані в послідовний спосіб, в ідеалі – в електронному форматі. Втім, в низці випадків записи існують лише в паперовому форматі, через що пошук інформації в них вимагає значних зусиль і часу.

Відомості про НПК та облікові документи матимуть користь тільки тоді, якщо суб'єкти первинного фінансового моніторингу дотримуватимуться зазначених вимог на практиці, а також якщо наглядові органи держави переконливо наполягатимуть на їх дотриманні. Правоохоронні органи та ПФР можуть сприяти більш ефективному проведенню НПК та веденню облікової документації шляхом вдосконалення міжвідомчої координації та підвищення поінформованості працівників наглядових органів та приватного сектору. Експерти-практики з правоохоронних органів або ПФР також можуть сприяти узгодженій діяльності, надаючи наглядовим органам допомогу в підготовці керівних

принципів та роз'яснюючи важливість належних перевірок клієнтів та ведення облікової документації.

ВИЗНАЧЕННЯ

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу

– це установи, які мають обов'язок повідомляти про підозрілі трансакції, проте до їхнього числа можуть бути включені інші установи, представники певних професій та особи, від яких вимагається проведення належної перевірки клієнтів та ведення облікової документації.

Фінансові установи (ФУ)

– це фізичні або юридичні особи, які займаються веденням справ для/від імені своїх клієнтів, наприклад, збереженням депозитів, кредитуванням, фінансовим лізингом, послугами з переказу грошей або цінностей, випуском/управлінням використанням платіжних засобів, торгівлею: інструментами грошового ринку, іноземною валютою, цінними паперами, що перебувають в обігу, ф'ючерсами на товари, обміном грошей та валюти, тощо (Джерело: Рекомендації FATF, Загальний глосарій).

Під уповноваженими нефінансовими установами та особами

розуміються казино, агентства нерухомості, торгівці дорогоцінними металами, торгівці дорогоцінним камінням, юристи, нотаріуси, інші представники юридичної професії та бухгалтери, надавачі послуг трастам і компаніям. (Джерело: Рекомендації FATF, Загальний глосарій).

Належна перевірка клієнтів (НПК)

– це заходи, виконання яких вимагається від фінансових установ та уповноважених нефінансових установ та осіб для ідентифікації та перевірки ідентифікації їхніх клієнтів та вигодоодержувачів; вони поділяються на категорії «складних» та «спрощених» в залежності від ризиків, пов'язаних з відмиванням коштів або фінансування тероризму.

²⁰ Див. більш докладну інформацію в розділі 6.

ВИЗНАЧЕННЯ (продовження)

Ведення облікової документації – це процес, якій мають виконувати фінансові установи та уповноважені нефінансові установи та особи для зберігання всіх необхідних документів щодо трансакцій за період не менше п'яти років.

ВИЗНАЧЕННЯ - ПУБЛІЧНІ ПОСАДОВІ ОСОБИ (ППО)

Публічні посадові особи (ППО) – це особи, які виконували або виконують видні політичні функції у зарубіжних країнах, наприклад голови держав або уряду, вищі державні діячі, вищі урядові, судові або військові посадові особи, вищі посадові особи державних установ, впливові діячі політичних партій. (Джерело: Рекомендації FATF, Загальний глосарій).

4.2. Визначення публічних посадових осіб (ППО)

Від суб'єктів первинного фінансового моніторингу вимагається вжиття додаткових заходів з перевірки фінансового стану клієнтів, які відносяться до категорії/ визначення ППО. Ця вимога буде корисною для експертів-практиків, оскільки в разі, коли причетна до певної справи особа підпадає під категорію ППО, вони можуть отримати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу більші обсяги інформації. FATF вимагає, щоб суб'єкти первинного фінансового моніторингу створювали та застосовували належні системи управління ризиками для того, щоб встановлювати, чи належить певний клієнт до категорії ППО.

За визначенням FATF, ППО – це особи, які виконують або виконували провідні державні функції у зарубіжних країнах (наприклад, голови держав), включно з їхніми родинами, близьким оточенням та суб'єктами підприємницької діяльності, з якими вони мають стосунки. З лютого 2012 року визначення ППО було розширене і тепер охоплює ППО в їхніх власних країнах, а також ППО з міжнародних організацій.²¹

Відтак, існує очевидна необхідність знати визначення ППО, а також норми, які їх стосуються в національному законодавстві. Слідчі, що займаються аналізом конкретної ППО, мають право запитувати у суб'єктів первинного фінансового моніторингу додаткову інформацію, наприклад, щодо членів їхніх родин та їхнього ділового

оточення. Деякі ПФР мають можливості доступу та періодичного використання (комерційних) баз даних щодо ППО, що дозволяє перевіряти осіб на предмет їхніх зв'язків з ППО та за іншими чинниками ризиків.²² Разом з тим, в ході розслідувань важливо вживати належні заходи обережності в ході пошуку певних прізвищ за переліками або базами даних ППО. Наприклад, пошукові інструменти інтернету можуть не помічати певних прізвищ або ж виключати з пошуку певні категорії ППО. Крім того, прізвища можуть бути зазначені лише певними мовами, і через відмінності написання бажаний результат не буде досягнутий.

Як показали дослідження минулих міжнародних справ про корупцію, пошук за прізвищами виключно в списках ППО не буде достатнім. Конкретні корумповані ППО зрідка діють самостійно, а натомість доручають діяти від свого імені іншим, менш підозрілим особам або фінансовим структурам, а також підставним особам.²³ Часто для забезпечення схем корупції та відмивання грошей використовуються підставні компанії, юристи, бухгалтери, представники інших професій. При цьому

21 Рекомендація FATF 12.

22 Egmont Group White Paper, 'The Role of Financial Intelligence Units in Fighting Corruption and Recovering Stolen Assets', 2012p. Доступна за адресою <http://www.egmontgroup.org/news-and-events/news/2012/10/03/the-role-of-fius-in-fighting-corruption-and-recovering>, останній перегляд 12 листопада 2014 р.

23 World Bank StAR, 'The Puppet Masters: How the Corrupt Use Legal Structures to Hide Stolen Assets and What To Do About It', 2011.

можливе використання різних фінансових механізмів або структур, про що мова більш докладно піде в розділі 6. Наприклад, FATF окремо вимагає від страхових компаній встановлювати, чи не належать до ППО ті особи, які є вигодоотримувачами від полісів страхування життя.²⁴

Там, де належної банківської документації та відомостей перевірок стосовно ППО нема, слідчі та правоохоронці наражаються на складнощі з отриманням відповідної інформації і змушені покладатися на альтернативні джерела. Додатковим джерелом інформації, до якого можна звернутися під час розслідування – це декларації про статки, які за законами країни мають заповнювати публічні посадові особи (наприклад, члени парламенту, голови держави, члени кабінету міністрів або вищі державні службовці), зазначаючи в них свої фінансові та ділові активи/інтереси. Системи декларування активів є корисними з точки зору можливостей оцінки ризиків клієнтів категорії ППО та для підтвердження того, що їхня поточна діяльність відповідає їхнім задекларованим активам та власності. Така система може навіть надавати доступ до додаткових даних, таких як дати народження та ідентифікаційні номери, а також певні описи державних функцій. Втім, багато держав не мають в своїх законах вимоги про декларування активів, або ж їхні бази даних не є достатньо точними через брак спроможностей або джерел інформації.

4.3. Цільові фінансові санкції по відношенню до фізичних та юридичних осіб

Санкції можуть застосовуватись до держав, але також і до конкретних осіб, структур та груп. Взагалі до санкцій відносяться: дипломатичні санкції, торговельні санкції, заборона авіарейсів, фінансові санкції, тощо. Санкції зазначаються в окремих переліках (санкційних списках), які видаються в багатосторонньому порядку Радою безпеки ООН (РБООН) або Європейським Союзом (ЄС), а також самостійно окремими країнами.

24 FATF, 'FATF Guidance - Politically Exposed Persons (Recommendations 12 and 22', червень 2013 р., стор. 12.

ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ ПРОТИ ВИЗНАЧЕНИХ ОСІБ (ФІЗИЧНИХ АБО ЮРИДИЧНИХ) СКЛАДАЮТЬСЯ З ДВОХ ЕЛЕМЕНТІВ:

- Заборона на укладання угод стосовно коштів або економічних ресурсів, які належать або знаходяться у власності, у розпорядженні або під контролем визначеної особи/структури;
- Заборона на пряме або опосередковане надання економічних ресурсів визначеній особі/структурі або ж на користь такої особи/структури.²⁵

Від суб'єктів первинного фінансового моніторингу вимагається перевіряти їхніх поточних або нових клієнтів на предмет їх включення до санкційних списків. Комітет із санкцій Ради безпеки ООН видає зведений список, до якого включаються всі фізичні та юридичні особи, на яких поширюються санкційні заходи, застосовані Радою безпеки.²⁶ ЄС, так само як і окремі країни, виконують вимоги санкційних списків РБООН, а також мають право видавати свої власні санкційні списки.²⁷

25 HM Treasury, 'Financial Sanctions: Frequently Asked Questions (FAQ)', За адресою: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/302397/August_2013_version_-_amended.pdf, останній перегляд 30 жовтня 2014 р.

26 Див.: United Nations Security Council Sanctions Committees website За адресою: http://www.un.org/sc/committees/list_compend.shtml, останній перегляд 12 листопада 2014 р.

27 Міністерство фінансів Великої Британії має в своєму розпорядженні низку фінансових санкцій. Вони можуть бути наслідком заходів, вжитих на рівні ООН, в Європі або всередині країни та включати в себе заморожування активів. Аналогічним чином свої внутрішні фінансові санкції застосовують Сполучені Штати (США), використовуючи для цього Програму санкцій та інформування Управління з контролю за іноземними активами (OFAC). Крім того, OFAC публікує список осіб та компаній, активи яких підлягають блокуванню, а резидентам США, як правило, забороняється вести з ними справи. ЄС також веде список осіб та структур, на яких поширюються заходи фінансового обмеження, такі як заморожування активів. Див. поновлений список на: http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/consol-list/index_en.htm.

Так, зокрема, цільові фінансові санкції стосуються заморожування активів та заборон, які позбавляють визначених фізичних та юридичних осіб можливостей прямого або опосередкованого доступу на свою користь до коштів або інших активів.²⁸ Суб'єктам первинного фінансового моніторингу забороняється здійснювати трансакції з включеними до списків фізичними та юридичними особами, незалежно від виду діяльності, в якому вони підозрюються. Наявність або відсутність обов'язку суб'єктів первинного фінансового моніторингу подавати повідомлення про підозрілі операції визначається законодавством кожної окремої країни. ПФР або відповідним регуляторним органам належить видавати настанови для суб'єктів первинного фінансового моніторингу щодо режимів роботи з фізичними та юридичними особами, включеними до санкційних списків.

Практики-експерти мають можливість скористатися санкційними списками для виявлення таких, що потрапили під санкції, фізичних/юридичних осіб, а також повинні мати на увазі, що включені до санкційних списків особи не обов'язково є ППО або ж були засуджені за скоєння злочинів. Заморожування активів як запобіжний захід має своєю метою «припинити притік коштів або інших активів до терористичних груп»²⁹ або до інших фізичних/юридичних осіб, що потрапили під санкції. В такому разі заморожені активи буде неможливо в подальшому конфіскувати або повернути до країни їхнього походження без належного юридичного процесу та судового провадження.

5. Роль підрозділів фінансової розвідки (ПФР) у розшуку активів

ПФР – це державні відомства, до яких надходять повідомлення про підозрілі трансакції (ППТ) або ж повідомлення про підозрілу діяльність (ППД) так само, як і вся інша інформація стосовно відмивання грошей, предикатних злочинів або фінансування тероризму. Крім того, вони передають результати свого аналізу партнерам (в основному – правоохоронним органам, прокуратурі та закордонним ПФР).³⁰

ПФР належить ключова роль в використанні інструментів БВГ та в процесі розшуку незаконно отриманих активів, оскільки вони діють як зв'язувальна ланка між приватним сектором та ПОО, спрямовуючи потоки актуальної фінансової інформації.³¹

Функції ПФР в процесі розшуку активів визначаються наступними чинниками:

- Повноваження, якими вони наділені для виконання конкретних дій, а також їхні характеристики відповідно до типу ПФР;
- Обсяги та якість інформації, що їм передається;
- Ефективність опрацювання/аналізу службової, а в більшості випадків – конфіденційної інформації, яку вони накопичують.

28 FATF, 'International Best Practices - Targeted Financial Sanctions Related to Terrorism and Terrorist Financing (Recommendation 6)', 2013 р., стор. 3, виноска 2.

29 Пояснювальна записка до рекомендації FATF 6, пар. 2.

30 Рекомендація FATF 29.

31 EGMONT Group, 'The Role of Financial Intelligence Units in Fighting Corruption and Recovering Stolen Assets, An Egmont Group White Paper', жовтень 2012 р., Резюме, стор. 1. За адресою: <http://www.egmontgroup.org/news-and-events/news/2012/10/03/the-role-of-fius-in-fighting-corruption-and-recovering>, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

ВИЗНАЧЕННЯ - ПІДРОЗДІЛ ФІНАНСОВОЇ РОЗВІДКИ

Підрозділ фінансової розвідки (ПФР) – це державне відомство, яке одержує та аналізує повідомлення про підозрілі трансакції (ППТ) або повідомлення про підозрілу діяльність (ППД), а також всю іншу інформацію, пов'язану з відмиванням коштів, предикатними злочинами або фінансуванням тероризму, після чого передає результати такого аналізу своїм партнерам.

5.1 Типи ПФР

Коли експерти-практики визнають за потрібне залучити ПФР до справи про повернення активів або одержати від такого підрозділу певну інформацію, їм належить спочатку з'ясувати повноваження, якими даний ПФР наділений для виконання певних дій, та його характеристики.

Такі повноваження/характеристики, так само як і обмеження діяльності певного ПФР, підсумовані більш докладно на наступній сторінці, залежать від його типу: це може бути адміністративний, судовий/прокурорський, правоохоронний або гібридний орган.³²

32 International Monetary Fund/World Bank, 'Financial Intelligence Units An Overview', липень 2004 р., стор. 9-17. За адресою: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/FIU/fiu.pdf>, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

Тип ПФР	Повноваження/характеристики	Обмеження
Адміністративний	<ul style="list-style-type: none"> • Діє як посередник між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та ПФР (в силу своєї природи) • Суб'єкти первинного фінансового моніторингу більш схильні передавати інформацію, якщо відомості, що передаються, обмежуються питаннями відмивання грошей/фінансування тероризму та включаються до аналітичних висновків/звітів ПФР • Нейтральний посередник технічного спеціалізованого характеру • Як правило, працює в структурі регуляторного відомства • Можливість обміну інформацією з усіма типами ПФР 	<ul style="list-style-type: none"> • Затримки у застосуванні правоохоронних заходів • Відсутність прямих повноважень щодо збирання доказів • Підлягає прямому впливу політичних органів влади (якщо не має справжньої незалежності)
Судовий/ Прокурорський	<ul style="list-style-type: none"> • Найкращий варіант для систем, де існують суворі закони щодо охорони банківської таємниці • Відноситься до судової гілки влади • Має право здійснювати судові повноваження • Меншою мірою залежить від політичної влади • Інформація надходить безпосередньо до відомства, яке має право вести розслідування та притягувати винних до відповідальності • Можливість прямої реалізації повноважень заморожувати/арештовувати активи та інших судових повноважень 	<ul style="list-style-type: none"> • Увага зосереджена більше на розслідуваннях, аніж на запобіганні • Не сприймається суб'єктами первинного фінансового моніторингу як природний партнер в роботі/потрібен час для завоювання довіри • Отримує обмежений обсяг інформації, оскільки йому не надається інформація щодо грошових трансакцій на суми, що перевищують встановлений поріг • Складності в обміні інформацією з ПФР, які не належать до судової/прокурорської системи

Правоохоронний	<ul style="list-style-type: none"> • Належить до наявної інфраструктури/ відомства; • Максимальне використання фінансової інформації в цілях правоохоронної діяльності; • Швидкі правоохоронні заходи у відповідь на незаконну діяльність; Своєчасне заморожування/арешт активів; • Можливість обміну інформацією через масштабні міжнародні мережі; • Спрощений доступ до оперативної інформації про злочинну діяльність. 	<ul style="list-style-type: none"> • Увага зосереджена більше на розслідуваннях, аніж на запобіганні; • Не сприймається суб'єктами первинного фінансового моніторингу як природний партнер в роботі/потрібен час для побудови довіри; • Як правило, йому не надається інформація щодо грошових трансакцій на суми, які перевищують встановлений поріг; • Для доступу до даних фінансових організацій може вимагатися відкриття офіційного провадження; • Суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають усвідомлювати, що надана інформація може використовуватися в розслідуванні будь-якого злочину.
Гібридний	<ul style="list-style-type: none"> • Поєднує в собі повноваження зазначених вище типів. 	

5.2 Зобов'язання щодо звітування та інформація, яку отримують ПФР

Експерти-практики, які займаються розшуком активів, можуть відшукати в ППТ або ППД або ж в інших поданих до ПФР повідомленнях цінну інформацію.

Як правило, ПФР та ПФР отримують на основі ППТ та інших подань великі обсяги даних.³³ При цьому суб'єкти первинного фінансового моніторингу можуть подати офіційне повідомлення стосовно підозрілої діяльності/транзакції, не маючи відомостей про підозри щодо конкретного злочину. Часто механізм передання повідомлень спрацьовує як шлюз для виявлення незаконної діяльності/предикатних злочинів.

Ефективність ППТ/ППД в процесі розшуку активів залежить, головним чином, від наступних факторів:

- Зміст та докладні дані повідомлень;
- Виявлення всіх підозрілих операцій та фактичне повідомлення про них з боку суб'єктів первинного фінансового моніторингу (ФУ та уповноважених нефінансових установ та осіб).

5.2.1 Зміст повідомлення про підозрілу транзакцію (ППТ)

ФУ та уповноважені нефінансові установи та особи зобов'язані подавати ППТ або ППД до ПФР у випадках, коли вони підозрюють або мають підстави підозрювати, що певні кошти є доходами від злочинної діяльності або пов'язані з фінансуванням тероризму.³⁴ В цих повідомленнях мають міститися всі необхідні відомості стосовно особи (осіб), пов'язаних з підозрілою

діяльністю/операцією, а також стосовно самої цієї діяльності/операції. Чим більше інформації буде надано, тим більшу результативність матиме побудоване на ній розслідування підозрілої діяльності/операції ПФР, а отже – і сам процес розшуку активів.

Більшість ПФР розміщують готові формуляри або шаблони для повідомлень про ППТ/ППД на своїх веб-сайтах. Крім того, вони мають право запитувати додаткові відомості від суб'єктів первинного фінансового моніторингу, включаючи інформацію, яку ці суб'єкти зобов'язані зберігати у світлі відповідних рекомендацій FATF (НПК та ведення облікової документації, а також вимог міжнародного законодавства).³⁵

Взагалі, до ППТ/ППД вимагається включати, як мінімум, наведені далі дані разом з відповідними підтверджувальними документами. Експерти-практики мають знати, що ці дані можна знайти в ППТ/ППД (див. наступну сторінку):

5.2.2 Яким чином досягти найефективнішої співпраці між ПФР та суб'єктами первинного фінансового моніторингу в поданні ППТ

ПФР матиме можливість піддавати аналізу підозрілі операції за умови, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу на практиці виконуватимуть свій обов'язок подання відповідних повідомлень. ПФР може роз'яснювати важливість подання ППТ/ППД та інформувати суб'єктів первинного фінансового моніторингу про їхні обов'язки в цьому відношенні. Найефективніша співпраця між ПФР та суб'єктами первинного фінансового моніторингу може досягатися наступними засобами:

- **Довіра.** ПФР та суб'єктам первинного фінансового моніторингу належить будувати довірчі стосунки на основі співпраці та спілкування. Якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу

33 Див. відомості про джерела даних і типи інформації в: FATF, 'Operational Issues Financial Investigations Guidance', червень 2012 р., стор. 17-19. За адресою: <http://www.fatf-gafi.org/topics/methodsandtrends/documents/operationalissues-financialinvestigationguidance.html>, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

34 Рекомендація FATF 20 та 23.

35 Рекомендація FATF 29 та пояснювальна записка до Рекомендації FATF 29, пар. 5.

Тип інформації	Включається до ППТ/ПД	Підтверджувальні документи
Ідентифікаційні дані суб'єктів (фізичних осіб)	Прізвище та ім'я, адреса, номер телефону, електронна пошта, дата народження (ДН), місце народження (МН), громадянство, код платника податків, професія	Копія ідентифікаційних документів, паспорту, всіх інших документів, що посвідчують особу
Ідентифікаційні дані суб'єктів (юридичних осіб)	Організаційно-правова форма, офіційне найменування, адреса, номер телефону, електронна пошта, код платника податків, юридичні представники, акціонери або партнери або ж вигодоодержувачі (до рівня конкретних фізичних осіб)	Свідоцтво про реєстрацію, свідоцтво про правоздатність, угода про партнерство, трастовий інструмент (наприклад, трастовий акт, документи про юридичне представництво, інші документи з надійного джерела)
Зв'язані з суб'єктом (суб'єктами) особи (фізичні/ юридичні), відомі суб'єкту моніторингу	Див. вище	Див. вище
Фінансові операції	Суми (зняті, зараховані), рахунки, контрагенти	Копії облікових документів банку
Грошові перекази	Переказувачі/одержувачі	Копії документів про переказ
Діяльність, що ведеться (окрім фінансової)	Характер, мета, опис, причини для підозри	Ділове листування, всі інші відповідні документи
Підозрюваний предикатний злочин, пов'язаний з ВГ/ФТ	Опис або зазначення типології, пов'язаної з ВК/ФТ	
Географічні параметри операції/діяльності	Опис географічної зони, де проводиться підозріла операція/діяльність	
Заходи, вжиті суб'єктом моніторингу	Опис, коментарі та підстави щодо підозрілої або незвичайної операції/ діяльності Результати розслідування та подальші вжиті заходи Опис співпраці/стосунків із суб'єктом та масштабу/обсягів його діяльності	Будь-які підтверджувальні документи

матиме впевненість в тому, що його інформацію опрацьовуватимуть в режимі конфіденційності, а заходи на її основі здійснюватимуться належним чином, він буде схильний надавати повідомлення частіше.

- **Нагляд.** ФУ та уповноважені нефінансові установи та особи підпадають під ефективний нагляд та регулювання з боку відповідних компетентних органів та/або наглядових органів або ж органів галузевого самоврядування. Наглядовим органам належить застосовувати підходи на основі оцінки ризиків: і) для розподілу своїх наглядових ресурсів, виходячи із свого бачення ризиків (наявних в країні та пов'язаних з певними продуктами, послугами та клієнтами); а також ii) в процесі здійснення нагляду за уповноваженими нефінансовими установами та особами з врахуванням їхніх характеристик за ризиками відмивання грошей/фінансування тероризму, а також міри дискреційних повноважень, якими вони наділяються в рамках підходів на основі оцінки ризиків.³⁶ Ці наглядові органи мають істотний вплив на поведінку ФУ. Після створення ефективної системи нагляду такі органи мають можливість тісної співпраці з експертами-практиками, яка передбачає передання останнім відомостей про обмеження та складнощі, що виникають в їхній роботі із суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а це дає можливість надсилати цим суб'єктам нагадування про їхні обов'язки.³⁷
- **Санкції.** За неподання повідомлень до ФУ та уповноважених нефінансових установ та осіб, так само як і до їхніх директорів та керівництва, застосовуються стримувальні, пропорційні та дієві санкції. Ці санкції можуть мати цивільно-правовий,

адміністративно-правовий або кримінально-правовий характер.³⁸ Найчастіше чинником стримування від злочинних дій є не суворість покарання, а розуміння його невідворотності.

Що стосується, зокрема, кримінально-правового аспекту, важливо зазначити, що самі ФУ або уповноважені нефінансові установи та особи (в країнах, де існує кримінальна відповідальність юридичних осіб), так само як їхні директори та керівництва, можуть бути обвинувачені у відмиванні коштів через їхні дії (надання допомоги, підбурювання, сприяння, надання порад, тощо) в випадках, коли вони не виконали свої обов'язки щодо подання повідомлень, і це створило умови для відмивання грошей.

5.3 Роль ПФР в фінансових розслідуваннях та в підвищенні якості даних

Після одержання ППТ/ГПД або інших повідомлень ПФР має виявляти можливі епізоди відмивання грошей або фінансування тероризму шляхом аналізу отриманих відомостей, надсилання запитів на додаткову інформацію, коли вона необхідна, використання різних відкритих та закритих джерел даних, а також, в залежності від своїх повноважень, шляхом застосування різних методів розслідування. У випадку отримання великих обсягів інформації мають застосовуватися встановлені правила визначення її пріоритетності на основі заздалегідь визначених критеріїв, як-от, значущість інформації, пріоритети поточних розслідувань, державна стратегія, тощо.

5.3.1 Фінансові розслідування

Як правило, пов'язані з БВГ розслідування можуть починатися в разі існування двох наступних комплексів обставин:

36 Рекомендація FATF 28.

37 International Centre for Asset Recovery, 'Tracing Stolen Assets, A Practitioner's Handbook', 2009, стор. 68. За адресою: https://www.basegovernance.org/sites/collective.localhost/files/publications/asset-tracing_web-version_eng.pdf, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

38 Рекомендація FATF 35.

- Коли акт відмивання грошей і предикатний злочин вже були вчинені ➡ треба розшукати незаконно отримані активи та вжити відповідні заходи.
- Коли існує лише інформація стосовно здійснених підозрілих трансакцій/дій ➡ треба розкрити вчинені злочини, а після цього розшукати незаконно отримані доходи та вжити відповідні заходи.

В процесі розкриття злочинів фінансове розслідування може стати важливим знаряддям: відстежуючи документальні сліди підозрілих операцій та інші відомості, слідчий може розкрити певний предикатний злочин.

Водночас експертам-практикам слід мати на увазі, що інструменти БВГ зорієнтовані на важливість ведення паралельних розслідувань, тобто одночасних розслідувань предикатного злочину та злочину відмивання грошей. Дуже велику вагу та ефективність має фінансове розслідування у зв'язку з предикатним злочином, яке часто ведеться на упередження (стосовно відстеження активів) та розпочинається на ранніх етапах процесу, оскільки дозволяє виявити доходи від злочинної діяльності, що підлягають арешту/блокуванню, а отже – запобігти зникненню таких активів та їхньому проникненню в сфери законної економічної діяльності.³⁹

---

³⁹ FATF 'Operational Issues Financial Investigations Guidance', вказ. вище, стор. 9, пар. 22.

5.3.2 Процес аналізу

Предметом аналізу є поєднання і тлумачення всієї наявної інформації та її перетворення на оперативні дані. На мал. 2 стисло представлений механізм аналізу, що здійснюється ПФР.

Мал. 2 – Процес перетворення інформації на оперативні дані

Як правило, ПФР займається двома видами аналізу: оперативним і стратегічним. Основні характеристики цих двох типів узагальнені далі.⁴⁰

	Оперативний аналіз	Стратегічний аналіз
Обсяг	<ul style="list-style-type: none"> Ідентифікація конкретних фігурантів (осіб, активів, кримінальних мереж, тощо), відстеження документальних слідів окремих видів діяльності/операцій та встановлення зв'язків між фігурантами справи та доходами від злочинної діяльності, відмивання грошей/фінансуванням тероризму та предикатними злочинами. 	<ul style="list-style-type: none"> Визначення пов'язаних з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму моделей і схем та розробка стратегічних оперативних даних щодо відмивання грошей/фінансування тероризму та інших загроз для держави; Передання даних для формулювання політики та визначення оперативних пріоритетів
Головні складові	<ul style="list-style-type: none"> Співставлення за заздалегідь складеними списками; Виявлення повідомлень, що стосуються тієї ж самої структури; Виявлення всіх можливих стосунків між структурами; Аналіз стосунків для виявлення найтісніше пов'язаних структур 	<ul style="list-style-type: none"> Огляд даних для визначення типових схем; Виявлення зв'язків/ланок між різними блоками інформації; Розробка висновків; Побудова аргументації, яка веде до висновків.
Продукція	<ul style="list-style-type: none"> Звіт про висновки стосовно конкретних фігурантів. 	<ul style="list-style-type: none"> Типології та моделі; Типові схеми; Аналіз за географією/регіонами; Аналіз типової поведінки; Аналіз діяльності.

⁴⁰ Пояснювальна записка до рекомендації FATF 29, пар. 3 та EGMONT, 'Egmont Group of Financial Intelligence Units, Operational Guidance for FIU Activities and the Exchange of Information', липень 2013 р., стор. 9-10. За адресою: www.egmont-group.org/library/download/292, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

По завершенні аналізу отриманої інформації згідно з наведеною вище процедурою, як правило, готується звіт, в якому відображаються висновки та оперативні дані. В таких звітах може міститися важлива для експертів-практиків інформація стосовно отриманих незаконним шляхом активів та причетних до них осіб. Така інформація може бути використана в поточних розслідуваннях для того, щоб експерти-практики вжили заходів на упередження для запобігання зникненню таких активів.

конфіденційність наданої інформації і не розкривати її змісту без попередньої письмової згоди іншої сторони.

5.4 Передача інформації іншим державним органам

Обсяг відомостей, яких експерт-практик може очікувати від ПФР, залежить від того, чи має даний ПФР право ділитися інформацією, яку інформацію і кому дозволяється передавати, а це визначається законодавством країни та типом відповідного ПФР. Взагалі ПФР повинні мати право передавати за своєю власною ініціативою або за окремими запитами відповідним компетентним органам інформацію та результати свого аналізу каналами, які для цього окремо виділені та мають надійний захист.

Якщо ПФР володіє інформацією, яка може бути корисною для іншого ПФР, такий ПФР має зважити можливість її передання за свою власною ініціативою без попереднього запиту для того, щоб ПФР, який її отримує, мав змогу на її основі розпочати власне розслідування.

Водночас, в разі отримання запиту на інформацію, рішення про те, яка саме інформація має бути передана у відповідь на такий запит, приймає сам ПФР.⁴¹

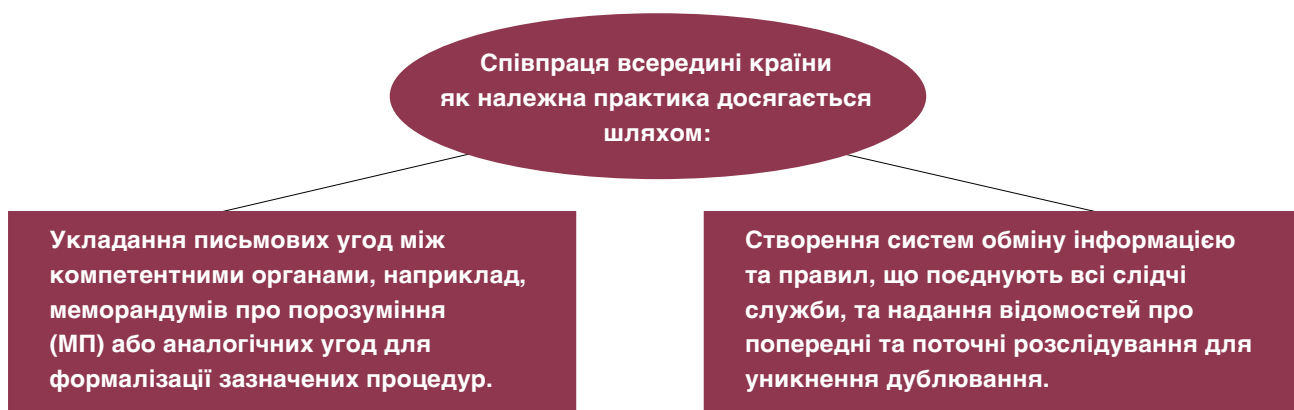
Як правило, ППТ/ППД як такі не передаються іншим органам з огляду на обов'язок ПФР захищати конфіденційність відомостей, які він одержує. За власною ініціативою ПФР має право передавати звіти, що містять зібрані оперативні дані, а також іншу інформацію у відповідності до отриманих запитів. Органи, яким зазначені відомості передані, зобов'язані захищати

---

41 Пояснювальна записка до рекомендації FATF 29, пар. 4.

6. Роль співпраці на національному та міжнародному рівнях у розшуку активів

6.1 Співпраця на національному рівні

6.1.1 Обмін інформацією

В процесі збирання інформації та обміну нею експерти-практики мають спиратися на ефективну міжвідомчу співпрацю. Однією з передумов для цього є існування довіри між державними органами та різними правоохоронними структурами. Пов'язана з БВГ інформація призначена для внутрішнього використання, оскільки відкриває державним органам доступ до фінансової інформації окремих осіб.⁴²

Завдяки співпраці на національному рівні експерти-практики мають можливість отримувати відомості з низки додаткових джерел (на додаток до інформації, що надходить від ФУ (ППТ)), що може мати велику цінність для розслідувань. В наведеному далі списку зазначена низка ресурсів і баз даних, які можуть стати доступними

для експертів-практиків в процесі співпраці з відповідними відомствами, які такими джерелами володіють:

- Земельний кадастр /реєстр нерухомості;
- Бази даних журналістських розслідувань;⁴³
- Матеріали та оперативна інформація карних органів;
- Бази даних стосовно незаконного обігу наркотичних речовин;
- Бази даних митниці та прикордонної служби;
- Матеріали судових цивільних та кримінальних справ;
- Матеріали відомств з надання ліцензій та дозволів;
- Матеріали заповітів та актів про смерть осіб;
- Матеріали комерційних реєстрів;

⁴² Див. додаткові матеріали щодо довіри як виклику в заходах БВГ в: Basel Institute on Governance 'Working Paper No 14: Using Money Laundering Investigations to Fight Corruption in Developing Countries: Domestic Obstacles and Strategies to Overcome Them', 2012.

⁴³ Див. додаткові дані в: Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів (МКЖР), за адресою: <http://www.icij.org/offshore/secret-files-expose-offshores-global-impact>, та Investigative Dashboard by OCCRP, За адресою: <https://investigativedashboard.org/>, останній перегляд 6 листопада 2014 р.

- Податкові матеріали/справи;
- Матеріали служб імміграції та натуралізації.

6.1.2 Створення міждисциплінарних груп

Повноваження на ведення розслідувань та притягнення винних до відповідальності часто поділені між різними державними органами, що вказує на необхідність створення офіційних координаційних механізмів, які дають цим органам можливість планувати та реалізовувати узгоджені заходи розслідування фактів відмивання грошей. Створення міждисциплінарної групи або робочої команди, особливо коли йдеться про великі та складні фінансові розслідування, гарантує результативну співпрацю між органами, що займаються розслідуванням, притягненням винних до відповідальності та конфіскацією активів. Узгоджений підхід або міждисциплінарна група можуть поєднувати в собі представників різних відомств, наприклад, регуляторного органу, ПФР, податкового органу, аудиторського відомства, генеральної інспекції, митниці, органів охорони кордону та навіть приватного сектору.

Менш формальний спосіб забезпечення координації дій може передбачати укладення МП з метою обміну інформацією та створення спільних слідчих груп. І хоча МП мають меншу силу, аніж норми закону, вони сприяють співпраці та обміну даними в цілях розслідувань актів відмивання грошей та підвищують відповідні спроможності.

6.2 Співпраця на міжнародному рівні

Абсолютно очевидно, що міжнародна співпраця має вирішальну роль в успішних розслідуваннях фактів відмивання грошей та у відстеженні викрадених активів. Як було показано в розділі 2, спільне із закордонними партнерами розслідування необхідно добре планувати з врахуванням загальної стратегії розслідування.

6.2.1 Звернення до співробітника відділу взаємодії

Перш ніж звертатися до своїх закордонних партнерів, експерту-практику слід проаналізувати свою власну стратегію в справі. Потому він може зважити, які дії вже були виконані для використання міжнародної співпраці, яка інформація вже була запитана, і яка вже була надана. Одним з перших кроків є звернення до співробітника відділу взаємодії з проханням про неформальну допомогу в розслідуванні.

6.2.2 Обмін інформацією різними каналами

Обмін інформацією може здійснюватися різними каналами, а також через низку доступних для експертів-практиків мереж, як-от, Глобальна мережа координаторів Інтерпол⁴⁴ та Кемденська міжвідомча мережа з повернення активів (CARIN).⁴⁵ Ці мережі спрощують процеси неформальної допомоги та співпраці у ході розслідувань. Вони можуть сприяти особистим контактам із закордонними партнерами, що є не менш важливим для успіху розслідування, оскільки завдяки ним скорочується час отримання відповідей, особливо там, де можуть виникати непорозуміння, пов'язані з відмінностями в термінології та в правових системах. Прямі контакти телефоном, електронною поштою або особисті зустрічі з закордонними партнерами дозволяють прискорювати тривалі процедури, зменшуючи кількість необхідних формальних кроків, та підвищувати розуміння конкретних вимог або умов, що висувуються в інших державах.⁴⁶

44 *Interpol Global Focal Point Network*, за адресою: <http://www.interpol.int/Crime-areas/Corruption/International-asset-recovery>, останній перегляд 19 листопада 2014р.

45 Див додаткову інформацію про CARIN в: <https://www.europol.europa.eu/content/publication/camden-asset-recovery-inter-agency-network-carin-manual-1665>, останній перегляд 19 листопада 2014 р.

46 FATF, 'Operational Issues Financial Investigations Guidance', червень 2012р. За адресою: <http://www.fatf-gafi.org/topics/methodsandtrends/documents/operationalissues-financial-investigationsguidance.html>, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

6.2.3 Звернення до закордонного ПФР

Для обміну інформацією між ПФР різних країн можуть використовуватися різні захищені канали, наприклад, FIU.Net та EGMONT Secure Web. Як правило, ПФР підписують двосторонні або багатосторонні МП зі своїми закордонними партнерами, в яких чітко визначаються метод співробітництва та питання збереження конфіденційності.

Співпраця між ПФР забезпечує неформальний потік оперативних даних, причому в більшості випадків – вже на ранніх етапах розслідування. В тому, що стосується, зокрема, розшуку незаконно отриманих активів, експертам-практикам слід пам'ятати, що інструменти БВГ вимагають від держав передбачати в своєму законодавстві заходи для виконання негайних дій у відповідь на отримані з-за кордону запити про

встановлення власності, яка підлягає конфіскації.⁴⁷ Метою таких заходів є забезпечити майно, отримане незаконним шляхом, від зникнення (див. також п. 3.1 вище).

В разі звернення до іноземного ПФР для запиту додаткової інформації такому ПФР необхідно навести належні підстави для цього. Наприклад, факт того, що певні особи включені до санкційного переліку, не обов'язково буде визнаний ПФР підставою для передання всіх даних, які стосуються осіб, що потрапили під санкції.

6.2.4 Процедура МПД та зворотної МПД

МПД є головним механізмом запиту додаткової інформації для розслідування та/або одержання доказів, які будуть допустимими в суді. В останньому випадку експерти-практики мусять скористатися застосовними

⁴⁷ Рекомендація FATF 38.

міжнародними домовленостями, в основі яких може лежати принцип взаємності, МП, двосторонні або багатосторонні угоди. Експертам-практикам слід також пам'ятати про те, що інструменти БВГ дають державам можливість порушувати розслідування на основі відомостей, одержаних з іншої країни за допомогою офіційного запиту про МПД.⁴⁸

Візьмемо наступний приклад: Країна А надсилає до країни Б запит на інформацію стосовно розслідування корупційних дій однієї із своїх державних посадових осіб, коли підозрюється, що корупційні діяння мали місце в країні А, а доходи від них відмивалися в країні Б. Країна Б може скористатися своїми власними інструментами БВГ для порушення розслідування стосовно осіб або фінансових установ, в яких, за припущеннями, перебувають відповідні активи. Ці заходи можуть призвести до ситуації, коли слідчому в країні Б доведеться запитувати інформацію у країні А. Для того, щоб обґрунтувати цей запит, слідчому країни Б варто зважити можливість запропонувати інформацію країні А, де вчинявся початковий предикатний злочин.

Такий процес буде вигідним обом країнам та сприятиме обміну інформацією, при цьому країна, де був вчинений предикатний злочин (країна А), може здобути важливі елементи для підвищення результативності свого розслідування.⁴⁹

ВИЗНАЧЕННЯ - МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ДОПОМОГА (МПД)

Міжнародна правова допомога (МПД) – це формальний механізм обміну інформацією, надсилання запитів на інформацію та її отримання в цілях кримінальних розслідувань та переслідування винних через належний юридичний канал, що має назву «запит про міжнародну правову допомогу (ЗМПД)».

48 Див. розділ 4 стосовно підготовки та подання запиту пр МПД.

49 International Centre for Asset Recovery, 'Tracing Stolen Assets, A Practitioner's Handbook', 2009p. За адресою: https://www.baselgovernance.org/sites/collective.localhost/files/publications/asset-tracing_web-version_eng.pdf, останній перегляд 21 листопада 2014 р.

6. Використання корпоративних засобів для приховування незаконно отриманих активів

Філіс Аткінсон

1. Вступ **107**
2. Що таке «корпоративні засоби»? **108**
  - 2.1 Значення терміну «офшор» **110**
  - 2.2 Роль надавачів послуг трастам і компаніям **111**
3. Вигододержувачі **112**
4. Типові корпоративні засоби, що використовуються в злочинних цілях **113**
  - 4.1 Компанії «оболонки» **114**
  - 4.2 «Поличкові» компанії **116**
  - 4.3 Трасти **118**
5. Встановлення осіб, які мають контроль та вигоду **123**
  - 5.1 Міжнародна співпраця **124**
  - 5.2 Відповідна документація/інформація **125**

1. Вступ

В міру того, як злочинці збільшують свою обізнаність про нагоди, що відкриває глобальна економіка для все більш винахідливих способів злочинної діяльності, вони також розробляють все більш витончені шляхи приховування своїх незаконних статків. Відмивання грошей – це процес конвертації/ перетворення отриманих незаконних доходів від злочинної діяльності на нібито законні кошти або ж інші активи з метою приховати/ замаскувати їхнє незаконне походження або джерело. Це злочин, якому обов'язково передуює (але не обов'язково викривається) інший злочин – предикатний. Злочинці та організовані злочинні угруповання залишають в своєму розпорядженні доходи від своєї злочинної діяльності, винаходячи схеми відмивання грошей, націлені на те, щоб розірвати зв'язки між ними самими та доходами від їхньої злочинної діяльності. Розрив такого зв'язку, в кінцевому підсумку, дозволяє злочинцеві безпечно споживати плоди своїх злочинів.

Витончені схеми відмивання грошей часто містять в собі складне павутиння операцій та структур, які забезпечують прикриття, приховування та анонімність, виходячи за межі національних кордонів. Завдяки відмиванню доходів від злочинної діяльності брудні гроші часто використовуються під видом законного джерела статків шляхом використання корпоративних засобів. Наприклад, такі кошти можна провести кількома банківськими рахунками, що належатимуть кільком корпоративним засобам в різних країнах, що перешкоджатиме відстеженню документальних слідів та дозволить розірвати їхній зв'язок з початковим злочином. Далі злочинець користується цими коштами, які тепер

виглядають такими, що мають законне джерело, для власної вигоди.¹

Дуже часто злочинець діє не сам, а вдається до послуг професіоналів, які створюють складні конструкції для досягнення його цілей.²

Корпоративні засоби, включаючи корпорації, трасти, фундації, партнерські компанії з обмеженою відповідальністю та інші аналогічні структури, стали невід'ємною та абсолютно необхідною складовою сучасного глобального фінансового ландшафту. Втім, як наголошує Група розробки фінансових засобів для боротьби з відмиванням грошей (FATF)³, всі ці засоби можуть використовуватися для незаконних цілей, включаючи відмивання грошей.⁴ Коли банки та інші фінансові установи створюють засоби захисту від відмивання грошей, злочинці у відповідь зловживають корпоративними засобами та послугами посередників, що надають послуги трастам і компаніям для маскування

1 Розглянемо наступний приклад: X отримує хабар в обмін на присудження контракту компанії А, власником якої є Y. Компанія А переказує кошти компанії В – суто компанії «оболонці», власником якої також є Y, за надані послуги. Далі кошти компанії В забираються та розміщуються в інвестиційному портфелі біржового маклера на ім'я W, призначеного X, який відкриває рахунок у того ж самого біржового маклера на ім'я компанії D – компанії «оболонки», власником якої є син X. Кошти на рахунку W використовуються для купівлі акцій на відкритому ринку, після чого ці акції продаються компанії D. Компанія D продає акції за вищою ціною, прибуток використовує для відкриття депозиту, а згодом – для купівлі страхового полісу на ім'я X.

2 Див. розділ 5 стосовно інструментів боротьби з відмиванням грошей та використання їхніх різних аспектів для розшуку незаконно отриманих активів.

3 FATF – це назалежний міжурядовий орган, що займається розробкою та поширенням правил, націлених на захист світової фінансової системи від відмивання грошей, фінансування тероризму та фінансування поширення зброї масового знищення.

4 FATF, 'The Misuse of Corporate Vehicles, Including Trust and Company Service Providers' (FATF Misuse Report), 13 жовтня 2006р., Резюме, стор. і, пар. 1, останній перегляд 16 червня 2014 р. За адресою: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf.

та конвертації своїх доходів від злочинної діяльності, перш ніж ці доходи потраплять до традиційної фінансової системи. Вибір засобів відмивання грошей, які прикривають незаконну діяльність, обмежується виключно креативністю творців цих структур.

Успіх розслідувань корупції в державних органах, фактів відмивання грошей та більшості фінансових злочинів великою мірою залежить від спроможності кримінального слідчого відстежити документальні сліди грошей та інших активів, які відвертають увагу від злочинної діяльності та ведуть до кінцевих пунктів їх використання як всередині країни, так і в офшорних зонах.

Головним завданням є довести, що правопорушник і є вигодоодержувачем від таких активів.

Отже, експерту-практику слід добре знатися на типах допомоги та структурах, що, як правило, пропонуються надавачами послуг трастам і компаніям (TCSP)⁵ та іншими професіоналами і використовуються як завіса, за якою злочинці ховають незаконне походження своїх активів. Дуже важливо розібратися, яким чином створюється облік респектабельності, які таємниці ховаються за зверненням до професійних надавачів відповідних послуг, а також в тому, яким чином в цьому

процесі здійснюється маніпулювання та зловживання корпоративними засобами.

В цьому розділі ми роз'яснимо значення поняття «корпоративні засоби» та інших пов'язаних з ними концепцій, таких як вигодоодержувач, а також роль посередників, що надають послуги компаніям, після чого зосередимо увагу на найбільш поширених типах корпоративних засобів, що використовуються для досягнення незаконних цілей.

2. Що таке «корпоративні засоби»?

З'ясовуючи суть поняття «корпоративний засіб» (який ще часто називають «структурою»), особливо в рамках офшорних юрисдикцій, експерти-практики сприяють розвіюванню тієї майже містичної атмосфери, яка часто виникає в ході розслідувань діяльності таких структур. Зазначеним фахівцям необхідно підвищувати свої знання щодо різних типів корпоративних засобів, якими можна скористатися в інших країнах, а також щодо законних та незаконних способів їх використання для того, щоб впевнено відстежувати документальні сліди грошей у гучних справах про корупцію та відмивання грошей.

Для кращого розуміння корпоративних засобів корисно знати наступні слова та/або терміни:

«Корпоративний» означає такий, що пов'язується з великою компанією або групою, або ж з корпоративним суб'єктом діяльності чи групою.

5 У звіті FATF 'The Misuse of Corporate Vehicles, Including Trust and Company Service Providers', вказ. вище, стор. 28, поняття "надавачі послуг трастам і компаніям" (TCSP) має таке ж саме значення як в глосарії, що додається до сорока рекомендацій FATF. Воно означає будь-яку фізичну або юридичну особу, яка надає третім сторонам одну з наведених далі послуг:

- Агентські послуги із заснування юридичних осіб;
- Виконання (або доручення іншій особі) функцій директора або секретаря компанії, партнера в партнерській структурі або ж подібних посад по відношенню до інших юридичних осіб;
- Надання зареєстрованого офісу, юридичної адреси або приміщення для компанії, партнерської структури або для будь-якої іншої юридичної особи або структури;
- Виконання (або доручення іншій особі) функцій довіреної особи або довірчого трасту;
- Виконання (або доручення іншій особі) функцій номінального держателя акцій від імені іншої особи.

«Компанія» - це «юридична особа, створена згідно із законом, за яким певна група осіб наділяється правом подати в ролі акціонерів заяву до державних органів про створення незалежної організації, яка в подальшому зосередиться на досягненні визначених цілей та буде наділена юридичними правами, що, як правило, надаються тільки фізичним особам, наприклад, правом бути стороною в суді, мати власність, наймати працівників або ж надавати чи брати грошові позики».⁶

Компанія (в деяких юрисдикціях – «корпорація») належить на правах власності її акціонерам, які спільно отримують доходи та несуть збитки, пов'язані з її діяльністю. Таким чином, вигодоодержувачем компанії або корпорації є в принципі її акціонер, тобто, особа (фізична або юридична), на ім'я якої зареєстровані акції певної компанії. Водночас, за деяких обставин акціонер може бути держателем акцій в інтересах та від імені іншої особи. Такий акціонер буде називатися «номінальним держателем», а інша особа, яка і є справжнім власником акцій, буде вигодоодержувачем від таких акцій. Іншими словами, вигодоодержувач – це особа, яка є істинним власником акцій *de facto* та має права на всі доходи, прибутки та вигоди, які за такими акціями нараховуються. Саме вигодоодержувач приймає остаточні рішення про продаж акцій або розпорядження ними в інший спосіб. Відповідно, не всі вигодоодержувачі є акціонерами, і не всі акціонери є вигодоодержувачами при тому, що і те, й інше, безумовно, може поєднуватись в тій самій особі.

Для того щоб компанія або корпорація була визнана суб'єктом, відокремленим від своїх власників, вона повинна відповідати певним юридичним вимогам.⁷ З юридичної точки зору компанія – це окрема юридично

визнана корпоративна структура, створена за допомогою штучної завіси між компанією та її власниками, яка захищає осіб, що стоять за компанією, від особистої відповідальності. Компанії або корпорації мають певні характеристики, наприклад – юридичне існування, яке їм право здійснювати закупівлі, мати власність або укладати контракти. Вони мають право позиватися до інших осіб і структур та виступати відповідачами за позовами з боку інших. Крім того, компанії або корпорації мають обмежену відповідальність та можливість безперервного існування: наприклад, вони можуть продовжувати існувати і після зникнення своїх власників або втрати ними своєї дієздатності, оскільки права власності на них можуть бути передані шляхом купівлі-продажу акцій або їх дарування.⁸

Корпоративна завіса втрачає свою суцільність, коли, по-перше, встановлюється, що особи, які стоять за компанією або корпорацією, мають настільки панівні можливості стосовно фінансів та ділової активності структури, що корпоративна структура втрачає свою відокремлену волю або існування. А по-друге – коли права контролю призвели для кримінального, нечесного або несправедливого діяння, яке спричинило шкоду або невиправдані втрати.

Корпоративні засоби – це «юридичні особи, за допомогою яких ведеться різноманітна комерційна діяльність та здійснюється володіння активами. Вони є основою більшості видів комерційної та підприємницької діяльності в ринковій економіці».⁹

6 Див. <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/C/Company.aspx>, останній перегляд 23 жовтня 2014 р.

7 Слід мати на увазі, що хоча траст (про нього більш докладно мова піде далі) також підпадає під визначення корпоративного засобу, він, на відміну від компанії або корпорації, не є відокремленою юридичною особою.

8 Див. <http://www.businessdictionary.com/definition/corporation.html#ixzz3F01CPCEU>, останній перегляд 22 жовтня 2014 р.

9 Термін «корпоративний засіб» визначається FATF як такий, що має те ж саме значення, що наведено в звіті 2001 року Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) «За корпоративною завісою: використання корпоративних структур в незаконних цілях» та охоплює корпорації, трасти, партнерські структури з обмеженою відповідальністю, фундації, тощо. Див. <http://www.oecd.org/daf/ca/43703185.pdf>.

Їм належить ключова роль в світовій економічній системі, але за певних обставин вони можуть бути використані в незаконних цілях, включаючи відмивання грошей, підкуп/корупцію, заволодіння державними коштами, приховування та маскуванню активів від кредиторів, незаконну податкову практику, шахрайські дії на ринку, обхід вимог про декларування доходів та інші незаконні дії.

Вирішення проблеми для експерта-фахівця, який має справу із спробою прикрити завісою особу вигодоодержувача корпоративного засобу, вимагатиме від нього спроможності проникнути за побудовану структурою корпоративну завісу для того, щоб встановити сторону, яка має контроль над таким засобом; таку особу прийнято називати «вигодоодержувачем» (див. визначення в параграфі 1.3 далі).

2.1 Значення терміну «офшор»

Хоча FATF не надавав визначення терміну «офшор», в контексті корпоративних засобів він означає щось розташоване або створене за межами державних кордонів, наприклад в іншій країні. Цей термін часто використовують в застосуванні до іноземних банків, трастів, корпорацій, інвестицій та депозитів. Компанії мають законне право переходити в офшорну зону для послаблення податкового тиску або для використання вигідніших законодавчих норм, проте офшорні фінансові установи можуть використовуватися і в незаконних цілях, як-от відмивання грошей та ухиляння від податків. Офшорні засоби або структури, створені в офшорних фінансових центрах (ОФЦ), тобто в юрисдикціях, чії корпоративні засоби використовуються здебільшого нерезидентами, як правило, включають в себе компанії, партнерські структури або трасти, що розташовуються, засновуються або реєструються в офшорних зонах.

За даними робочої групи з офшорних фінансових центрів Форуму фінансової стабільності,¹⁰ надати визначення ОФЦ досить складно, але їх можна охарактеризувати як юрисдикції, які є привабливими для діяльності нерезидентів. За традицією під цим терміном розуміють деякі з наведених далі параметрів або їхню сукупність (хоча не всі ОФЦ працюють саме так):

- Низька або нульова ставка податку на доходи від комерційної діяльності або інвестицій;
- Відсутність податку на дохід нерезидента;
- Простий та гнучкий порядок реєстрації корпорацій та ліцензування;
- Простий та гнучкий режим нагляду;
- Гнучке використання трастів та інших спеціальних корпоративних засобів;
- Відсутність вимоги про фізичну присутність для фінансових установ та/або корпоративних структур;
- Надзвичайно високий рівень довіри з боку клієнтів через непорушні закони про таємницю;
- Відсутність аналогічних стимулів для резидентів.

Під категорію ОФЦ підпадають багато країн, територій та юрисдикцій, включаючи такі добре відомі центри, як Швейцарія, Бермуди та Кайманові острови, а також менш відомі центри, як, наприклад, Маврикій, Дублін та Беліз. ОФЦ демонструють надзвичайно широке розмаїття рівнів встановлених законами стандартів та прозорості.

10 Форум фінансової стабільності, 'Report of the Working Group on Offshore Financial Centres', 5 квітня 2000 р. ('FSF OFC Report'), стор. 9, табл. 2, останній перегляд 23 липня 2014р. За адресою: http://www.financialstabilityboard.org/publications/fr_0004b.pdf.

Офшорні юрисдикції потрапляють під пильнішу увагу в ході кримінальних розслідувань, оскільки деякі з офшорних юрисдикцій пропонують режим надзвичайної таємності для своїх корпоративних засобів та створюють сприятливе середовище для їх використання в незаконних цілях. Істотну частку таких корпоративних засобів, створених в деяких ОФЦ, становлять компанії-«оболонки». З огляду на свої функції компанії-«оболонки» наражаються на підвищені ризики зловживання їхніми структурами. На додаток до цього, деякі офшорні юрисдикції розробили спеціалізовані, вдосконалені та суворі правила щодо отримання відомостей про вигодоодержувачів та обміну ними та/або докладають істотних зусиль для зміцнення свого регуляторного, наглядового та правового режиму для того, щоб покласти край використанню корпоративних засобів в незаконних цілях.¹¹

Наріжним каменем більшості ОФЦ є формування офшорних структур, які, як правило, можуть мати наступні форми:

- Офшорна компанія;¹²
- Офшорний траст;¹³
- Офшорна партнерська структура;¹⁴

- Приватна фундація.¹⁵

2.2 Роль надавачів послуг трастам і компаніям

Дуже часто корпоративними засобами або ж офшорними структурами на кшталт компаній-«оболонки» або трастів¹⁶ зловживають для приховування або маскуванню злочинних вигодоодержувачів або незаконних доходів. Природними вартувими на шляху проникнення таких структур та фінансових систем до легальної фінансової системи є банківські установи. Втім, до «виришального етапу» боротьби з відмиванням грошей як в глобальному, так і в місцевому масштабі по-своєму перейшли й інші, небанківські установи, такі як надавачі послуг трастам і компаніям (ТСРР), трастові компанії, професійні юристи, фахівці бухгалтерського обліку та фінансові радники. Злочинні організації та окремі злочинці використовують ТСРР як допомогу в своїй незаконній діяльності, звертаючись до них в пошуку послуг професіоналів та порад стосовно найпридатніших засобів або юрисдикцій для подальшої реалізації своїх злочинних намірів. Саме через свою обізнаність та досвід ТСРР мають найкращі позиції для сприяння відмиванню коштів та приховуванню активів. Вони здатні не тільки сприяти вчиненню предикатного злочину з подальшим поширеним маскуванню майна, набутого злочинним шляхом, але також і допомагати вигодоодержувачам кримінальних активів в приховуванні та маскуванні їхніх прав власності на таке майно.

Надавачі послуг ТСРР часто залучаються до конструювання корпоративних засобів, оскільки можуть пропонувати широкий спектр послуг, включаючи реєстрацію компаній, послуги директорів, номінальних держателів, секретарів компаній, послуги з надання юридичної адреси та послуги довірених осіб. ТСРР

11 Звіт ОЕСР 2001 р., вказ. вище, стор. 7.

12 Термін «офшорна компанія» не є однозначним. Він може означати і перше, і друге з наступного:

1. Компанію, зареєстровану за межами юрисдикції, в якій вона веде свою основну діяльність незалежно від того, чи є така юрисдикція ОФЦ (іноді її називають компанією-нерезидентом); або
2. Будь-яку компанію, зареєстровану в ОФЦ, тобто, в офшорній юрисдикції.

13 Офшорний траст – це просто звичайний траст, заснований за законами офшорної юрисдикції.

14 Офшорна партнерська структура – це, по суті, юридичний контракт, укладений двома особами або більше, в рамках якого кожна із сторін погоджується надати частину капіталу та робочої сили підприємству, і за яким на кожну із сторін буде відноситися фіксована частка доходів та збитків.

15 Приватна фундація – це юридична особа, заснована фізичною особою, родиною або групою осіб з певною метою, як-от благодійність або економічна діяльність. Найбільшою приватною фундацією в Сполучених Штатах Америки є Фундація Біла та Мелінди Гейтс.

16 Більш докладний опис поданий в параграфі 4.3 далі.

володіють унікальними інсайдерськими даними про щоденну діяльність та реальне «фінансове життя» корпоративних засобів та можуть стати безцінним джерелом інформації для експерта-практика, який знає, у кого і що питати.

TCSP дуже часто є власністю приватних банків та обслуговують клієнтів цих банків. Нерідко TCSP пропонують «пакет послуг для трастів і компаній», до складу якого входять послуги з надання юридичних адрес, послуги директорів, акціонерів та бухгалтерів за такі незначні суми як, наприклад, 2500 фунтів стерлінгів. Працівники таких компаній підписують «легальні» контракти від імені компаній (які, в свою чергу, є власністю трастів), які вони нібито тримають «під контролем та управлінням» за дуже великі суми грошей і досить скромну винагороду. Такі TCSP також діють як довірені особи трастів, які мають право власності на компанію через номінальних держателів акцій, наданих TCSP.

3. Вигодоодержувачі

В ході кримінального розслідування стосовно корпоративних засобів, особливо тих, що створені в офшорних юрисдикціях, ключовим для експерта-практика питанням буде «зняття завіси» з вигодоодержувача цього корпоративного засобу.

Під вигодоодержувачем розуміється фізична особа (особи), якій належить кінцеве право власності або контролю щодо певного активу, та яка прямо або опосередковано користується вигодами, створюваними цим активом. Така особа також має право власності або контролю щодо клієнта та/або фізичної особи, яка може мати ознаки власника даного активу, та від імені якої здійснюються операції з метою приховати істинного власника. Крім того, це поняття включає в себе тих осіб, що здійснюють остаточний реальний контроль юридичної особи або структури. Під «кінцевим правом власності або контролю» та під «остаточним реальним контролем» розуміють ситуації, коли права власності/контролю

реалізуються через ланцюг власників або іншими, аніж прямий контроль, засобами.

На відміну від вигодоодержувача, юридичні або номінальні власники компанії та її довірені особи можуть бути зареєстрованими як законні власники певного активу, не маючи при цьому права користуватися вигодами, ним створюваними. Завдяки складним та непрозорим корпоративним структурам, створеним на території різних країн, спрощується завдання приховування осіб вигодоодержувачів, особливо в разі використання замість них номінальних держателів та реєстрації частини такої корпоративної структури в юрисдикції, відомій своїми суворими правилами захисту комерційної таємниці.

Як зазначалося вище, вкрай важливо проникнути за створену з допомогою певної структури корпоративну завісу для того, щоб встановити сторону, яка має права контролю, тобто – особу вигодоодержувача.¹⁷ Найважливішим питанням є: **«Хто це контролює?»**. Розуміння того, хто контролює корпоративний засіб, є вирішальним для розслідування, націленого на встановлення осіб, які за ним стоять. Відомості про юридичного власника та вигодоодержувача можуть допомогти правоохоронцям та іншим компетентним органам саме шляхом встановлення тих фізичних осіб, які можуть бути відповідальними за предикатну злочинну діяльність. Крім того, це сприяє встановленню тих, хто може мати актуальні для розслідування відомості, а отже сприяє «відстеженню грошей» в ході фінансових розслідувань стосовно підозрілих рахунків/активів, які мають корпоративні засоби.

17 Метою стандартів FATF щодо прозорості та вигодоодержувачів, які містяться в рекомендаціях 24 та 25, є запобігти зловживанню корпоративними засобами в цілях відмивання грошей та фінансування тероризму. Водночас, маючи обізнаність з викликами, що постають на шляху їх реалізації, FATF нещодавно розробила на допомогу державам посібник «Прозорість та вигодоодержувачі», жовтень 2014 р., останній перегляд - 20 листопада 2014 р. Див. на <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Guidance-transparency-beneficial-ownership.pdf>.

4. Типові корпоративні засоби, що використовуються в злочинних цілях

Досвід показує, що корпоративним засобам належить головна роль в приховуванні фактів зловживань довірою громадян для отримання особистих фінансових статків, відмивання грошей та набуття статусу вигодоодержувача від отриманих незаконним шляхом активів. В ході нещодавніх досліджень¹⁸ корпоративних та фінансових структур, що вибудовують приховані потоки грошей, організація «Ініціатива з повернення викрадених активів» (StAR) Світового банку/Управління ООН з наркотиків та злочинності звернула увагу на те, наскільки просто корумпованим діячам приховати свої інтереси за корпоративною завісою. Це дослідження висвітлило також і складнощі, на які наражаються слідчі в спробах підняти цю завісу. Більшість таких випадків мають низку спільних рис, включаючи наступні:¹⁹

- Корпоративний засіб використовувався для приховування документальних слідів грошей;
- Корпоративним засобом в справі була компанія або корпорація;
- Доходи від корупційних діянь та інструменти їх вчинення перебували на банківських рахунках;

- У випадках, коли була наявною інформація про власників, корпоративний засіб в справі був створений або управлявся професійним посередником.

В переважній більшості проаналізованих гучних корупційних справ зловживання корпоративними засобами, включаючи компанії, трасти, фундації та фіктивні структури, мало місце з метою приховати особу тих, хто був причетний до корупційних діянь. Серед зазначених корпоративних засобів найчастіше використовувалися компанії.

Корумповані посадові особи держави та ті, хто займається відмиванням грошей, прагнуть не реєструвати брудні гроші на своє власне ім'я. Отже, вони, як правило, вдаються до створення компанії – або низки компаній, які представляються як власники їхніх активів. Компанія може відкрити рахунок в банку, може купити яхту або садибу, а також може переказувати гроші по всьому світі. А найголовнішим є те, що прив'язати певну компанію до особи, яка є її справжнім власником, вкрай складно, а іноді й зовсім неможливо. Через те цей механізм є дуже привабливим з точки зору приховування, пересування та використання грошей або інших активів.²⁰

В той час, як масштабні корупційні справи часто мають міжнародний вимір, експерти-практики мають дуже обмежені знання про корпоративні засоби за межами своїх власних країн, і їм часто бракує ресурсів для добування доказів з інших юрисдикцій.

В цьому розділі ми не будемо намагатися описати всі окремі типи корпоративних засобів; натомість увага буде зосереджена на структурах, використанні яких є найбільш поширеним.

18 'Puppet Masters: How the Corrupt Use Legal Structures to Hide Stolen Assets and What to Do About It', 2011, The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. За адресою: <http://star.worldbank.org/star/sites/star/files/puppetmastersv1.pdf>. Цей звіт є неопційним джерелом для експертів-практиків, які займаються розслідуванням способів, в які корпоративні засоби на кшталт компаній, трастів та фундацій сприяють масштабній корупції.

19 Puppet Masters, вказ. вище, стор. 2, пар. 1.

20 Puppet Masters, вказ. вище, стор. 33, пар. 3.1.

4.1 Компанії-«оболонки»

Компанію-«оболонку» можна визначити як компанію, що не веде діяльності, тобто, як юридичну особу, що не має незалежних операцій, істотних активів, поточної ділової активності або працівників.²¹ Її найтипівішою формою буде компанія, надана професійним посередником корумпованій особі, яка далі використовує її для того, щоб заплутати документальні сліди грошей шляхом неодноразового переказу незаконно набутих коштів через низку банківських рахунків.

Компанії-«оболонки» можуть створюватися для підтримки цілком законних господарських функцій, наприклад, для злиття юридичних осіб, забезпечення зобов'язань або утримання акцій чи нематеріальних активів іншої юридичної особи. Втім, вони можуть стати предметом зловживання з боку нелегальних гравців та не мати правомірної комерційної мети існування.²² В цілях сприяння операціям з відмивання грошей та іншим протиправним схемам компанії-«оболонки» можуть використовуватися для оформлення фальшивих рахунків-фактур, фіктивних гонорарів за консультації або комісійних винагород, або ж для надання фіктивних кредитів.

Компанія-«оболонка» не присутня фізично в своїй юрисдикції. Як правило, вона створюється в країні –«податковому раю», або в такій, що має жорсткі закони щодо охорони комерційної таємниці, а її головною або єдиною метою є ізолювати реального вигодонабувача

(вигододержувача) від вимог щодо сплати податків або декларування статків, або і для того, і для іншого. Ще компанії-«оболонки» називають «фронт-компаніями» або ж «компаніями-поштовими скриньками». Одним з конкретних видів компанії-«оболонки» є міжнародна бізнес-корпорація, яку використовують для компаній-«оболонки», заснованих нерезидентами в ОФЦ. Міжнародні бізнес-корпорації за визначенням являють собою ідеальні компанії-«оболонки», оскільки їм забороняється ведення справ в межах юрисдикції їхньої реєстрації, а крім того вони звільняються від місцевих податків на прибуток.

Анонімну компанію-«оболонку» можна створити швидко, просто та дешево. Компанії-«оболонки» широко використовуються для дачі та отримання хабарів, відмивання грошей та ухилення від податків, при цьому їх досить легко можна замовити онлайн за декілька сотень доларів.

«Розмір винагороди посередника, який засновує таку компанію, складає від 800 до 6,000 доларів США початкової оплати, після чого кожного року сплачується дещо менша сума. Ця вартість може бути різною в залежності від того, чи провайдер надає додаткові послуги, наприклад, послуги номінального директора або номінальних держателів акцій, подання певної річної звітності або ж переадресації телефонних дзвінків та пошти».²³

21 Хоча в рекомендаціях FATF термін «компанія-оболонка» як такий не використовується, в звіті ОЕСР за 2001 рік, в п. 17, ці компанії визначені так: «Компанії, що є структурами, створеними не для ведення певної правомірної господарської діяльності, а виключно для приховування осіб їхніх вигододержувачів або осіб з правами їх контролю, становлять істотну частку корпоративних засобів, заснованих в деяких ОФЦ [офшорних фінансових центрах]».

22 FATF, 'Money Laundering Using Trust and Company Service Providers', жовтень 2010 р., стор. 34, пар. 104.

23 Puppet Masters, вказ. вище, стор. 35, табл. 3.1.

Комірка 1 – Базова структура компанії-«оболонки»

Компанії-«оболонки» - часто в поєднанні з іншими інструментами, що застосовуються у фінансових злочинах – засновуються для маскуванню документальних слідів доказів шляхом створення прокладок між злочинцем та трансакцією з відмивання грошей, шахрайськими або корупційними діями, а також між предикатним злочином та доходом від злочинної діяльності.

Розглянемо наступний приклад: в обмін на передання дуже вигідного контракту на гірничовидобувні роботи з країною А компанія Х заплатила великий хабар тим, хто приймав рішення про присудження цього контракту. Але прямий переказ коштів від компанії до таких посадових осіб виглядав би надто вже підозріло, навіть для державних органів, які дивляться на такі речі крізь пальці. Отже, компанія Х натомість використовує посередника, ізольованого від неї та від кінцевого одержувача грошей двома компаніями-«оболонками» з номінальними директорами та держателями акцій: одна – між посередником та компанією Х, а друга – між посередником та одержувачем. Фінансові потоки між всіма ланками цього ланцюгу оформлюються як оплата за незрозумілі «консультаційні» та «маркетингові» послуги. Для доведення факту корупційної обробки слідчим органам доведеться виконати дуже складне

завдання з відстеження кожної ланки цього ланцюгу на територіях різних юрисдикцій для того, щоб довести, що ці нібито незалежні сторони насправді належать до одного злочинного підприємства.

Компанії-«оболонки» взагалі використовуються в неправомірних цілях в поєднанні з іншими механізмами приховування особи вигодоодержувача. До цих механізмів відносяться негласна реалізація повноважень контролю через укладання контрактів (замість «стандартних» посад власника та керівника компанії), додавання прокладок у формі інших корпоративних засобів, прикриття за допомогою акцій на пред'явника,²⁴ а також створення ситуації, в якій вигодоодержувачі (або дані, що їх ідентифікують) перебувають в іншій країні.²⁵

Оскільки на відміну від звичайних компаній компанії-«оболонки» не ведуть господарської діяльності, розшукати достатні відомості про них досить складно. Звичайна компанія, яка має ділову активність, як правило, рекламуватиме себе на ринку, набуде членства в торгівельній палаті, створить свій веб-сайт, спонсоруватиме благодійні заходи та купуватиме витратні матеріали і техніку. Вона матиме працівників, яких можна опитати, вестиме протоколи нарад, з якими можна ознайомитися, та продукуватиме фінансові дані, які можна порівняти з контрольними показниками галузі. Компанія бездіяльна, як-от «оболонка», можливо і буде щось із цього робити (часто до компанії застосовується вимога проводити щорічні збори акціонерів), але потреби

24 Згідно із Звітом FATF про зловживання (FATF Misuse Report, вказ. вище, Дод. 1 Глосарій, стор. 23), вони визначаються як «обігові інструменти, за якими право власності на корпорацію надається особі, що володіє сертифікатом акцій на пред'явника». Акції на пред'явника – це обігові інструменти, які передаються за простою процедурою, що не залишає документальних слідів. Вони можуть використовуватися в цілком правомірних цілях, але водночас і для того, щоб замаскувати справжніх власників та осіб, які контролюють компанію, а отже – можуть використовуватися для відмивання грошей, зловживань службовим станом та/або операцій інсайдерів.

25 Puppet Masters, вказ. вище, стор. 35.

в цьому напевно не матиме.

Тим не менше, корисно пам'ятати про те, що компанії-«оболонки» насправді не існують, а отже засновники таких компаній мають складнощі з імітацією активної і потужної присутності в інтернеті. Такі намагання включатимуть в себе добре сконструйований веб-сайт, наявність іншого онлайн-контенту, періодичні і регулярні поновлення інформації, а також контактні дані з адресами електронної пошти, прив'язані до легальної адреси веб-сайту, а не до безоплатних акаунтів електронної пошти. Якщо компанія не присутня онлайн взагалі, так само як і будь-яка інформація, очікувана від компанії, що займається такою діяльністю, слідчий починає з'ясовувати відомості, які можуть привести до розкриття всієї оболонкової мережі.

Злочинці часто використовують мережі компаній-«оболонки» для відокремлення особи вигодоодержувача від незаконно отриманих активів або від схем відмивання грошей, через що виявлення таких компаній та розслідування їхньої діяльності потребує багато часу і стає дуже складним в умовах браку ресурсів і допомоги. Тому експертам-практикам необхідно повністю використовувати переваги онлайн-ресурсів, зокрема, онлайн-організацій, які долучаються до різних аспектів досліджень компаній-«оболонки», звітування про них та/або відстеження їхньої діяльності, а також до кримінальних розслідувань.²⁶

26 До них відносяться наступні:

- FATF, за адресою: www.fatf-gafi.org;
- Puppet Masters, вказ. вище;
- *Global Witness*, за адресою: www.globalwitness.org;
- Управління контролю за іноземними активами (*Office of Foreign Assets Control, OFAC*), за адресою: www.treasury.gov;
- Мережа боротьби з фінансовими злочинами (*Financial Crimes Enforcement Network - FinCEN*), за адресою: www.fincen.gov;
- *Offshore Alert*, за адресою: www.offshorealert.com; та
- Міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів (МКЖР), за адресою: www.icij.org.

4.2 «Поличкові» компанії

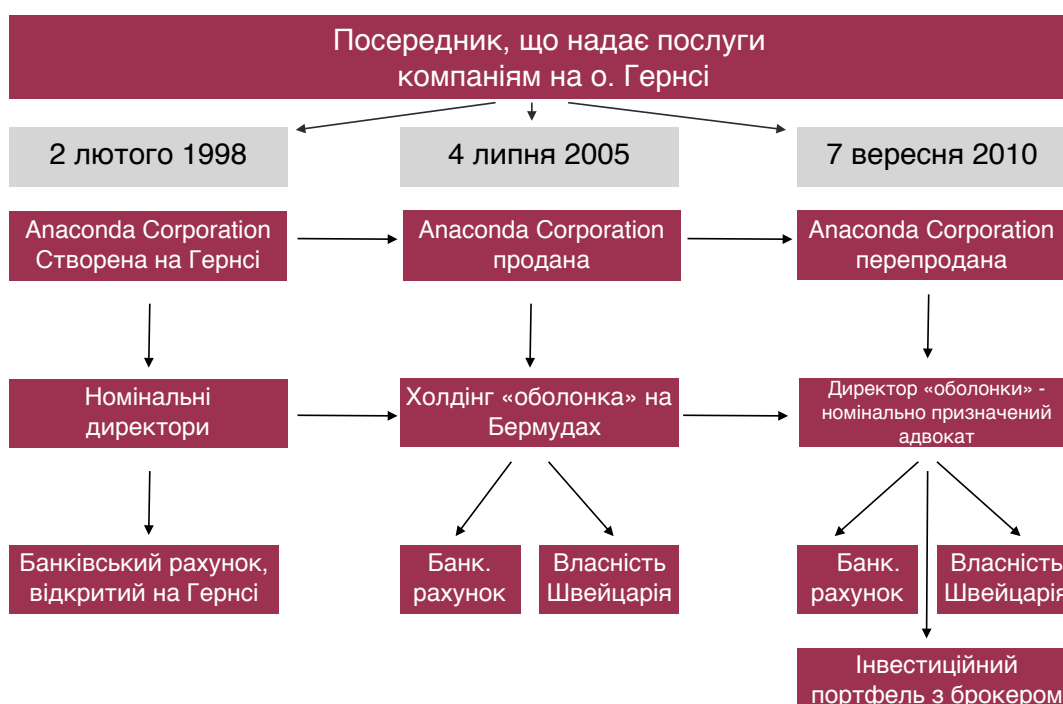
«Поличкові» компанії – це вид компаній-«оболонки», подібних до них в тому, що вони не є компаніями «з крові та плоті».

«Поличкова» компанія – це корпорація, яка ніколи не вела ніякої діяльності. Вона була створена, залишена неактивною та покладена на «полицю». Згодом ця корпорація, як правило, продається певній особі, яка віддає перевагу готовій компанії замість того, щоб створювати нову.²⁷ Істотна відмінність між компаніями-«оболонками» та «поличковими» компаніями полягає в тому, наскільки давно відповідні компанії були зареєстровані, при цьому вартість «поличкової» компанії буде визначатися не тільки її віком, а й її історією та стосунками з банками.

«Поличкова» компанія – це компанія, яка вже була зареєстрована на основі стандартної засновницької угоди і статуту і має неактивних акціонерів та директорів, а також неактивного секретаря. Коли згодом «поличкова» компанія продається, неактивні акціонери передають свої акції покупцю, а директори та секретар подають заяви про звільнення за власним бажанням. Як правило, законодавство не вимагає повідомляти державні органи про продаж «поличкової» компанії.

27 FATF Misuse Report, вказ. вище, стор. 24.

Комірка 2 – Використання «поличкової» компанії

В рекламі «поличкової» компанії наголос робиться, як правило, на перевагах, які мають «поличкові» корпорації та компанії певного «віку», завдяки чому вони мають готову історію своєї діяльності. Наприклад, «Компаніз Інкорпорейтед»²⁸ пропонує список «попередньо зареєстрованих» «готових до вжитку» компаній, які можна придбати. Власник попередньо зареєстрованої корпоративної структури має можливість скористатися перевагами її негайної придатності до роботи та моментального отримання у власність, давності її реєстрації та миттєвого отримання у власність компанії, яка має певну історію існування. Таку структуру можна без затримок передати іншій особі, оскільки емісії її акцій не було, а за її допомогою простіше претендувати на отримання контрактів та фінансування. Крім того, під

неї простіше отримати корпоративні кредитні картки та корпоративні кредитні лінії.

В деяких юрисдикціях реєстрація компанії може вимагати багато часу, а отже часто буде простіше, швидше та дешевше отримати право власності на «поличкову» компанію, аніж реєструвати нову структуру. Деякі кредитори надають позики тільки компаніям, які проіснували від шести місяців до двох років. Багато державних відомств не укладатимуть контракти з компаніями, які ведуть свою діяльність менше двох років.

Вартість «вистиглої» «поличкової» компанії, готової до негайного продажу, як правило, буде різною в залежності від тривалості її існування. Наприклад, за компанію віком менше п'яти років зазвичай проситимуть приблизно 1000 доларів США за кожний рік її існування. Якщо йдеться про компанію віком більше 10 років, зазначена цифра

28 Див.: <http://www.companiesinc.com/corporation/aged> та <http://www.unitrustcapital.com/services.html>.

може вирости до 35000 доларів. Ціна зростає, якщо «поличкова» компанія пропонує додаткові переваги, наприклад, кредитні лінії, ділову документацію та банківські рахунки, що вже існують певний час.

«Поличкові» компанії є предметом занепокоєння для правоохоронних органів, оскільки злочинці можуть легко збити слідчих із сліду, купуючи «поличкові» компанії без передання права власності на них, тобто без їх реєстрації в державних органах. В таких випадках розслідування часто виводить на тупикового засновника компанії, який давно її продав покупцю, від якого не залишилося ані жодних документів, ані зобов'язання зареєструвати факт зміни власника.

4.3 Трасти

Концепція трасту, мабуть, є менш відомою, ніж поняття компанії, проте вона виникла набагато раніше. Траст – це форма юридичних стосунків, яка вперше була створена в Англії, після чого набула свого подальшого розвитку, головним чином, в державах загального права або ж англо-саксонської правової традиції, таких як Велика Британія, США, Австралія, Канада, Південно-Африканська Республіка та Нова Зеландія. При цьому подібні до трастів установи зустрічаються і в інших країнах, наприклад, в Японії, Панамі, Ліхтенштейні, Мексиці, Колумбії, Ізраїлі та Аргентині.²⁹

29 Слід також зазначити, що в деяких країнах, наприклад, в регіоні Близького Сходу та Північної Африки (БСПА) визнається певний тип трасту, який називають «вакф» (Waqf) – активи, що не підлягають відчуженню і передаються для святих цілей, передбачені ісламським правом. Йдеться про добровільне та безвідкличне передання майна або частини майна особи – як правило, споруди або земельної ділянки, або навіть готівки – на святі мусульманські або благодійні потреби, коли передані активи тримаються в благодійному трасті. Втім, не зважаючи на подібність, вакф є відмінним в одному ключовому аспекті: він спирається на угоду про його створення, в той час як траст (як його розуміють в Сполученому Королівстві (СК) та в багатьох інших країнах загального права або англо-саксонської правової традиції) є формою юридичних стосунків або домовленостей між різними сторонами, а не угодою як такою (більш докладний опис буде наведений далі).

Траст є формою юридичної домовленості або стосунків, яка існує в багатьох юрисдикціях і передбачає, що певна особа («довірчий власник») має у власності певні активи, але не для власного використання та вигоди, а для вигоди інших («вигодоодержувачів»). На відміну від компаній або корпорацій, це корпоративний засіб, що не має окремої юридичної особи, в якому юридичні права власності є відокремленими від прав вигодоодержувачів. Це свого роду обов'язкове до виконання зобов'язання, за яким право власності на активи передається довірчому власнику (власникам) шляхом оформлення акту про заснування трасту,³⁰ але управління та використання активів здійснюються в цілях набуття вигоди названими або анонімними вигодоодержувачами.

Основою для розробки концепції трасту стала поширена в середньовічній Англії практика, за якою лицарі, що відправлялися в хрестові походи, довіряли свою власність родичам або друзям (прототипам сучасних довірчих власників) для того, щоб забезпечити інших членів родини в разі своєї загибелі. Далі виникла ідея поділеного права власності, згідно з якою хрестоносець (або ж призначені ним особи) вважалися такими, що є вигодоодержувачами від земельних наділів, а особа, якій такі наділи доручені, вважалася їхнім юридичним власником. Ці базові концепції залишаються незмінними і до сьогодні.

Трастові відносини формуються з багатьох причин та в багатьох цілях, і навести вичерпний список всіх типів трастів неможливо. Траст може створюватися під будь-яку мету, якщо вона не суперечить державній політиці, не є незаконною та не порушує певні фундаментальні норми законодавства про трасти. Застосовне до конкретного трасту законодавство буде визначатися його умовами. Крім того, держави, які підписали Гаазьку конвенцію про закон, застосовний до трастів, і про визнання трастів (1985), визнають дійсність трастів, але тільки таких, що створюються на добровільній основі

30 Більш докладний опис наведений далі.

та оформлюються письмовим документом. В певному сенсі можна стверджувати, що мета, з якою можуть використовуватися трасти, обмежується тільки уявою відповідних сторін, а також ідеями їхніх професійних радників.

На практиці траст проявив себе як винятково гнучкий інструмент, що може бути використаний в багатьох правомірних та гідних цілях. Ним часто користуються для майнового планування, а також так званого захисту активів осіб. Проблеми починають виникати тоді, коли траст використовується для приховування походження та розподілу незаконно набутих коштів. На жаль, трасти за участю анонімних учасників стали стандартною частиною схем відмивання грошей.

Основними компонентами або сторонами трасту є засновник, довірчий власник, вигодоодержувачі та власність трасту. Засновник передає право власності на свої активи довірчим власникам за допомогою акту про створення трасту,³¹ а самі ці активи мають управлятися та використовуватися на користь названих або анонімних вигодоодержувачів. Це зобов'язання є обов'язковим для виконання. В процесі передання (або ж «заснування») певної власності юридичне право власності на активи (які називають довірчою власністю) відокремлюється від фінансового інтересу, закладеного до таких активів.

Найбільш поширеною формою трасту є створений відповідно до намірів сторін траст, який включає в себе як фіксовані, так і дискреційні трасти. У дискреційному трасті інтерес вигодоодержувачів не є фіксованим та залежить від реалізації довірчим власником певних дискреційних повноважень на їхню користь. По своїй суті він є найбільш гнучкою формою трасту і часто використовується злочинцями, оскільки дає змогу

призначати або змінювати вигодоодержувача в будь-який момент, що дозволяє тримати особу вигодоодержувача в таємниці, доки їй не буде передане право власності на активи, що зберігаються в трасті.

У випадках, коли довірчий власник має певні дискреційні повноваження щодо інвестування та розподілу активів трасту, до засновчого акту має бути доданий лист, що не є юридично обов'язковим, і який називають листом-побажанням. Лист-побажання, який часто додається до актів про створення дискреційних трастів, містить перелік побажань засновника щодо способу, в який довірчий власник має виконувати свої обов'язки, осіб, розпорядження яких він має виконувати, та осіб, які мають бути вигодоодержувачами (до їхнього числа може входити і сам засновник). Хоча лист-побажання не накладає на довірчого власника юридичних зобов'язань, він, як правило, виконує висловлені в такому листі побажання.³²

Як зазначалося вище, траст не є окремою юридичною особою, при цьому довірчий власник тримає активи трасту як траст-агент. Втім, з іншого боку, траст не є просто угодою як такою. Він дійсно спочатку створюється засновником, але після цього стає формою юридичних стосунків або домовленостей між юридичними особами – засновником, довірчим власником та вигодоодержувачем,³³ і регулюються такі стосунки в першу чергу положеннями угоди про траст або актом про створення трасту, а вже в другу чергу спеціальними правилами застосовної правової системи.

Вигодоодержувач є особою, яка призначається для отримання чогось, що є результатом трастових домовленостей. Від трастів обов'язково вимагається наявність визначеного кінцевого вигодоодержувача, проте доки певна особа не отримає права вигодоодержувача по відношенню до доходів або

31 Іноді як форма трастового інструменту згадується заява про створення трасту. Її відмінність від акту про створення трасту полягає в тому, що в ній не вимагається зазначити ані прізвища засновника, ані ставити його підпис; в такому разі єдиною названою стороною стає довірчий власник, що забезпечує високий рівень конфіденційності.

32 Звіт ОЕСР 2001 р., вказ. вище, стор. 26, пар. 2.

33 FATF Misuse Report, вказ. вище, Дод. 2 Пояснювальна записка: Trust, стор. 25, ч 5.

капіталу після закінчення визначеного періоду, який називають періодом накопичення, траст може мати тільки суб'єктів повноважень, не маючи при цьому визначених наявних вигодоодержувачів. Згаданий тут період, як правило, збігається з періодом існування трасту, який в акті про заснування трасту прийнято називати періодом діяльності трасту.³⁴

«Довірчий власник, який може бути оплачуваним фахівцем або компанією, або особою, яка працює на безоплатних засадах, тримає активи в трастовому фонді окремо від своїх власних активів. Довірчий власник інвестує активи трасту або розпоряджається ними у відповідності до вимог акту про створення трасту, оформленого засновником, з врахуванням положень листа-побажання. Крім того, може існувати ще й опікун, який може мати право вето пропозиції довірчого власника або скасовувати їх, а також довірчий держатель, що тримає активи, якими розпоряджуються довірчі власники-керівники».³⁵

В момент створення трасту має відбутися передача права власності або майна; при цьому мінімальна сума капіталу, яка мусить бути передана від засновника до довірчого власника, не є визначеною. Конкретні способи спрямування коштів до трасту можуть бути різними. Наприклад, злочинець може скористатися «бутафорським засновником» для того, щоб створити траст з певним номінальним капіталом, і щоб уникнути своєї ідентифікації як справжнього джерела коштів, зафіксованих в акті про створення трасту. Як зазначалося вище, в деяких країнах «декларація про створення трасту» дає засновнику можливість не називати себе взагалі в процесі створення трасту.

При створенні трасту його засновник користується порівняно широкою свободою. Втім, коли траст вже створений, його можливості впливу на траст є досить обмеженими. Після створення трасту головним

обов'язком довірчого власника є забезпечувати інтереси вигодоодержувачів, а не засновника.

Звичайною, але не обов'язковою практикою є письмова фіксація факту створення трасту у формі акту про створення трасту або іншого трастового інструменту, в якому має бути визначене наступне:

- Спосіб, в який вигодоодержувачі можуть отримувати вигоду від трасту;
- Повноваження/обов'язки, які матимуть довірчі власники стосовно управління трастом та його активами.

В багатьох юрисдикціях відсутня вимога про реєстрацію трастів, що в свою чергу може ускладнити встановлення особи вигодоодержувача трасту.³⁶

36 Слід мати на увазі, що остаточний текст Четвертої європейської директиви про відмивання грошей (та її проекту, прийнятого Європейським Парламентом в березні 2014 року) передбачає створення реєстру трастів. Вперше в історії держави-члени Європейського Союзу (ЄС) будуть зобов'язані вести централізовані реєстри, що містять відомості про кінцевих вигодоодержувачів корпорацій та інших юридичних осіб, так само як і трастів. Щоправда, такі публічні реєстри не є повністю публічними, йдеться про «Будь-яку особу або організацію, здатну довести свій «правомірний інтерес», а це можуть бути, наприклад, журналісти, що проводять власне розслідування, та інші зацікавлені громадяни, які матимуть право доступу до таких відомостей про вигодоодержувачів, як їхні прізвища, місяць та рік народження, громадянство, місце проживання та докладний опис прав власності». Цей підхід ще потребує ухвали з боку послів держав-членів ЄС (COREPER) та парламентських комітетів з економічних та валютних питань, громадянських свобод, судочинства та внутрішніх справ, перш ніж він буде внесений до зали Парламенту для голосування в 2015 році. Див. <http://www.step.org/european-ministers-debate-amended-money-laundering-directive-next-week> та <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20141216IPRO2043/html/Money-laundering-Parliament-and-Council-negotiators-agree-on-central-registers>.

34 FATF Misuse Report, вказ. вище, Дод. 1 Глосарій, стор. 23.

35 2006 FATF Report, вказ. вище, Дод. 1 Глосарій, стор. 24.

Ключ до розуміння явища трастів полягає у відокремленні юридичних прав власності на активи трасту (вони залишаються у довірчого власника) від права на отримання вигоди від цих активів (воно належить вигодоодержувачам). Дуже часто виникають непорозуміння через те, що особа («засновник»), яка передає активи довірчому власнику, не усвідомлює, що тим самим вона втрачає всі права на такі активи та на їх контроль, включаючи контроль за управлінням ними, якщо відповідні повноваження не залишаються за засновником згідно з актом про створення трасту. Для слідства вирішальним моментом буде можливість оспорити реальну мету трасту, довівши, що його засновник (злочинець) і далі продовжує контролювати його активи.

Часто відмову у розкритті відомостей про траст обґрунтовують обов'язком довірчого власника зберігати анонімність учасників. Втім, це питання було нещодавно обговорене та певною мірою роз'яснене в рішенні Апеляційного суду Гернсі в справі В проти Т (Апеляційний суд, 11 липня 2012 року). Аналізуючи обставини, за яких розкриття зазначеної інформації було б належним, суд визнав обов'язок довірчого власника зберігати конфіденційність таким, що є аналогічним обов'язком банку перед клієнтом.

У відомій англійській справі Турньє проти Національного провінційного та союзного банку Англії [1924] 1 К.В. 461 суд постановив, що на довірчих власників покладається загальний обов'язок збереження конфіденційності, проте такий обов'язок не є абсолютним та може скасовуватися, окрім іншого, тоді, коли розкриття інформації вимагає закон. Нарешті, обов'язок збереження конфіденційності має певні межі, особливо в світлі усунення потенційної несправедливості; отже в разі проведення кримінального розслідування за фактами відмивання грошей розкриття такої інформації буде виправданим.

Проста схема трасту, що використовується в злочинних цілях, передбачала б наступне:

Засновник використовує довірчих власників на Британських Віргінських островах, наприклад – трастового посередника, який надає послуги із створення трастів, для заснування дискреційного трасту на островах Кука та «кладе» в такий траст певну номінальну суму грошей. Далі цей траст придбає різні активи, пов'язані з доходами від злочинної діяльності, через наступні структури:

- Зареєстрована в Ліберії компанія, яка належить власникам акцій на пред'явника та має банківський рахунок в Латвії та розкішні автомобілі;
- Зареєстрована в Панамі компанія з акціонерами, які є держателями акцій від імені трасту, з банківським рахунком в Ліхтенштейні та власністю в різних місцях;
- Зареєстрована в штаті Делавер компанія з акціонерами, які є держателями акцій від імені трасту, з банківським рахунком на Кіпрі та яхтою на Багамах.

В ході подальшого розслідування з'ясується, що цей траст має дискреційних вигодоодержувачів, тобто, фактично акції опосередковано, через акції на пред'явника та номінальних акціонерів, належать компаніям, в яких вигодоодержувач має дискреційний інтерес. Для того, щоб довести, що засновник (підозрюваний) фактично є вигодоодержувачем, необхідно зібрати докази, які вказують на те, що він контролює траст для своєї власної вигоди, «наказуючи» довірчому власнику, як саме той мусить здійснювати свої дискреційні повноваження.

Комірка 3 – Структура злочинного трасту

5. Встановлення осіб, які мають контроль та вигоду

Найскладнішою частиною дослідження корпоративних засобів є виявлення вигодоодержувача через докази, що вказують на особу, яка контролює певний засіб. Головним прагненням злочинця є отримувати вигоду від своїх незаконно здобутих статків, а це іноді може привернути увагу правоохоронних органів та призвести до помилкових кроків, коли лише один встановлений факт часто-густо дає першу можливість продертися крізь завісу таємності. Для цього існують декілька методів розслідування, включаючи дослідження баз даних (таких, як веб-сайт, створений вже згаданим МКЖР³⁷ на якому вивішуються документи з прізвищами тих, хто стоїть за оформленими на підставних осіб компаніями та приватними трастами); втім, єдиного чарівного методу нема, і експерту-практику залишається лише не поступатися злочинцям у винахідливості.

Експерту-практику необхідно не тільки з'ясувати, хто саме контролює корпоративний засіб, але також встановити особу, яка отримала кінцеву вигоду від його роботи. Як і в усіх розслідуваннях злочинів, що породжують статки, тут також знадобиться проведення фінансового розслідування для відстеження та фіксації руху коштів, тобто відстеження слідів грошей. Інформація, необхідна для встановлення вигодоодержувача, може бути знайдена через зв'язки між джерелами коштів, їх одержувачами, часом їх одержання та місцем їх зберігання або зарахування на банківські рахунки.³⁸

Фінансовий сектор може стати дуже цінним джерелом інформації для експерта-практика, який займається фінансовим розслідуванням та розшуком активів. Вправний експерт-практик є обізнаним з вимогами, які висуваються до фінансових установ в світлі інструментів боротьби з відмиванням грошей (БВГ), зокрема стосовно належної перевірки клієнтів (НПК) та ведення документації.³⁹ Завдяки цим знанням він розуміє, про що саме треба питати та які документи вимагати; це можуть бути, наприклад, довідкові доповіді щодо ділових стосунків конкретних компаній, а також листування, результати оцінки ризиків, виписки з банківських рахунків, документи, подані для відкриття рахунку, тощо.

Вимоги, встановлені для фінансових установ стосовно належної перевірки клієнтів,⁴⁰ включають в себе, наприклад, з'ясування особи вигодоодержувача (а не тільки самого клієнта), а також здійснення розумних кроків для перевірки особи вигодоодержувача тією мірою, якою це необхідно для того, щоб фінансова установа розуміла, хто саме цією особою є. Для цього фінансовим установам належить вживати розумних заходів з тим, щоб розібратися в структурі прав власності та управління свого клієнта, якщо таким клієнтом є юридична особа або інша структура. Особливу увагу слід звертати на фінансові продукти, які викликають підозри просто в силу їхнього характеру, наприклад, коли клієнтом та вигодоодержувачем є дві різні особи (спільні рахунки, спільні рахунки цінних паперів, інвестиційні компанії та інші колективні інвестиції), коли існують офшорні компанії, коли клієнти тримають активи, а конкретний вигодоодержувач відсутній (наприклад, дискреційні трасти), або ж коли клієнт зв'язаний обов'язками збереження професійної таємниці (адвокати або нотаріуси, які тримають рахунки для досягнення особливих професійних цілей).

37 МКЖР є глобальною мережею, в якій беруть участь 185 журналістів, що проводять власні розслідування в 65 країнах та співпрацюють в створенні ґрунтовних слідчих версій. Вона була ініційована як проект Центру добросовісності в державних органах на розвиток притаманного цьому Центру стилю журналістських розслідувань з особливою увагою до тих явищ, що виходять за межі державних кордонів. Редактори та репортери МКЖР забезпечують журналістів по всьому світі ресурсами та найдосконалішими інструментами в режимі реального часу. Див. <http://www.icij.org/offshore/secret-files-expose-offshores-global-impact>.

38 Див. відомості про фінансову характеристику в розділі 3.

39 Див. відомості про відмивання грошей та розшук активів в розділі 5, параграфі 4, де йдеться про «використання запобіжних заходів БВГ в процесі розшуку активів».

40 Рекомендація FATF 5.

Якщо корпоративний засіб був створений для приховування особи справжнього власника коштів, заплутане павутиння його структури часто вдається розплутати, коли фінансове розслідування дає можливість встановити особу вигодоодержувача - власника грошей. Вигодоодержувачем буде та особа, яка споживає плоди злочинної діяльності, тобто, особа, що їздить дорогими автомобілями та проводить час на розкішних курортах.

5.1 Міжнародна співпраця

Якщо одержані злочинним шляхом активи зареєстровані на офшорні структури, допомога в розслідуванні у вигляді збирання документів та доказів, необхідних для з'ясування (можливою мірою) особи вигодоодержувача, може бути надана через інструменти міжнародного співробітництва. Знання підходів до розслідувань, пов'язаних з транснаціональними структурами, вміння використовувати багатосторонні та двосторонні угоди, запити про правову допомогу та неформальні канали є вирішальними інструментами в руках експертів-практиків, які мають завдання довести зв'язок між одержаними злочинним шляхом доходами та особою злочинця.⁴¹ Не менш важливо знати, що саме може запропонувати конкретна країна, та яким чином цю інформацію можна отримати, оскільки спільні зусилля різних юрисдикцій мають ключову роль для успішного завершення розслідування.

В таких справах процес розслідування спирається на використання безлічі джерел з різних юрисдикцій – як фізичних осіб, так і документів, на їх аналіз та співставлення. В такій роботі необхідно враховувати конкретне ділове та правове середовище, яке є різним в різних країнах, та навіть в різних галузях економіки. Чим більш ускладнена офшорна структура, тим складнішим буде розслідування. Одним з ключових елементів дослідження та аналізу є пошук розбіжностей та помилок. Успіх розслідування часто значною мірою

залежить від вміння експерта-практика використати всі наявні можливості, інструменти та джерела для того, щоб зібрати докази та відстежити активи. Окремим джерелом оперативної інформації, яке все активніше використовується протягом останнього десятиріччя, є пошук за відкритими джерелами, під яким розуміється збирання відомостей з джерел, відкритих для загалу, та їх аналіз.⁴² До прикладів таких джерел відносяться відкриті для загалу бази даних (наприклад, бази даних про майнові та корпоративні права), які досить просто знайти за допомогою доступних інструментів пошуку, таких як Google, або ж проаналізувати за допомогою спеціально адаптованого програмного забезпечення, такого як Система збору розвідувальних даних щодо повернення активів (ARIS) Міжнародного центру повернення активів МЦПА.

Ціллю пошуку має бути не тільки певний траст або компанія, але також асоційовані з ними структури та можливі зв'язки з ними. Необхідно розробляти характеристики всіх причетних осіб, включаючи номінальних акціонерів, траст-агентів та інших третіх сторін, що мають відношення до офшорних структур. Найважливішим завданням є ретельно фіксувати кожний виявлений в країні або за її межами елемент інформації та документувати всі зв'язки, навіть такі, які можуть видаватися незначними або неважливими для справи. Ключем для викриття мережі-оболонки може стати просто номер телефону або певна адреса. Для того, щоб випадково не пропустити жодний елемент інформації, експертам-практикам слід користатися інструментами схематичного оформлення зв'язків, такими, як, наприклад, доступну безоплатно он-лайн програму yEd.⁴³ Після цього інформацію слід

41 Див. відомості про міжнародну правову допомогу в розділі 4.

42 Див. матеріали щодо стратегії розслідування справи у розділі 2.

43 yEd є потужною комп'ютерною програмою, яка здатна швидко та результативно генерувати схеми високої якості. Її можна завантажити безоплатно та використовувати для креслення численних типів схем, включаючи схеми потоків, схеми мереж, організаційні структури та схеми стосунків між структурами, так само як і для імпорту даних зовнішніх програм для їх подальшого аналізу. Див. http://www.yworks.com/en/products_yed_about.html.

співставити з відомостями, наданими підозрюваним, для виявлення можливих розбіжностей або особливостей. Прикладом розбіжностей може бути ситуація, коли вигодоодержувач (підозрюваний) не декларує жодних активів. При цьому в ході розслідування з'ясується, що номінальна особа, визначена як директор низки корпоративних засобів, що мають відношення до підозрюваного, розпоряджається активами мільйонної вартості. Отже, можливо, власником таких активів є підозрюваний. І тоді необхідно довести, що ці активи витрачаються для його вигоди та за його «запитами».

5.2 Відповідна документація/інформація

Оскільки трасти є формою приватних домовленостей та юридичних стосунків і не можуть мати статус юридичної особи на відміну від компаній, що виступають як окремі юридичні особи, загальна тенденція полягає в тому, щоб передбачати норми регулювання діяльності посередників, що створюють трасти, які будуть жорсткішими, аніж норми, що стосуються самих трастів. Отже, для того, щоб встановити сторону, яка має контроль, «просвітивши» корпоративну завісу у формі певної структури, експерту-практику варто очікувати одержання актуальної інформації/доказів від надавачів послуг TCSP або від інших професійних посередників, яким доручене створення таких структур та/або управління ними.

В таблиці на наступній сторінці наведений приклад даних, які можна отримати стосовно трастів та компаній.

Якщо траст не засновано належним чином, це може бути корисною інформацією для слідчого з точки зору встановлення/підтвердження особи, що є фактичним вигодоодержувачем. Наприклад, якщо засновник (підозрюваний) заявляє про нібито створений траст, але і далі контролює власність такого трасту, ця структура трастом не вважається. Спростуванню факту трастової діяльності та підтвердженню особи фактичного вигодоодержувача від здобутих злочинним шляхом доходів сприятиме доведення того, що дана особа віддає довірчому власнику інструкції щодо розпорядження

коштами на банківському рахунку та одержує від цього вигоду.

Не менш важливо одержати повний комплект фінансових документів від причетних банків, оскільки це сприятиме проведенню розслідування в його фінансовій частині. Необхідно одержати для ознайомлення всі службові записки, листування або послання електронної пошти, а також ретельно оглянути та проаналізувати всі чеки, грошові перекази, інструкції про зарахування/зняття коштів та виписки з банківських рахунків.

Необхідно отримати для ознайомлення документи, що стосуються придбання майна: повний комплект записів про укладання угод, включаючи всі записки, офіційні протоколи та листування електронною поштою, так само як всі документи, що підтверджують оплату зобов'язань за іпотекою. На додаток до документів, що визначають джерело коштів, які виплачувались юристам, що оформлювали нерухомість або розпоряджались рахунками трасту, необхідно встановити всіх осіб, які отримували або відправляли пошту в даному об'єкті нерухомості.

ТРАСТ

- Повні дані про засновника та довірчого власника;
- Акт про заснування трасту, його варіанти;
- Протоколи та рішення довірчого власника;
- Листи-побажання;
- Все листування, доручення, електронні листи або інструкції;
- Дані про вигодоодержувача та листи про появу нового вигодоодержувача або його усунення;
- Рахунки (які необхідно мати) трасту, хоча аудити вони не підлягають;
- План активів;
- Листування з всіма інвестиційними менеджерами;
- Регулярні оцінки;
- Прийняті довірчим власником рішення, як-от призначення капіталу, розподіл доходів, внесення змін до акту про заснування трасту або до його редакцій, всі значущі зміни або трансакції з активами трасту;
- Протоколи/стенограми телефонних розмов. (Часто довірчий власник отримує телефонний дзвінок від засновника з дискреційним інтересом в трасті, який просить про певний розподіл доходів або про надання позики. Якщо таке прохання не фіксується та сприймається радше як інструкція, аніж прохання, можна зробити висновок про те, що контроль активів трасту належить засновнику.)

КОМПАНІЯ

- Установчі документи;
- Склад акціонерів;
- Статут;
- Акціонерний та емітований капітал/копії сертифікатів акцій та акцій на пред'явника;
- Все листування, доручення, електронні листи або інструкції.

7. Відстеження цифрової валюти

Федеріко Паезано

1. Поняття цифрової валюти **131**
  - 1.1 Загальні характеристики **131**
  - 1.2 Де чий «біткоіни»? **133**
  - 1.3 Правові характеристики **134**
2. Відстеження цифрової валюти **135**
  - 2.1 Біткоін та злочинці **135**
  - 2.2 «Блокчейн» як інструмент розслідування **135**
  - 2.3 Прийоми розслідування **136**
  - 2.4 Практичний приклад: Шовковий шлях **139**
3. Заключні міркування **141**

1. Поняття цифрової валюти

Протягом останніх років системи фінансових платежів охопила небачена досі хвиля технологічних інновацій, пов'язана з розвитком нових методів електронних платежів. Ці інструменти збільшують занепокоєність, пов'язану з можливостями відмивання грошей та фінансування тероризму, оскільки ці нові, побудовані на передових технологіях канали також можуть бути використані в злочинних цілях. Технології розвиваються з величезною швидкістю, в той час як законодавці, як правило, дуже повільно до них адаптуються. Ця різниця в темпах породжує відповідні прогалини, які негайно починають експлуатуватися злочинцями. Особливо це стосується нових способів переміщення коштів всім світом. Фінансові трансакції, в яких раніше обов'язково були присутні гроші або похідні деривативні інструменти, зараз можуть здійснюватися на основі нових технологій, таких як Інтернет, мобільні платежі та карткові інструменти, які швидко завойовують популярність в усьому світі. Вони позначаються (власне, вже позначаються) на ефективності наявних прийомів розслідування фінансових злочинів та відповідних кращих зразків практики. Ці *modi operandi* спиралися на минулий досвід, коли для проведення трансакції була потрібна готівка або чеки та банківські рахунки, а також покладалися, головним чином, на те, що фінансові установи будуть дотримуватися своїх обов'язків щодо виконання вимоги «знай свого клієнта» (*know your customer*, KYC). Розроблені останнім часом нові методи платежів можуть зруйнувати дієвість попередніх методів та кращих зразків практики та поставити нові виклики перед фінансовими розслідуваннями з точки зору способів їх проведення.

Цифрова валюта може значно спростити для злочинців процеси приховування джерел своїх статків та непомітного пересування коштів через кордони. Нещодавні приклади (такі як «Резерв свободи» та «Шовковий шлях») показують, що злочинні організації вже використовують цифрову валюту для відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. З іншого боку, ці справи також показали, що, незважаючи на всі

складнощі, з'ясування осіб-власників цифрової валюти не є неможливим. Мережі цифрової валюти, як правило, фіксують операції в розподілений публічній книзі рахунків (вона буде більш докладно описана далі), яка може перевірятися за допомогою інструментів аналітичного моніторингу, здатних виділяти підозрілі трансакції. Цифрова операція завжди залишає слід. І коли завісу таємності зірвано, відповідні активи можна шукати, знаходити та конфісковувати.

1.1 Загальні характеристики

Цифрову валюту, як правило, описують як валюту або засіб обміну, який створюється та зберігається в електронній формі (тобто, у формі, відмінній від фізичної, як банкноти та монети). Це визначення може бути фактично застосовним до будь-якої валюти, що існує сьогодні (долари, євро, тощо). Деякі з видів такої валюти (наприклад, біткоіни) є «криптовалютою» - свого роду цифровою монетою на основі криптографії (з метою створення ланцюгів цифрових підписів переказів цих монет), мереж однорангових суб'єктів та децентралізації. З огляду на її характеристики криптовалюта не може не привертати серйозної уваги, якщо вона починає фігурувати у фінансовому розслідуванні. В цьому розділі увага буде зосереджена саме на криптовалюти, зокрема – на біткоінах,¹ які і складають основу майже всіх інших видів криптовалюти.

До характеристик, які живлять процес все більшого визнання криптовалюти, відносяться певний рівень анонімності, швидкість трансакцій та дуже невелика собівартість. Спільнота, що нею користується, зростає кожного дня, що приваблює все більшу кількість користувачів, комерсантів та інвесторів.

¹ Слово 'Bitcoin' (з великої 'B') використовується, коли йдеться про концепцію/технологію/мережу. Слово 'bitcoin' (з маленької літери) використовується, коли йдеться про валютну одиницю.

ЦИФРОВА ТА КРИПТОВАЛЮТА

Переважна більшість грошової маси в світі (долари, євро, фунти стерлінгів, тощо) створюється та торгується виключно в електронній формі, а її рухом керують за допомогою комп'ютерів. В суспільстві, яке кожного дня всі більше позбавляється готівки, вся наша валюта набуває характеру валюти цифрової, хоча її емісія і досі регулюється центральними банками на основі їхньої грошової політики. На криптовалюту жодна держава не має ніякого впливу. Така валюта формується на децентралізованій основі виключно за допомогою заздалегідь визначеного математичного процесу, який обмежує обсяги новоствореної валюти.

В листопаді 2008 року в Інтернеті з'явилася підписана ім'ям Сатоші Накамото (Сатоші) стаття під назвою «Біткоїн: електронна грошова система однорангових суб'єктів»,² яка і поклала початок використанню мережі однорангових суб'єктів³ як «системи електронних трансакцій, що не спирається на довіру». З січня 2009 року мережа «Біткоїн» почала своє існування із запуском першого відкритого клієнтського джерела Bitcoin та емісією перших біткоїнів.⁴

Головною рисою, яка відрізняє Біткоїн від всіх попередніх спроб створення цифрової валюти, є децентралізація. В системі використовується технологія однорангової мережі, через яку користувачі здійснюють перекази без втручання будь-якого центрального органу, банку або іншої фінансової установи. Програма, що управляє мережею, є відкритим джерелом. Її код є нетаємним,

2 Див.: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.

3 Мережа однорангових суб'єктів – це мережа, де такі суб'єкти мають однакові права та можливості. Однорангові суб'єкти надають свій ресурс (або його частину) іншим одноранговим суб'єктам, що не потребує жодної координації. В такій системі однорангові суб'єкти є водночас і постачальниками, і споживачами ресурсів на відміну від традиційної моделі «клієнт – сервер».

4 Див.: <https://blockchain.info/block/000000000019d-6689c085ae165831e934ff763ae46a2a6c172b3f1b60a8ce26f>.

відкритим для учасників та розробників, і контролюється він не єдиною структурою, а спільнотою людей. Управління трансакціями та їх реалізація, так само як емісія нових біткоїнів, здійснюються колективно мережею осіб, які на безоплатних засадах діляться комп'ютерним потенціалом своїх пристроїв для забезпечення діяльності системи. Така діяльність є частиною процесу, який називають терміном «майнінг». Комп'ютери, що забезпечують роботу мережі, перевіряють та фіксують трансакції в публічній розподіленій книзі рахунків, де всі будь-коли здійснені трансакції реєструються в незмінний та незворотній спосіб. Винагорода волонтерам за цю роботу виплачується новими емітованими біткоїнами, а також комісійними за трансакцію.

Наріжним каменем цієї мережі є згадана публічна книга трансакцій, яку називають терміном «блокчейн». Блокчейн реєструє кожну трансакцію з біткоїнами як низку одиниць меншого розміру, які називають «блоками», і які впорядковуються за хронологією та з'єднуються один з одним, виконуючи функцію позначення часу трансакції, яку вони містять, та підтверджуючи її дійсність. Приблизно раз на 10 хвилин додається новий блок; це відбувається, коли один з приєднаних до мережі комп'ютерів виграє змагання з іншими у вирішенні певної математичної задачі.⁵ Винагородою за розв'язання цієї задачі є певна кількість біткоїнів, яка кожні чотири роки збільшується на половину, що й обмежує кількість одиниць валюти, які будуть створені (21 мільйон біткоїнів). Майнінг є не єдиним способом придбання біткоїнів, так само як і видобування («майнінг») золота не є єдиним способом стати власником дорогоцінного металу. Цю валюту, подібно до будь-якої іншої, можна отримати в обмін за продаж товарів або послуг. Зараз біткоїни приймаються тисячами магазинів, включаючи такі міжнародні бренди як Overstock або Expedia. Біткоїни можна також придбати в інших осіб, які їх продають напряму або через обмінні центри.

5 Див.: http://en.wikipedia.org/wiki/Cryptographic_hash_function.

Тепер буде корисним познайомитися з двома різними частинами програмного забезпечення, що долучається до використання криптовалюти. Перша – це наріжний камінь валюти, програма, яка дозволяє одноранговим суб'єктам з'єднуватись один з одним, обмінюватися інформацією та колективно поновлювати спільну книгу рахунків. В мережі Біткоїн ця частина зветься «Серцевиною біткоіну»; вона є похідною від початкового коду Сатоші та підтримується спільнотою розробників. Друга категорія програмного забезпечення – це так званий «Біткоїн-клієнт», який використовується в комп'ютері або смартфоні користувача для управління адресами (див. далі) та відправлення/отримання транзакцій.

1.2 Де чії «біткоіни»?

Обмін біткоінами проводиться між особами за допомогою «біткоїн-адреси» - рядка літер та цифр, що виглядає наступним чином: 1FedeAz5x1HUXrCNLbtMDqsw6o5GN-n4xqX. Біткоїн-адреси генеруються автоматично встановленою на приладі програмою «Біткоїн-клієнт» (разом з криптографічною парою ключів). На відміну від банківської системи, в якій користувач, як правило, має один або навіть декілька банківських рахунків, користувач криптовалюти може мати стільки різних адрес, скільки йому потрібно. Часто з міркувань анонімності адреса використовується тільки один раз, після чого знищується. Кожна зареєстрована в блокчейні транзакція просто прив'язує суму до адреси та до її публічно-приватної пари ключів. Сума, відображена адресою в блокчейні, може бути витрачена та належить будь-кому, хто має приватний ключ до адреси і можливість підписати за його допомогою транзакцію, подібно до того, як для доступу до банківського рахунку необхідно ввести пароль. Користувачі можуть пересилати біткоіни іншим користувачам за допомогою запущеної на комп'ютері, мобільному телефоні або на іншому подібному пристрої програми «Біткоїн-клієнт». Коли відправник ініціює транзакцію, ця інформація повідомляється мережі. Мережа, в свою чергу, посвідчує дійсність транзакції, перевірявши, що вона була належним чином підписана за допомогою коректного приватного ключа, а також,

ЦИФРОВІ КНИГИ РАХУНКІВ

Цифрова книга рахунків, наприклад та, що використовується в мережі Біткоїн, містить в собі початковий капітал кожного учасника мережі, а також повну історію транзакцій, які були здійснені за весь час існування самої мережі. Кожного разу, коли оголошується нова транзакція, починається процес перевірки. У поданому нижче прикладі, якщо Едвард хоче переказати 10 біткоінів Давіду, мережа перевірятиме всю книгу рахунків, переконається в тому, що Едвард не має достатніх коштів та відмовить в транзакції. Втім, якщо він опублікує новий запит про переведення Давіду 5 біткоінів, цього разу мережа, переконавшись в тому, що він дійсно має 5 біткоінів, авторизує транзакцію.

що переведена сума не була використана в минулому. Оскільки залишок на рахунку є не більше, ніж низкою транзакцій, зареєстрованих в публічній книзі рахунків, фізичних монет не існує, а клієнт, використаний для проведення транзакції, не зберігає за собою яку-небудь суму. Біткоіни є просто входом до блокчейну, а власник біткоінів є, по суті, просто власником приватного ключа, який дає йому змогу підписувати транзакції. Як ми побачимо далі, ця концепція породжує серйозні ускладнення та проблеми в разі, коли необхідно заарештувати або конфіскувати певну суму біткоінів, що мають відношення до злочинної діяльності.

блокчейн	
Аліса 10 – Боб 10 – Девід 15	
Аліса надсилає 5 Бобу	
Девід надсилає 5 Чарлі	
Аліса надсилає 5 Чарлі	
Боб надсилає 10 Девіду	
Девід надсилає 10 Бобу	
Боб надсилає 5 Едварду	
Девід надсилає 5 Едварду	
Едвард надсилає 5 Алісі...	
Едвард надсилає 10 Девіду	X
Едвард надсилає 5 Девіду	✓

БІТКОІН-АДРЕСИ

Подібно до написання електронного листа, якщо хтось хоче надіслати біткоіни комусь іншому, він потребує біткоін-адресу такої особи. На основі цієї інформації мережа вносить поновлення до книги рахунків та записує, хто є новим власником суми, що переказується. І, подібно до адрес електронної пошти, можна мати скільки завгодно біткоін-адрес, оскільки вони створюються автоматично програмою «біткоін-клієнт». Адреси з'являються у вигляді рядка, що містить від 26 до 36 цифрових та літерних символів, які починаються з 1 або 3.

1.3 Правові характеристики

Популярність Біткоіну зростає. Зараз існує величезна спільнота звичайних осіб та комерсантів, які займаються обміном цієї валюти на віртуальні та фізичні товари. Світ вже минув етап, на якому це було просто цікавою темою та незвичайним експериментом он-лайн. Біткоін

використовується як валюта дуже часто та приваблює до себе величезні інвестиції.

Від моменту першої покупки з використанням біткоінів в 2006 році в світі багато що змінилося.⁶ Відповідний ринок досяг порогу в декілька мільярдів доларів США, біткоіни приймають більш ніж 50000 комерційних структур по всьому світі, а інвестиції тільки за перший місяць 2014 року перевищили суму в 300 мільйонів доларів США та живлять нові старт-ап проекти з розвитку інфраструктури та програмного забезпечення Біткоін. Статус Біткоіну як нового та кардинально іншого фінансового інструменту постійно та швидко змінювався в часі та визначався то як валюта, то як товар, то як цифровий актив, тощо.

Більшість країн на поточний момент не мають офіційної політики або визначення для біткоінів, хоча їх вже починають згадувати та обговорювати в державних органах. Хоча деякі уряди застерегли банки та компанії від трансакцій з біткоінами (наприклад, окрім інших, Китай, Індія, Болівія та Ліван⁷), поки що загальна позиція, зайнята урядами та центральними банками, полягає в тому, щоб пустити цей процес на самоплив. В такому режимі біткоіни не вважаються валютою з точки зору законодавства держави, а громадяни можуть користатися ними для купівлі товарів та послуг поза межами будь-яких регуляторних втручань. Водночас, від обмінних пунктів біткоінів, які зазвичай працюють виключно в режимі он-лайн, часто вимагають реєстрації як структур, що займаються переказами, а отже – мають дотримуватись відповідних норм «Знай свого клієнта» (KYC). Ситуація продовжує мінятися, і деякі уряди, зокрема, уряд Сполучених Штатів Америки всерйоз розглядає можливість надання «Біт-ліцензії» суб'єктам економічної діяльності, які використовують нову валюту; метою є підвищити захист споживачів та запобігти катастрофічним збиткам (на кшталт нещодавнього

6 Див.: <http://www.forbes.com/sites/ericmack/2013/12/23/the-bitcoin-pizza-purchase-thats-worth-7-million-today/>.

7 Див.: http://en.wikipedia.org/wiki/Legality_of_Bitcoins_by_country.

банкрутства однієї з найбільших бірж біткоїнів - Mt.Gox – яка базувалася в Японії).⁸ Звичайно, іншою метою регулювання Біткоїну є запобігти конвертації грошей у віртуальну валюту з метою ухилитися від сплати податків. Податкова служба США та деякі інші податкові органи в усьому світі приймають дуже різні правила, за якими біткоїни підпадають під різні режими оподаткування. Нарешті, регулювання необхідне для того, щоб боротися з іншим очевидним явищем – використанням біткоїнів та іншої цифрової валюти в злочинних цілях.

2. Відстеження цифрової валюти

2.1 Біткоїн та злочинці

Після застережень з боку Групи з протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму (FATF)⁹ були видані інші документи, що стосувалися загроз, пов'язаних з цифровою валютою, з точки зору її використання для фінансування злочинної діяльності. В квітні 2012 року Федеральне бюро розслідувань (ФБР) США видало результати своєї оцінки оперативної інформації під заголовком «Віртуальна валюта біткоїн: унікальні характеристики створюють нові виклики для стримування незаконної діяльності».¹⁰ В цьому документі зазначено:

Оскільки центрального органу управління Біткоїн не має, правоохоронцям складно виявляти підозрілу діяльність, встановлювати особи користувачів та отримувати документи про трансакції, і саме це буде вабати зловмисних користувачів до Біткоїну. Крім того, Біткоїн цілком обґрунтовано буде приваблювати тих, хто займається відмиванням грошей, та інших

злочинців, які обходять традиційні фінансові системи, використовуючи Інтернет для переказів грошей в усьому світі.

Дійсно, злочинні організації вже використовували цифрову валюту для результативного відмивання доходів від своєї злочинної діяльності. Найяскравішим прикладом був коста-риканський переказувач виплат під назвою «Резерв свободи». Він свідомо приймав підозрілі депозити, конвертував їх у свою власну цифрову валюту (долари «Резерву свободи»), після чого знову здійснював конвертацію в чисту валюту після процедури позбавлення коштів будь-яких ознак місця їхнього походження. Вся діяльність з відмивання грошей велася за завісою анонімності. Нарешті в травні 2003 року «Резерв свободи» був закритий, але встиг відмити, за оцінками, близько 6 мільярдів доларів. На відміну від «Резерву свободи», Біткоїн є децентралізованою мережею однорангових суб'єктів. Тут не існує Головного виконавчого директора компанії, якому можна вручити постанову суду про розкриття ідентифікаційних даних власника адрес, що використовуються для спрямування доходів від незаконної діяльності. Так само не існує центрального «рахунку біткоїнів», який можна було б заарештувати або конфіскувати, немає і сервера, роботу якого можна було б зупинити.

2.2 «Блокчейн» як інструмент розслідування

Прийнято вважати, що мережа Біткоїн дає можливість проведення анонімних і таких, що їх неможливо відстежити, трансакцій, і що злочинці можуть користатися цією мережею для того, щоб непомітно переміщувати свої кошти. Звичайно, ця думка стала приводом для палких дискусій та гострих суперечок, чому немало посприяла некомпетентна та спрямована на пошук сенсацій кампанія в ЗМІ. Гевін Андресен, головний дослідник Фондації Біткоїн, заявив:

Справді, захист особистих даних в трансакціях з біткоїнами є складним. Якщо прагнете переконатися в тому, що ваші трансакції матимуть приватний

8 Див.: http://en.wikipedia.org/wiki/Mt._Gox.

9 Див.: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf.

10 Див.: http://www.wired.com/images_blogs/threatlevel/2012/05/Bitcoin-FBI.pdf.

характер, мабуть, доведеться запросити доктора криптографії для аналізу вашої системи.

Хоча транзакції є прив'язаними до псевдонімних рядків знаків, а не до прізвищ та імен, вони є чітко видимі в блокчейні, а також незворотно та одночасно зберігаються в тисячах комп'ютерів та серверів, де будь-хто, включаючи правоохоронні органи (ПОО), може отримати до них простий доступ та провести їх аналіз. Якщо хоча б одна транзакція або адреса є прив'язаною до конкретної особи, відстеження фінансових потоків через блокчейн стає суто тривіальною справою. Уявіть собі автора, який написав декілька книг під псевдонімом: якщо врешті-решт його справжнє ім'я стане відомим, він буде визнаний автором всіх написаних ним книжок. Це не означає, що ідентифікація власника адреси є простим завданням, але досвід минулого показує, що це є цілком можливим. На відміну від готівкових розрахунків, цифрова транзакція завжди залишає за собою слід, і як тільки завісу таємності буде зірвано, активи можна буде шукати, знаходити та конфісковувати. Головні розробники цієї системи визнають, що досягти розумної анонімності в Біткоіні може бути складно, а досягти повної анонімності, мабуть, неможливо. Дійсно, система може забезпечити певний рівень анонімності, відсутній в усіх інших засобах платежів он-лайн, проте достатньо вмотивована організація має можливість аналізу та реконструкції підозрілої діяльності з біткоінами. В своїй першій роботі¹¹ Сатоші рекомендував використовувати абсолютно нову адресу для кожної транзакції для того, щоб кожна з таких транзакцій не була прив'язана до одного і того ж власника. Це і досі залишається запропонованим найкращим підходом, але цього не достатньо, щоб гарантувати повну анонімність з огляду на інші особливі характеристики, закладені до коду Біткоін.

2.3 Методи розслідування

Незважаючи на поширені уявлення і часті статті в ЗМІ, Біткоін не розрахований на відмивання грошей або на

приховування доходів від оподаткування, і не є анонімним в своїй суті. Можливо, що добре мотивований та вправний користувач комп'ютера зможе провести транзакції так, щоб приховати свою особу, але в більшості випадків користувача, так само як і історію його транзакцій, можливо ідентифікувати. Безумовно, транзакції з біткоінами є менш анонімними, аніж транзакції з готівкою.

Багато науковців публікували дослідження, де намагалися пояснити та випробувати різні стратегії та методи аналізу блокчейну та прив'язування адрес до їхніх власників. Висновки їхніх досліджень у поєднанні з внутрішньо притаманними характеристиками протоколу Біткоін та традиційними методами розслідування можуть забезпечити слідчих та прокурорів корисним та потужним інструментарієм для повного відстеження активів, які ховаються за блокчейном.

2.3.1 Використання властивостей транзакцій для встановлення зв'язків

Як зазначалося вище, протокол Біткоін переказує суми від одного користувача до іншого, не пересуваючи фактичні «монети». Особа має у власності біткоіни, якщо в блокчейні є транзакція, за якою гроші відправляються на адресу, яку ця особа контролює, маючи асоційований приватний ключ. Якщо подивитися на транзакцію в блокчейні, в ній будуть показані її вхідні дані (походження відправлених біткоінів), її вартість, мітка часу (що раз і назавжди посвідчує момент здійснення транзакції), а також її вихідні дані (адреса призначення, відправлених біткоінів). При цьому кількість вхідних та вихідних даних може бути більше одиниці з огляду на шлях, яким біткоіни відправляються та отримуються. Це можна пояснити на кількох прикладах. Для довідки розглянемо транзакції, що відбулися в блоці #216000¹². В цьому блоці маємо найпростіший приклад транзакції з одним вхідним та одним вихідним параметром.

11 Див. прим. 4 вище.

12 Див.: <https://blockchain.info/block/00000000000001f79a2db15d0ec6d951729e044749372caf504679bba5b1e65e>.

В прикладі на мал. 1 користувач А надіслав 0,1 біткоїн (BTC)¹³ зі своєї адреси 1F58q1¹⁴ на адресу 17N24E. Це означає, що користувач А мав на одній із своїх адрес точно ту суму, яку він хотів переслати одержувачу трансакції (яким може бути сам користувач А або ж інший користувач В). А якщо користувач А не має окремої адреси з точною сумою, яку він хоче відправити? В такому разі замість того, щоб надсилати менші суми окремими трансакціями, він може скористатися іншими адресами, що йому належать, та поєднати їх в єдиній трансакції, що матиме більше одного вхідного параметру, як це показано в прикладі, взятому з того ж самого блоку.

На мал. 2 показана трансакція з кількома вхідними параметрами. Ця властивість протоколу Біткоїн є дуже важливою для розслідування. Оскільки відправник суми 7,9595 біткоїнів підписав трансакцію з двома вхідними параметрами з двох різних адрес, можна впевнено припускати, що він володів приватними ключами, пов'язаними з ними обома, а отже, був власником суми, зазначеної в цих адресах. Якщо встановити особу, що має відношення до будь-якої з цих адрес, причетних до трансакції з кількома вхідними параметрами, всі інші адреси також будуть ідентифіковані. Часто трансакції на великі суми вимагають поєднання кількох різних вхідних параметрів, які проллють світло на особу їхнього власника. В наступному прикладі проілюстрована ще одна важлива характеристика протоколу Біткоїн.

На мал. 3 користувач А хотів відправити 25 біткоїнів зі своєї адреси 15jqbo на адресу 1KRJbS. На жаль, він не мав адреси саме з такою сумою, але мав адресу з трохи більшою сумою (25,3823). В такому випадку властивості протоколу дають можливість автоматичного створення «зміни адреси» клієнтом відправника. Коли значення

вхідного параметру є більшим за бажану суму, клієнтом створюється нова адреса (та прив'язаний до неї приватний ключ) для отримання «решти». Зрозуміло, що ця нова адреса належить тій самій особі, яка започаткувала дану трансакцію, і як тільки ця сума буде витрачена або поєднуватися з іншими адресами в ході іншої трансакції, всі подальші трансакції можна буде легко прив'язати до того ж самого власника 15jqbo. Коли в трансакції присутні декілька вхідних параметрів «зміни адреси», до однієї і тієї ж самої структури можна буде впевнено прив'язати навіть більшу кількість адрес, як це показано на мал. 4.¹⁵

13 'BTC' – це жаргонне скорочення для біткоїнів. Якщо слідувати стандарту ISO 4217, опублікованому Міжнародною організацією із стандартизації (ISO), в якому визначені коди валют, в майбутньому біткоїн, ймовірно, торгуватимуться як 'XBT', де префікс 'X' вказує на наддержавну належність валюти.

14 Для простоти адреси Біткоїн будуть позначатися за допомогою їхніх перших шести знаків.

15 В праці, опублікованій у 2011 році (див.: <http://arxiv.org/pdf/1107.4524.pdf>), дослідники з Дублінського університету застосували наведений вище прийом до заявленого викрадення приблизно 25 000 біткоїнів, про яке було повідомлено на форумі Біткоїн членом цього форуму 'Allinvain' (див.: <http://forum.bitcoin.org/index.php?topic=16457.0>). Описаний аналітичний метод успішно вивів на шлях, яким пішли крадії в намаганнях відмити викрадені кошти та приховати їхнє походження. Хоча в дослідженні особа крадія не викривається через відсутність прав та повноважень на законне отримання важливої інформації від суб'єктів економічної діяльності, таке саме розслідування в справі, що стосується пропускання грошей через банківські рахунки в кількох юрисдикціях, потребувало б місяців та інтенсивної роботи з підготовки та розсилання великої кількості запитів про міжнародну правову допомогу (МПД), можливо – до країн, які не йдуть на співпрацю. Ще в одній праці, виданій в 2013 році, 'A Fistful of Bitcoins: Characterizing Payments Among Men with No Names' (див.: <http://cseweb.ucsd.edu/~smeiklejohn/files/imc13.pdf>), група дослідників з Каліфорнійського університету скористалася деякими з описаних вище властивостей для встановлення особи власників більш ніж одного мільйону біткоїн-адрес, які раніше належали обмінним пунктам та біржам он-лайн.

Розробник Мікеле Спаньюоло, див.: http://fc14.ifca.ai/papers/fc14_submission_11.pdf.

2.3.2 Використання обмінних центрів для збирання інформації

В минулому обмінні структури працювали в спосіб, що був притаманний Дикому Заходу, майже або й зовсім не маючи будь-яких зобов'язань, проте тепер від них вимагається реалізація контрольних заходів «Знай свого клієнта» (KYC), а в багатьох країнах – ще й реєстрація як структур, що займаються переказом грошей. За наявності таких вимог можна припускати, що центри обміну цифрової валюти можуть стати корисними партнерами в розслідуваннях, що проводять правоохоронні органи. З їхньою допомогою слідчі та прокурори можуть отримувати доступ до більшого обсягу інформації про сторони, що здійснюють перекази, аніж тільки мати їхні біткоїн-адреси, наприклад:

- Контактна інформація: ім'я та прізвище, дата народження, адреса, телефон, адреса електронної пошти, копія документу, що посвідчує особу, або паспорту;
- Інформація користувача: історія залишків на рахунку, log-in (місце, час та IP-адреса);
- Фінансова інформація: номери банківського рахунку або кредитних карток, що використовувалися для поповнення рахунку або зняття коштів.

На своїй сторінці «угода з користувачем» обмінні центри Біткоїн згадують про правила KYC, яких вони дотримуються, та повідомляють користувачів про те, що від них може вимагатися розкриття відомостей про їхніх клієнтів, а також «відмова в здійсненні або скасування будь-якої незавершеної трансакції з біткоїнами у відповідності до вимог закону або за судовою постановою, наказом або за іншим обов'язковим для виконання державним документом.»¹⁶

2.4 Практичний приклад: Шовковий шлях

Проведення щодо притягнення до відповідальності провайдерів цифрової валюти та відповідних обмінних центрів перебувають на стадії дитячого віку. Досі було лише декілька випадків висування відповідних обвинувачень, а справ, які дійшли б до суду з подальшим винесенням вироку, взагалі не було. Один випадок є особливо цікавим, оскільки він демонструє, яким чином може бути проведено розслідування незаконної діяльності, побудованої виключно на біткоїнах, з притягненням винних до відповідальності, хоча на момент написання цієї праці справа ще очікувала свого розгляду в суді. Вона також показує, що для розслідування даної справи правоохоронцям не був потрібен науковий ступінь з інформаційних технологій (ІТ), оскільки справа потребувала великого обсягу старомодної оперативної роботи. Подані далі матеріали взяті з обвинувального акту ФБР проти звинуваченого правопорушника. Як ми зазначали, справа очікує свого розгляду в суді, а отже підозрюваний має вважатися невинуватим, доки його провину не буде доведено.

Ця справа стосується відомого веб-сайту для торгівлі наркотиками, який працював під назвою «Шовковий шлях». Це була платформа, подібна до eBay, яка з'єднувала торгівців наркотиками із замовниками з використанням валюти біткоїн. Замовники отримували свої замовлення поштою. Той факт, що єдиною формою оплати, яка приймалася, були біткоїни, показує, наскільки власник веб-сайту (на той час відомий під псевдонімом «Жахливий пірат Робертс» або ж 'DPR'), продавці та покупці були впевнені в анонімності, яку гарантує цифрова валюта. Крім того, доступ на сайт був можливий тільки за допомогою програми 'The Onion Router' (TOR) – мережі, що надає користувачам анонімність з метою перешкоджання аналізу її трафіку. 70% товарів, що пропонувалися на цьому веб-сайті (а там навесні 2013 року були тисячі продуктів на продаж), були наркотиками. Але там було

16 Див.: https://coinbase.com/legal/user_agreement.

ще й більше тисячі пропозицій підписки на «послуги» на кшталт інструментів для зламу соціальних мереж, сотні пропозицій підписки на піратський контент, зламани аккаунти Amazon, а також фальшиві посвідчення водія та паспорти.

Все почалося через декілька місяців після того, як «Шовковий шлях» запрацював в режимі он-лайн. В червні 2011 року американський сенатор Чарльз Шумер звернувся до ФБР з публічною вимогою провести розслідування щодо цього сайту. Вимога була задоволена, і в листопаді 2011 року агенти ФБР почали робити контрольні закупки на сайті. Крім того, вони провели пошук в мережі Інтернет і знайшли на одному з форумів пост, де такий собі 'altoid' згадує та рекламує «Шовковий шлях». Через деякий час під тим самим іменем на іншому он-лайн форумі, 'Bitcointalk', був зроблений ще один пост з проханням про допомогу в створенні start-up компанії для роботи з Біткоїн. Цей користувач також вивісив свою начебто реальну адресу електронної пошти - rossulbricht@gmail.com. ФБР звернулося до Google з постановою суду про надання особистих даних зазначеної адреси, яка була зареєстрована на особу, яку звали Росс Ульбріхт (Ulbricht), при цьому до довідки була додана фотографія, яка збігалася з іншим знімком на його профілі LinkedIn. В документах також була зазначена IP-адреса для доступу до аккаунту, яка привела до квартири в Сан-Франциско, куди Ульбріхт переїхав у вересні 2012 року. Ще до цього, в березні 2012 року, він начебто відкрив аккаунт під своїм справжнім ім'ям на іншому веб-сайті, вивісив певний комп'ютерний код (далі з'ясувалося, що це був код джерела «Шовкового шляху») та попросив про допомогу в усуненні проблеми. Згодом автор посту усвідомив свою помилку та видалив своє справжнє ім'я, але зробив це надто пізно, щоб його не помітили. В липні 2012 року слідчі встановили місце серверів «Шовкового шляху» в Ісландії, Латвії та Румунії та звернулися із запитом про МПД, на основі якого отримали копію серверу разом із записами про

1,2 мільйона транзакцій та даними оператора сайту щодо обмінів електронною поштою.

В той самий час агент ФБР з легендою торгівця наркотиками, який хоче вести справи на «Шовковому шляху», увійшов на сайт, після чого DPR начебто наказав одному із своїх співробітників надати його допомогу. Гаданий покупець – а ним і був цей співробітник – домовився про відправлення товару до його домівки та був заарештований агентами ФБР після отримання наркотиків. Як тільки DPR про це дізнався, він зв'язався з агентом під прикриттям та начебто попросив його подбати про те, щоб його співробітника було страчено через те, що він міг поділитися з ФБР дуже важливою інформацією. Згідно з матеріалами судового провадження, він заплатив за це 80 000 доларів. Останній фрагмент головоломки з'явився в липні 2013 року, коли митники затримали пакунок з дев'ятьма підробленими посвідченнями особи, і всі вони начебто мали одну й ту саму фотографію Ульбріхта. Декілька днів по тому слідчі завітали до нього в Сан-Франциско. За матеріалами судового провадження, він відмовився відповідати на будь-які запитання і тільки зазначив, що гіпотетично зайти на веб-сайт «Шовковий шлях» та купити наркотики або ж підробити посвідчення особи може будь-хто. Нарешті, 1 жовтня 2013 року агенти ФБР здійснили його арешт в публічній бібліотеці в Сан-Франциско. Оскільки агенти побоювалися того, що зміст комп'ютеру леп-топ, який він мав із собою в той день, може бути закодований, а тому недоступний для слідчих, вони дочекалися, коли він завантажив свій комп'ютер, і тільки після цього провели затримання.

Таким чином їм вдалося отримати доступ до приватних ключів сотень біткоїн-адрес, що зберігалися в комп'ютері, та заарештувати більш ніж 170000 біткоїнів. Саме тоді слідчим знадобилися їхні знання ІТ. Як зазначалося вище (1.2), саме лише захоплення приватного ключа не дає гарантії ексклюзивного контролю біткоїнів, що зберігаються на відповідній

біткоін-адресі, якщо її держатель не певний в тому, що ніхто інший не має копії приватного ключа. В цій справі слідчим не було відомо, чи має хто-небудь з його замовників копії цих ключів, і тому вони перемістили заарештовані біткоїни на новостворені біткоін-адреси. Ще декілька місяців по тому, в липні 2014 року, служба судових виконавців США провела успішний аукціон з продажу частини цих біткоїнів (а саме – 29 656,51306529). Решта зазначеної суми буде виставлена на аукціон протягом 2015 року.

2.4.1 Практичні результати робочого семінару, проведеного Базельським інститутом управління

В квітні 2014 року Базельський інститут управління організував семінар під назвою «Відмивання грошей через віртуальну валюту: новий виклик», учасниками якого стали представники ПОО та банківського сектору з кількох країн, а також двоє з тих агентів ФБР, які брали участь в розслідуванні «Шовкового шляху». На семінарі основна увага була приділена відповідям на два основних запитання, до яких привело зазначене розслідування: як розшукати докази, і яким чином працювати із закодованими доказами. Основні практичні поради подані далі:

Співпраця

Як показує даний практичний приклад, принципове значення в розслідуваннях, що зачіпають декілька юрисдикцій, належить робочим стосункам з іншими країнами, завдяки чому відбувається вчасний обмін оперативною інформацією. Завдяки таким стосункам орган, що звертається із запитом, отримує можливість розібратися в конкретних законодавчих вимогах країни, що отримує такий запит. В цьому відношенні для отримання судових рішень про заморожування активів та арешт даних може бути корисною Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність.

Ланцюг доказів

Незважаючи на те, що блокчейн зберігає та відображає

чітку та прозору історію всіх транзакцій з біткоїнами, які були проведені в мережі, і цю історію можна проаналізувати для того, щоб виявити необхідні сліди, слідчим потрібна можливість прив'язати діяльність підозрюваного до тих підозрілих транзакцій, які розслідуються. Такий зв'язок з незаконною діяльністю, яка проводилася та спостерігалася через блокчейн, можна встановити поза межами розумних сумнівів за допомогою спостереження, аналізу трафіку в Інтернеті, експертизи ІТ-приладів підозрюваного, а також інформації, яка отримується від відповідних суб'єктів економічної діяльності за рішеннями судів.

Особливо уважно слід ставитися до способу зберігання таких матеріалів згідно з вимогами експертизи для того, щоб вони не втратили свою доказову вагу. Поводитися з ними слід вкрай обережно, щоб не дати приводів для закидів щодо їх підробки або щодо незаконного порядку їх отримання, що може зашкодити провадженню в справі. На меті ставиться довести, що цілісність доказів не була порушена від самого моменту їх вилучення і до моменту їх представлення в суді; для цього всі дії із збирання даних, їх аналізу та зберігання мають бути чітко задокументовані. Крім того, шукати та аналізувати підозрілі транзакції через блокчейн необхідно за допомогою продемонстрованих вище методів (декілька вхідних та декілька вихідних параметрів). Така робота може допомогти у встановленні інших адрес, що належать підозрюваному, та у виявленні інших ймовірних фінансових потоків та активів.

3. Заключні міркування

Пам'ятаючи про те, що в силу обмежень теперішньої технології відновити відсутній приватний ключ на основі відомого публічного ключа (властивість, на якій побудовані всі сучасні стандарти кодування) неможливо, основним завданням стає одержання приватних ключів адрес, на яких перебувають кошти, що підлягають арешту. Деякі країни мають законодавство, що вимагає від підозрюваного надання паролю для розкодування закодованих файлів, проте реалізувати цю вимогу не

завжди просто. Часто відмова надати пароль карається позбавленням волі лише на два роки. В справі «Шовкового шляху», де набуті в нечесний спосіб кошти рахувалися на сотні мільйонів доларів США, такий вирок видається надто м'яким, щоб стати чинником стримування. Крім того, в державах цивільного права такий вирок може бути повністю поглинутий покаранням за злочин, в результаті якого були генеровані такі кошти.

Як і в будь-якому іншому кримінальному розслідуванні, існує можливість використання різних стратегічних підходів, які в поєднанні з помилками, що їх припускається підозрюваний, можуть призвести до витоку його особистих даних, які допоможуть у здійсненні подальших кроків. З огляду на спосіб роботи біткоін-адрес (пари публічних/приватних ключів), а також на часте застосування кодів технологічно підготовленими злочинцями для того, щоб приховати докази в своїх комп'ютерах, особливу увагу слід приділяти можливості встановлення паролів, кодових речень та приватних ключів шляхом застосування прийомів експертного або ж технічного та звичайного спостереження.

Після здійснення заходів забезпечення розшуканих активів, їх необхідно належним чином зберегти. Там, де це дозволяє законодавство, можна розглянути варіант обміну вилучених біткоінів на звичайну валюту (див. п.2.4 практичного прикладу про «Шовковий шлях») через волатильність та потенційне знецінювання вилучених активів. В минулому бували випадки коливання курсу біткоінів на 60% протягом декількох годин. Якщо це неможливо, кошти слід негайно перемістити з заарештованих адрес через міркування безпеки. Змовники можуть мати відповідний ключ, який дасть їм змогу переказати біткоіни куди завгодно. Крайні підходи передбачають створення нової адреси, захищеної від маніпуляцій з використанням шкідливих програм. Для генерації нових адрес та відповідних приватних, належним чином захищених та задокументованих ключів слід використовувати захищений та відключений від Інтернету комп'ютер.

Примітки

Першочерговим завданням для правоохоронних органів, які займаються фінансовими злочинами, є повернення незаконно одержаних активів та перекриття злочинцям доступу до доходів від їхньої злочинної діяльності. Але для повернення незаконно отриманих активів їх необхідно спочатку розшукати. Під розшуком активів розуміється процес, в якому слідчий виявляє, відстежує та встановлює місце перебування доходів від злочинної діяльності. Традиційне розслідування з розшуку активів має три цілі: встановлення місця перебування активів, їх прив'язування до незаконної діяльності, що дасть можливість отримати постанови суду про їх заморожування та конфіскацію, а також доведення фактів вчинення відповідних злочинів.

В цьому посібнику, підготовленому експертами-практиками МЦПА (ICAR), розглядаються практичні підходи до розшуку незаконно одержаних активів, при чому окремий наголос робиться на пов'язаних з оперативною інформацією та розслідуванням аспектах процесу повернення активів. Він адресований аудиторії, що займається правоохоронною діяльністю, включаючи прокурорів, так само як і інших експертів-практиків в цій царині, таких як адвокати, фінансові радники, журналісти, що проводять власні розслідування, та громадські активісти.

В розділах цього посібника надані практичні вказівки щодо процесу розшуку активів з окремим розглядом підготовчого та слідчого етапів, процесу міжнародної правової допомоги, а також процесів заморожування або арешту активів за допомогою інструментів боротьби з відмиванням грошей. Крім того, висвітлюються питання використання офшорних засобів та цифрових валют для приховування джерел незаконно отриманих доходів. Автори не мали на меті надати вичерпний опис усього процесу, в результаті якого активи нарешті вилучаються або конфіскуються. Втім, цей написаний доступною мовою посібник може бути корисним для експертів-практиків, оскільки послідовно описує ключові та вирішальні кроки з наголосом на їхньому стратегічному підґрунті, а також надає критично важливі «контрольні переліки кроків» для успішного повернення незаконно отриманих активів.